

TÖRTÉNETI, RÉGÉSZETI ADATOK A PESTI KÖZÉPKORI VÁROSFALAK KUTATÁSÁHOZ

Pro memoria

Feuerné Tóth Rózsa (1928–1985)

művészettörténész

I.

KÖZÉPKOR (1230 KÖRÜL–1541)

A középkori Pest, Budapest 1000 éves történelmi városrésze, fővárosunk V. kerületében, a mai Belvárosban helyezkedett el. A 19–20. századi várostörténeti kutatások feltárták, hogy a mai telekbeosztás, utcahálózat a 11. században kezdett kialakulni, és kibővített, végleges formáját az 1480-körüli időszakban, a késő középkori városfal felépítésével érte el. A 15. századi városlaprajz a Belváros közel 600 éves történelmi emléke.

A krónikai hagyomány szerint a 10. század közepén vár állt a pesti rév közelében, és Taksony fejedelem ezt a várat az izmaelita, keleti mohamedán kereskedőknek adományozta.¹ A 12. században említett pesti vár élénken foglalkoztatta a 19–20. századi kutatókat, majd az 1930-as években kibontakozó Március 15. (korábban Eskü) téri római katonai tábor falaiban látták a Pest város kezdetét jelentő ősi várat.² A 20. század második felében Pesten is elkezdődtek a régészeti kutatások, és a gyarapodó új adatok a város középkori történetéről kialakított korábbi nézeteket módosították. 1968-ban és 1975-ben a Servita tér DK-i sarkától a Cukor utca közepéig előkerültek a 13. századi városfal részletei,³ 1970-ben kiderült, hogy a Március 15. téri római tábor sohasem épült át pesti várrá,⁴ 1985-ben a Váci utca – Régiposta utca kereszteződésében előkerült a pesti vár félbehagyott tornya,⁵ és folytatódtak az 1960-as években megkezdett falkutatások a 15. századi városfal látható részletein. A 20–21. század fordulóján előkerültek a közép és a török hódoltság kori házak, gazdasági épületek, ipartelepek maradványai, a régészeti leletek a lakosság mindennapi használati tárgyainak gazdag változatait mutatták.⁶

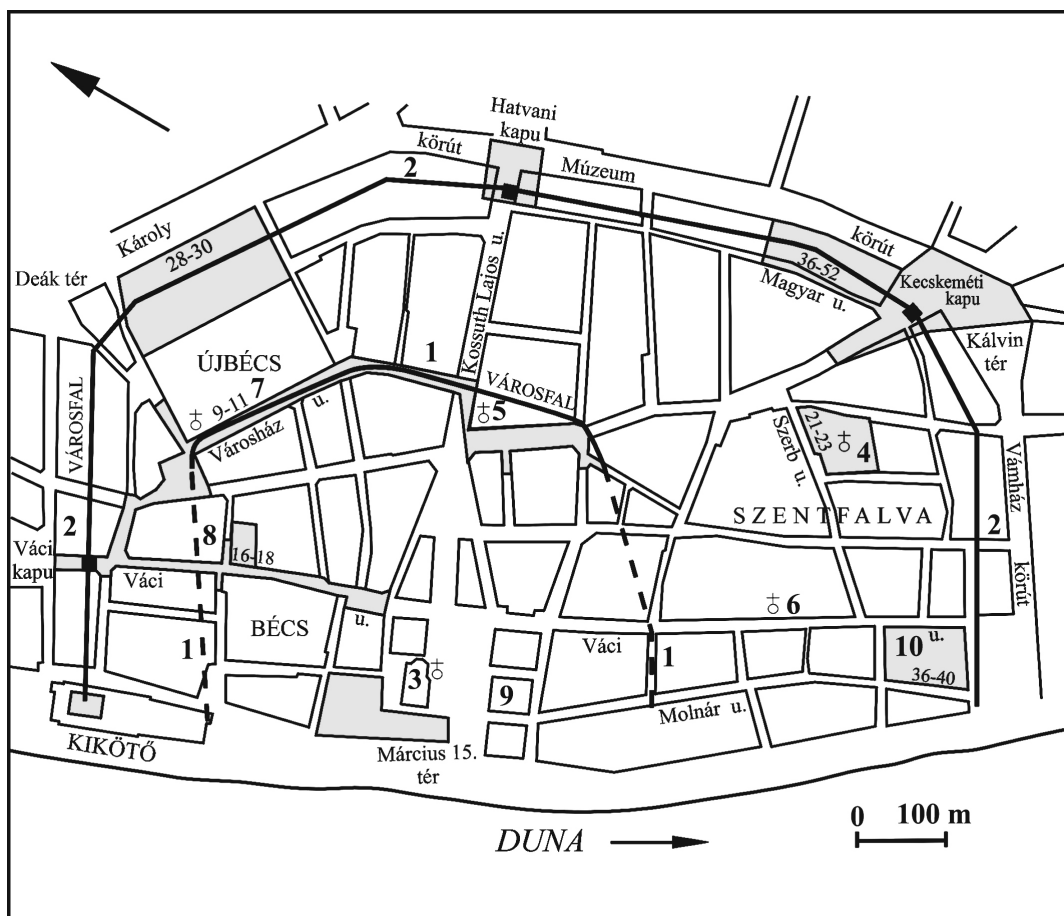
A 13. SZÁZADI PESTI VÁROSFAL

A honfoglaló magyarok a 9–10. század fordulóján érkeztek Budapest földjére. Anonymus, 12. századi történetíró krónikájából ismerjük az eseményeket, a regényes elbeszélések között különösen jelentősek a magyarok letelepedésével, a szálláshelyek kialakulásával foglalkozó történetek.⁷ Árpád fejedelem bevonult a Csepel-szigetre, Kurszán fejedelem Óbudán várat épített, és a köznép a Duna két oldalán letelepedett a földművelésre és az állattartásra alkalmas területeken. A Szentendrei- és a Csepel-sziget közötti Duna-szakasz és az átkelőhelyek, mint a korábbi évszázadokban, továbbra is nagy szerepet játszottak a helyi és a távolsági kereskedelemben, a folyami és az átkelő hajózásban.

A pesti rév a belvárosi és a tabáni Duna-partot kötötte össze, ezért a Duna mindkét partján kialakultak a révtelepülések. A pesti oldalon a 12. század végére három, laza szerkezetű település jött létre. A Duna-parti révhely körül Pest, ÉK-i oldalán, a Servita tér körül Bécs helyezkedett el, és Pest DK-i oldalán, az Egyetem tér körül alakult ki az a település, amelyet a 13. század közepétől Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletére Szenterzsébetfalvának neveztek (*1. kép*).

Rogierius mester a tatárjárásról (1241–1242) írott „Siralmas énekében” (*Carmen miserabile*) nagy és igen gazdag német városnak nevezte Pestet. Néhány történeti adat szintén azt mutatja, hogy a tatárjárás előtti évtizedekben a pesti rév mindkét oldalán jelentős létszámú, de különböző területekről származó, német lakosság élt. Ezzel kapcsolatban a legfontosabb forrás egy 1240-ből fennmaradt oklevél, amelyben a kisperesti, vagy kelenföldi (budai Duna-parti) szászokat, megkülönböztették a nagypesti németektől. Pest kiemelkedésében jelentős szerepet játszó, nagypesti németek az Ausztriában földbirtokos Werner ispán vezetésével 1218–1225 között érkeztek a Duna bal partjára. Az idegen telepesek, kereskedők, kézművesek egyforma jogokkal rendelkeztek, azonos juttatásokban részesültek, a közöttük levő gazdasági és társadalmi különbségek itteni tevékenységük folyamán alakultak ki. A pesti polgárok 1231 körül kiváltságlevelet kaptak II. Endre királytól (1205–1235), amely a tatárjárás alatt elveszett, de IV. Béla király (1235–1270) 1244-ben a pesti németek kérésére megújította. Olyan jogok szerepeltek benne, mint amilyeneket Fehérvár és Nagyszombat már korábban megkaptak. Pest életét a városi tanács irányította, a tanács működésével együtt járt a városi pecsét használata. Öt évtized múlva a pesti pecsét lett az előképe az 1292-es budai-pesti pecsétnek, amelynek a hátoldalára II. Endre király utolsó nagypecsétjének a címerét faragták ki. A fehérvári jogok „mindkét Pest” lakóira vonatkoztak, ami azt mutatta, hogy az 1230-as években a Duna jobb partján kialakult Kisperest, vagy Kelenföld, jogilag egybetartozott a bal parti Nagypesttel.⁸

A 13. század első felében Pest, városfallal határolt, 25 hektár kiterjedésű, királyi várossá fejlődött (*1. kép*). A városfal nagy, egybefüggő részlete látható volt a Városház utca teljes hosszában, kisebb szakaszai is előkerültek a Reáltanoda utca sarkán és a Cukor utcában. Történetét a régészeti rétegsorok mutatták. A legfontosabb a falakhoz kapcsolódó, mindenütt előbukkanó 1241-es égésréteg, amely azt bizonyítja, hogy a városfal legkésőbb a tatárjárás előtti évtizedben épült. Egyes szakaszai átépített formában a 15. század utolsó negyedéig fennmaradtak.⁹ A pesti 13. századi városfal közvetett adatok alapján, Tamás spalatoí esperes „A salonai és spalatoí főpapok története” (*Historia Salonitanorum Pontificum atque Spalatensium*) című, munkájában jelent meg. A szerző jól ismerte a magyar viszonyokat, követként megfordult IV. Béla király udvarában, és személyes ismeretségben állt Rogierius mesterrel, aki a halála előtti években spalatoí (Split) érsek volt. Spalatoí Tamás, Rogierius és mások tudósításai, valamint személyes tapasztalatai alapján néhány fejezetben megörökítette a tatárjárás (1241–1242) dalmáciai és magyarországi eseményeit. Pesttel kapcsolatban részletesen elbeszélte, hogy a pesti polgárok a közeledő tatár sereg ellen sáncokat emeltek, és árkot ástak a város védelmére, de mielőtt a sáncolással végeztek volna, a tatár sereg megérkezett Pest alá. A tatárok nem tudták azonnal lerohanni a várost. Két napig kerülgették Pestet, és csak az ostrom harmadik napján zúdultak a falakra, mindent

1. Pest középkori telekbeosztása és utcahálózata. 1. városház, 13. század. 2. városház, 15. század.
3. Mária plébániatemplom. 4. Szent Erzsébet templom. 5. ferences kolostor. 6. domonkos kolostor.
7. Szent Miklós kórház. 8. vár. 9. városháza. 10. bőr ipartelep, középkor.
Kuczogi Zsuzsanna, 2002

elpusztítottak, felégették, és a városban rekedt menekülteket egy szálig megölték.¹⁰ Az eseményekből arra lehet következtetni, hogy a tatárok kisebb előcsapata feltehetően azért nem tudta elfoglalni és elpusztítani a várost, mert már állt a városház. Amikor nagy tatár sereg, az ostrom harmadik napján megérkezett Pest alá, körbevették a várost és mindenütt egyszerre támadtak.

A tatárjárás utáni történeti forrásokban már nem említették a 13. századi városházat, de a 20. századra az emléke is elenyészett. Ehhez nagyban hozzájárult Rómer Flóris, aki az 1870 körüli években kijelentette, hogy azok a falak és árkok, amelyeket Jankovich Miklós 1817-ben az első városház részleteinek tartott, nem lehettek a városházak, mert a Jankovich – féle „hajdani Vár” nem létezett.¹¹ Rómer azért kételkedett, mert az ő korában a Jankovich által említett utcákban a korábbiakhoz képest új nyomvonalakban ásták a közműárkokat. Ezekben Rómer valóban nem láthatta a 19. század elején megfigyelt jelenségeket. A 20. század második felében, 1968-ban és 1974-ben a Városház utca

teljes hosszában előkerült a Jankovich által leírt városfal egybefüggő szakasza, és látható volt, hogy a 13. századi falmaradványok a 19–20. századfordulós építkezések során nagymértékben tovább pusztultak.

A várostörténeti kutatások fontos állomása volt a 13. századi pesti városfal megtalálása. A mai napig csak a szűkebb régészeti körökben ismert, és mivel egész vonalában mai úttestek alatt húzódik, minden közmű munkálattal tovább pusztul. A 13. századi városfallal határolt 25 hektár alapterületű, 13. századi királyi város volt a történelmi Pest város öse. Pesttől DK-re elhelyezkedő Szentersébetfalva, a késő középkorban Szentfalva, valamint az ÉK-i oldalon Bécs–Újbécs, a török hódoltság kezdetéig (1541) Pesttől független önálló települések voltak.¹² A városfal alaprajzának rekonstruálását elősegítették a Belváros közműhálózatának a felújítása közben előkerült távolabbi, kisebb-nagyobb falrészletek. Kiderült, hogy az 1817-ben megfigyelt és rekonstruált városfal alaprajza megfelel a valóságnak, a feltárt falszakaszok a feltételezett irányban haladtak.

Jankovich leírása szerint a „Kígyó utca keleti torka a hajdani Vár kapuja lehetett, jobbra és balra a Brüder és Jütner szeglet házai alá terjedő vastag kőfalak, bástyáinak talpalati, melyek immár a Duna partján azon Theátrumra fordított kerek bástyával kezdődvn, [...] a Váci utcában Sötér és Schorndorffer szeglet házaknak tájában ismét egy új kerek bástyát, netán kaput is formálnak [...] innét K. Tanácsos Pető úr szeglet házánál dél felé fordulóra az Urak utcának mentében szinte Brüder szeglet házáig vitettek, hol a Várnak kapuja volt, annak bástyái [...] a Barátok piacának nyugati oldalán egész a szegletig, hol a Podmaniczky ház épült lefolyt légyen, onnét pedig egyenesen azon és az úgynevezett Pléh-kalap utcán egészen a Dunáig lefolyt légyen.”¹³ A Jankovich-féle alaprajzba beillesztettük az újonnan előkerült falrészleteket, és újra rekonstruáltuk az idők folyamán alaposan feldúlt városfal alaprajzát. Az északi oldal a Duna parton az Apáczai Csere János utca 2. számú telek körül indult, kelet felé haladva a Szervita téren, a Szervita templom előtt fordult a Városház utcába. Ezen a szakaszon azonban, bizonytalan a városfal pontos iránya, mert a Régiposta utca–Váci utca kereszteződésében egy 1241-ben leégett vastag falú torony maradványait találtuk, amelyek talán a pesti királyi házból származnak. Újabb régészeti feltárásokkal tisztázni lehet a torony és a 13. századi városfal közötti összefüggéseket. A Városház utcában napvilágra került falszakasz a Kossuth Lajos utcán keresztül a ferences templom szentélyzáródása felé haladt, majd a Reáltanoda–Károlyi utca kereszteződésében előkerült a DK-i sarok. A Cukor utcában, DNY-i irányban, a Duna felé kanyarodott. Lehetséges, hogy a Váci utca 47. számú telken álló 17. századi Szent Mihály templom déli falában fennmaradt, alsó középkori fal a 13. századi városfal maradványa, és ebben az irányban haladva, a városfal a Duna parton ért véget.¹⁴ A régészeti kutatások adatai szerint a városfalat a 13. század 2. felében kijavították, illetve nagyrészt újjáépítették. A 15. század elején az É-i, ÉK-i szakaszt talán beépítették Zsigmond király félbe hagyott pesti várába. Bertrandon de la Brocquiere burgundiai lovag 1433-ban, pesti tartózkodása idején a városfal maradványait észre sem vette,¹⁵ Aeneas Sylvius Piccolomini 1444-ben pedig, határozottan falak nélküli városként említette Pestet.¹⁶ A 13. századi városfal maradványait a 15. század végén, az utolsó nagy középkori városrendezés során bontották le.

A 20. század második felében feltárt 13. századi városfal maradványait visszatemették. Az újabb földmunkák során tovább pusztulnak, mert közterületen helyezkednek el. Nem kaptak sem régészeti, sem műemléki védeltséget, nem történt állagmegóvás, és nincs műemlékileg helyreállított, látható részlete.

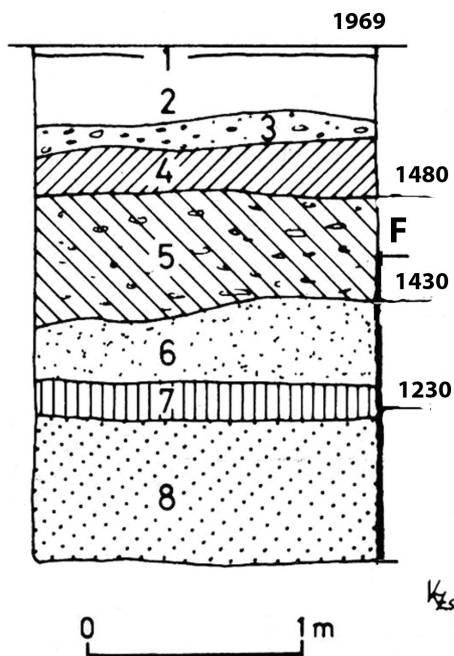
A 13. SZÁZADI VÁROSFAL FELTÁRT RÉSZLETEI

Apáczai Csere János utca 2. Falmaradványok, megsemmisültek.¹⁷

1963-ban a lebontott lakóház helyén, a járószinthez képest 5–5,6 m mélyen, ÉNy-DK-i irányban fekvő, alapfalak kerültek elő a bolygatatlan homokban (1. kép). A két 5 hosszú, 1,4 m széles párhuzamos fal között 4,5 m volt a távolság. Nem illeszkedtek a környék ismert középi és kora újkori épületeibe, nem kapcsolódtak a szomszédos, középkori alapokon álló színházi rondellához sem. Feltételezhető, hogy a 13. századi városfal északi, Duna-parti tornyából, – kapujából maradtak meg.

Szervita tér 7. előtt, úttest. Városfal részlete, visszatemetve.¹⁸

1968-ban az úttest alatt egy 2,70 m mély közmű árokban, előkerült a városfal ÉK-i sarka. (1. kép). A 2 m hosszú, 0,6–1 m széles fal belső oldala megjelent a gödörben. A falsíkot lebontották, de az árok északi falában értékelhető régészeti metszet látszott (2. kép). A városfal járósint feletti részét szabálytalan alakú, sárgás, puha mészkőből építették, a felületét fugázással kiegyengették. Az alapfal nagyobb kődarabokból készült, az alsó köveket belenyomták az alapozási árok aljába. Hasonló volt a budai királyi palota 13. századi várfalainak az alsó része.¹⁸ Az alapfalon 10–12 cm széles falkiugrás volt, amely a 13. századi városfalhoz tartozó járósintet mutatta. A felmenő fal 70 cm magasan maradt meg. A falhoz futó rétegsor értékelését a környék későbbi régészeti feltárásainak hasonló rétegsoraival való összevetése tette lehetővé. Az első, 13. századi járósintet 16–18 cm vastag kevert föld takarta, amelyben apró faszéndarabok és hamuval kevert földcsomók voltak. Ez volt a tatárjárás (1241) utáni romeltakarítás és tereprendezés rétege. Felette 30–40 cm vastag sárga, bolygatatlannak látszó homok feltöltés volt. A homok tetején következett a második,

2. V. Szervita tér 7. A városfal belső oldala. 1–3. úttest, 1969. 4. égett épülettörmelék, 16. század.
5. épülettörmelékkel feltöltés, 15. század.
6. sárga homok, 14. század. 7. feltöltés, 13. század;
8. bolygatatlan homok. F.: a lebontott városfal, 13. század. 1230, 1430, 1480, 1966, járósintek.
Kuczogi Zsuzsanna, 2016

14. századi barna feltöltés, tetején a keményre taposott földréteg a 14. század–15. század közepe közötti időszak járószintjét mutatta. 1460 körül lebontották a városfalat, de a Városház utcában a 14–15. századi járószint felett 20–30 cm magas falrészletet meghagytak. 50 cm vastag, épülettörmelékkel kevert feltöltés hordtak ide, amely a 15. század 2. felében kialakított útréteg alapozása lett. A 13. századi városfal maradványai az utolsó középkori városrendezés feltöltés rétegein kialakított úttest alá kerültek.

Leletmentés. Irásné Melis Katalin, 1968.

Városház utca 9–11. előtt, úttest. Városfal részlete, visszatemetve.¹⁹

1968-ban, a csatorna és gázcső árkokban előkerültek a 13. századi városfal ÉK-i részletei (12/1–2. 13. kép). A közmű árok egyenes vonalban haladtak a lapos körív alaprajzú utcában, ezért helyenként a városfal belső, másutt a városfal külső oldala került elő. A Városháza előtti 1,2 m széles, 5 m mély közmű árok északi falában megjelent a 13. századi városfal 93 m hosszú részletének a belső oldala. A közműárok északi és déli oldalán nem zsaluztak, ezért megfigyelhettük a városfalhoz futó régészeti rétegeket. A 2 m vastag jelenkori feltöltés alatt a városfal maradványai felett bolygatatlan régészeti rétegsort találtunk. A felső réteg 45 cm vastag, koromfoltos, fekete földréteg a török hódoltság idejéből származott. Egy nagy tűzvész utáni tereprendezés során keletkezett, tele volt égett épülettörmelékkel. A Városháza északi udvarán (Károly körút 28–30.) az 1996–1997-es régészeti kutatás során ezen a szinten a Pest 1604-es felégetése utáni, török tereprendezés rétege helyezkedett el, amelyben 16. századi török és magyar házi kerámiatöredékek kerültek elő. A Városház utca 9–11. telkek nyugati felén, a korábbi 1526-os égés, és az 1542-es ostrom nyomait feltehetően, az itteni török Nagy dzsámi építése közben tüntették el. 1604-ben, miután a Pestről kivonuló osztrák császári seregek felgyújtották Pestet, a dzsámi is leégett. Az 1604-es tereprendezés feltöltés rétege alatt 60 cm vastag, bolygatott középkori feltöltés következett, amely ráfolyt a 13. századi városfal maradványaira. A 13. századi fal mellett, a bontott faltetőtől 40 cm mélyen, egy útréteg mutatkozott, amelyben tömörítő anyagként apró kő, habarcs, és 13–14. századi edénytöredékek voltak bedöngölve. Ez azt mutatta, hogy a városfal a tatárjárás (1241) utáni időszakban is fennállt.

A fal alja a faltetőhöz képest, 2,30 m mélyen került elő, 12–14 cm vastag habarcsréteg volt a kövek alatt. Az alapfal 1,40–1,50 m mély volt. A 13. századi járószinthez képest, a felmenő fal 0,70–1 m magasan megmaradt a 15–16. századi utca útteste alatt. A Városháza főbejárata előtt, a városfal alja áthaladt egy korábbi, vízszintes fenekű, feltöltött Árpád-kori objektum alján, amely talán a város körüli 11–13. századi külső kertek egyikében álló, földbe mélyített ház maradványa lehetett.

Leletmentés. Irásné Melis Katalin, 1968.

Városház utca 7. előtt, úttest. Városfal részlete, visszatemetve.²⁰

Az épület előtti 80 cm széles, 1,60 m mély gázcsőárkot teljes egészében a 13. századi városfalba ásták (1. kép). Az árok keleti oldalában az 1968-as járószint alatt 50–60 cm mélyen megjelent a bontott faltető. A szomszédos 5. számú épület előtti árokszakaszban a városfal külső oldala bukkant elő. Arra lehetett következtetni, hogy a 7. sz. épület előtt egy lapos, tompaszögű sarok volt a városfalban.

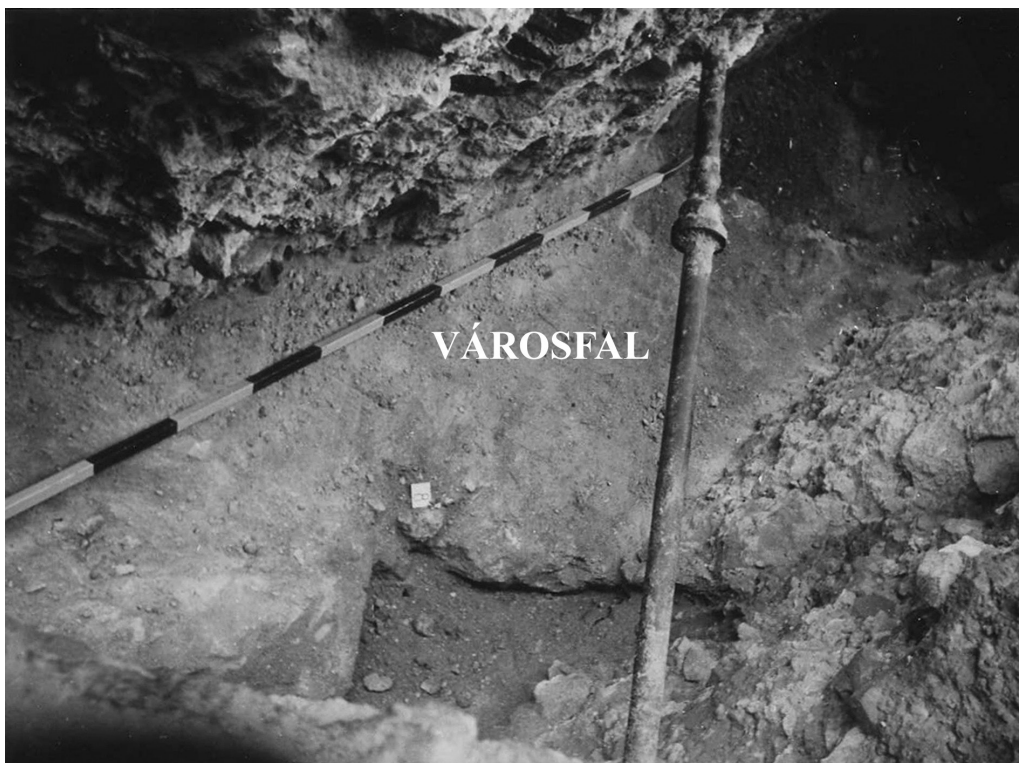
Városház utca 5. előtt, úttest. Városház részlete, visszatemetve.

A közmű árok nyugati oldalát a városház külső oldala alkotta (1. kép). Az épületből kivezető csövek keresztülhaladtak a 13. századi falon. Az új közmű árok É-i végében már korábban kiástak egy mély aknát, amelyből kiszedték a városházat.

Leletmentés. Irásné Melis Katalin, 1968.

Városház utca 1–3. előtt, úttest. Városház maradványa, visszatemetve.²¹

A Városház utca déli végén, az 1968-as közmű árokban a 13. századi városház külső oldala látszott, a bontott faltető 50 cm-re kiszélesedett az árokban (1. kép). Az aknában a városház külső oldalához derékszögben épített 1,35 m széles falrészlet jelent meg. 1975-ben, a METRO és az aluljáró építések közben folytatták a közművek átépítését, és az utca közepén kiszélesítették az 1968-as gödröket. A Városház utca közepén, már az úttest alatt előbukkant a városház 12 m hosszú szakasza és láthatóvá váltak a belső oldalhoz futó középkori régészeti rétegek. Ismét előkerült a városház külső oldalához épített fal részlete (3. kép). A 1,35 m széles fal egy külső torony (kapu?) északi fala volt. Belsejében, a faltetőhöz képest 1,55 m mélyen megmaradt a téglából épített boltozat indítása. A belső tér épülettörmelékekkel volt tele, a feltárássra nem volt lehetőség. A városház és a torony külső oldalán nagyobb vakolatfoltok voltak. A városház belső oldalán olyan bolygatatlan középkori rétegsort találtunk, mint a Szervita téren, és a

3. V. Városház utca 1–3. előtt, úttest. A városházhoz épített külső torony, 13. század.
A Szerző felvétele, 1969

Városház utca 9–11. sz. előtt. Jól látszottak a városházhoz futó 13. századi és a későbbi járószintek, megmaradt a városház lebontása után kialakított 15. század végi utca alatti feltöltés.

Leletmentés. Irásné Melis Katalin, 1968. 1975

Ferenciek tere. Árok részlete, visszatemetve.²²

Pesten az 1810-es években nagy csatornaépítkezések voltak a Belvárosban. Jankovich Miklós végignézte az új nyomvonalakban kiásott árkokat, és több helyen középkori falrészleteket talált. A Kígyó utca keleti végén, az árok alján a két sarokház alá futó, vastag kő alapfalakat látott, amelyek véleménye szerint a „hajdani Vár” kapu maradványai lehettek. Megjegyezte, hogy a falak mellett a 2. és 3. ásónyomban már tiszta sárga homok került elő. Ezek az ismeretlen falrészletek, a rájuk épült 18–19. századi épületek falaival együtt a 19. század végén, az Erzsébet híd építése előtti városrendezés, majd az 1970-es években a METRO aluljárók építése előtti földmunkák során, régészeti kutatás nélkül megsemmisültek. Jankovich leírta, hogy a Hatvani utca (Kossuth Lajos utca) elején haladva a Barátok piacán (a Ferences kolostor keleti oldala) a bolygatatlan talajban fokozatosan 2 ölre mélyült a feketefölddel teli beásás, és a téren teljes szélességében látta a 2,5 öl mély (cc. 4,7 m), egykor vízjárta árok részletét. Úgy látszott, mintha egy öl mélységben (cc. 1,9 m) tölgy és bükk karók, vesszők maradványai egy kelet felé nyíló sövényt formáltak volna. Az árkon belül a városház É–D-i irányban szelte át a teret. Az árok és a 13. századi városház maradványai ezen a területen még nem kerültek elő.

Megfigyelés. Jankovich Miklós, 1817.

Károlyi Mihály utca 12. előtt, úttest. Városház maradványa, visszatemetve.²³

1974-ben a Károlyi Mihály utca és a Reáltanoda utca kereszteződésében előkerült a városház 3,20 m hosszú, 1,50 m széles szakasza (*l. kép*). A városház DK-i sarkából maradt fenn, az iránya egybeesik a Cukor utcában feltárt falrészlettel. A külső oldalát már korábban elbontották, 1974-ben a belső falsík is megsérült, amikor a gázcsövek és az akna helyét belevésték a középkori falba. Az akna nyugati oldalában 2 m magasan látható lett a szabálytalan alakú kövekből és a laza szerkezetű habarcsból épített városház metszete. A falhoz futó régészeti rétegsor elpusztult. A Városház utcai falszakaszon megmaradt középkori járószintek alapján feltételezhető, hogy a Károlyi Mihály utca Reáltanoda utca kereszteződésében húzódó városházrészlet a 13. századi járószint felett cc. 80 cm magasan megmaradt.

Leletmentés. Irásné Melis Katalin, 1975.

Cukor utca 2. előtt, úttest. Városház maradványa, 13. század visszatemetve.²⁴

1974-ben a gázvezeték árokban áthaladt a 1,50 m széles városház 7,50 m hosszú részlete, amely DNy-i irányban haladt a Duna felé (*l. kép*). A gázcső helyét légkalapáccsal kibontották a középkori falból. A bontott fal teteje az útburkolat alatt 40–50 cm mélyen jelent meg, a városházrészlet 90 cm magas volt az árokban. A falrészlet É-i végén a belső oldal, a déli végén a külső oldal bontakozott ki. A közmű árok alján, a városház belső oldalán lapos, sárgásszürke kőlapokból álló kövezés volt, amely kisebb foltokban a szemben álló, Irányi utca 20. előtti, másik gázcső árokban előkerült középkori ház

alapfaláig elért. A Cukor utcai kövezett felszín közvetlenül a tatárjárás (1241–1242) utáni tereprendezéséből származik.

Leletmentés. Irásné Melis Katalin, 1975.

Váci utca 47. Városház maradványa, beépítve.²⁵

1964-ben restaurálták a Szent Mihály templomot. Az épület Nyáry Pál utcai, déli falában a vakolat leverése után, egymás fölött középkori falrészletek kerültek elő (*l. kép*). Az alsó 16 m hosszú törtkő fal a járda felett 60 cm magas volt. A templomot 2005 körül ismét restaurálták, és a külső homlokzat kőfalait letisztították. A felső középkori falrészben lakóházra utaló befalazott ablak és ajtó részletek látszottak, a házfalat ráépítették a törtkőves alsó középkori falra. Egyben az is látszott, hogy a törtkőves falat a középkori lakóház építése miatt elbontották és a ház DNy-i sarkát ráépítették a bontott fal végére. A törtkőves falrészlet feltehetően a 13. századi városház déli, a Duna partra haladó részéből maradt fenn.

Falkutatás. Feuerné Tóth Rózsa, 1964.

A 15. SZÁZADI VÁROSHÁZ

A tatárok kivonulása (1242) után, a túlélők rövidesen visszatértek Pestre és az újjá alakult városvezetés irányításával megkezdtek a romok eltakarítását. Eközben a tatárok elől az adriai tengerpartra menekült IV. Béla király és a királyhoz hű főurak visszaindultak Magyarországra. IV. Béla 1243. április 16-án megérkezett Óbudára és a Nyulak-szigeti (Margit-sziget) udvarházban szállt meg. Elutazása előtt 10 nappal (1243. június 5.) kiadott oklevelében elrendelte, hogy a budai Várhegyen erődített várost építsenek, amely az újabb támadás esetén védelmet nyújt az óbudai és pesti polgároknak, valamint a két város egyházi intézményeinek. A pestiek a király távozása után folytatták az újjáépítést, megindult a közlekedés, a hajózás, felélénkült a belföldi és a távolsági kereskedelem. 1244-ben IV. Béla megújította a Pest 1241-ben elvesztett kiváltságlevelét, és a régi jogok mellett a pesti polgárok új kedvezményekben is részesültek. Pest árumegállító jogot kapott. Az országos főútvonalakon és a Dunán újult erővel meginduló kereskedelemről nagy haszna lett a városnak. A jelentős összeget kitevő vámjövedelmekért rövidesen megindultak a pereskedések a városi polgárok és az egyházi testületek között, a fennmaradt oklevelek a várostörténeti kutatás értékes forrásai lettek. Az újjáépítés és a gazdasági élet fellendülése azonban, hirtelen megszakadt, amikor 1246 körül az újabb tatártámadás hírére a király a budai Várhegyre költöztette az óbudaiakat és a pestieket. A rettegett támadás elmaradt, de a Budára költözött lakosok a Várhegyen maradtak. Rövidesen egyre több tisztázatlan kérdés merült fel Ópesten. A legfontosabbak a városvezetéssel álltak kapcsolatban. A pesti polgárok Budára költözésével fokozatosan csökkent a pesti tanács tagok jogköre és az 1260-as évek elejére Ópesten már nem volt önálló városi tanácsa. Pest jogi helyzetének tisztázására csak a budai vár felépülése után, az 1264–1265-ös években került sor. Buda egységes vezetést kapott, a budavári rektor és a király által kinevezett várparancsnok és főbíró került a városigazgatás élére. Budavár magyar és német telepesei egyformán polgárjogot nyertek, egységesen

civisnek nevezték őket. Pest végleg elvesztette önállóságát, Buda külvárosává süllyedt. Falunagya a budavári rektor fennhatósága alá tartozott. Eközben a pesti lakosság összetétele is megváltozott. A német patríciusok helyére, magyarok, közöttük több alföldi nemesi család is Pestre költözött. 1281-ben Farkas bíró személyében magyar falunagya volt a városnak.²⁶

Pest újjáépítésében kiemelkedő szerepet játszott az egyház (*I. kép*). A főtéren álló Boldogasszony plébániatemplom rendbehozatalát Ákos mester irányította, aki már 1235–1240 között feltűnt a kiváltságos, királyi kápolna élén, majd 1244-ben újból elfoglalta a plébániát. Az elsők között jöttek vissza Pestre a domonkos szerzetesek, akik a mocsarakkal körülvett fehérvári kolostorban sértetlenül átvészelték a tatárjárást. A pesti domonkos kolostor feltehetően a Váci utca déli felében állt, ahol a 19. században az Új Városháza építése idején középkori falak, K–Ny-i irányú oszlopsorok és keletelt középkori sírok kerültek elő.²⁷ Pest másik középkori, koldulórendi kolostora, a ferences kolostor a 13. század 2. felében épült. A Hatvan felé vezető út mentén, (Kossuth Lajos utca) a városkapu mellett állt. A mai templom középkori alapokon álló északi hajófala mutatja a középkori utca déli oldalát.²⁸

A városfal újjáépítése bizonyítja, hogy továbbra is megmaradt a három Árpád-kori település, Pest, Szentkeresztfalva és Újbécs különállása. Pest, mint Buda külvárosa, királyi városrész volt, a két szomszédos településen pedig világi, főként középnemesi családok osztoztak. A pesti városfal ÉK-i oldalán elhelyezkedő, Újbécset, mint lakatlan földet a rajta lévő, Werner palotával együtt 1268-ban IV. Béla király a Margit-szigeti apácának adományozta. A beiktatás ellen Werner (budavári bíró) fia Péter és a pesti polgárok is tiltakoztak. Az érintett felek 1281-ig pereskedtek, ekkor Újbécset kettéosztották. A Pest körüli nagy árkon belüli részt Werner palotájával együtt, a pestiek kapták, az árkon kívüli rész az apácaké maradt. A határ a Duna parton, Werner palotája mellett indult, a nagy árok mentén a Váci útig haladt, kelet felé elért egy dombig, ahol a pogányok sírjai voltak. Szántóföldeken, réteken és egy homokhegyen keresztül két út közé érkezett, az egyik Nyírre, másik Párdiba, az ÉK-i határba (Budapest XV., XVI. kerületébe) vezetett.²⁹ A nagy árok a középkori határ jellegzetes, sokszor említett része, feltehetően a mai Kiskörút vonalában övezte a pesti oldal településeit. Károly Róbert király (1309–1342) Drugeth Vilmosnak adományozta Újbécset és 1341-ben is a család birtokában volt. Majd Zsigmond király az 1435 előtti években csereképpen megszerezte az egész Újbécset.³⁰ Zsigmond király (1387–1437) uralkodása utolsó éveiben érdeklődéssel fordult Pest felé és nagy építkezésekbe kezdett. Átalakították a Boldogasszony plébániatemplomot, egy gótikus stílusú, jellegzetes, Közép-európai, német-francia hatásra kialakult, háromhajós, szentély-körüljárós csarnoktemplomot építettek. A tervezést és az építést is a királyi építőműhely végezte.³¹ Az 1430-as években, Zsigmond király utasítására a Duna parton is nagy építkezésbe fogtak. Lebontották a korábbi, hajóhidat tartó pillért, a helyére egy nagyobbat építettek. A nagyméretű kváderekből épített, masszív építmény nemcsak a csónakokból álló, szétnyitható hajóhidat tartotta, hanem azt a hatalmas szemekből álló, Duna záróláncot is, amely Buda árumegállító joga érvényesítésének hatásos eszköze lehetett. A közelben hozzákezdtek a pesti vár építéséhez. A félbehagyott toronyról Bertrandon de la Brocquière burgundiai lovag úti beszámolójában olvashatunk. A lovag 1432-ben az

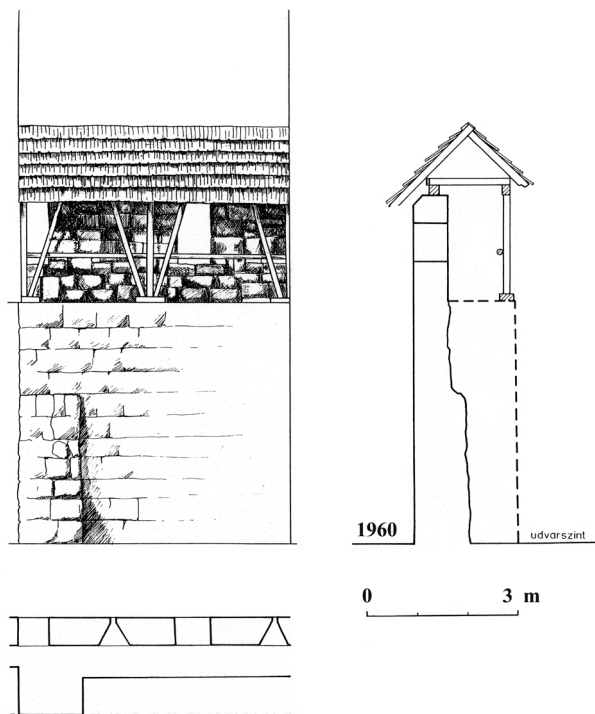
Alpokon átkelve Velencébe utazott, innen pedig, tengeren folytatta útját a Szentföldre. A következő évben szárazföldi úton tért haza, s eközben Magyarországon is átutazott. Néhány napig Budán és Pesten időzött. „Visszatértem Pestre, ahol szintén hat, vagy nyolc francia családot láttam, akik a császár megbízásából a Duna-parton, palotájával szemben, nagy tornyot építettek, szándéka volt a Dunán keresztül óriási láncot húzni, amely a folyamot elzárta volna. [...] Megszemléltem a tornyot, mely körülbelül már háromlándzsányi magas volt. Környeskörül igen sok faragott kő hevert, azonban az egész abbamaradt, mivel az első kőművesek elhaltak, akik pedig életben maradtak, nem tudták folytatni.”³² A félbe maradt, 23×23 m alapterületű, 4 m vastag falú torony maradványai a Régiposta utca – Váci utca kereszteződésében rejtőznek a földben. A pesti vár É-i kaputornya a Váci utca É-i végén állt. A várépítkezések idejét a vár területén áthaladó utak alapozásába döngölt régészeti leletek, vastag falú házi kerámia, vaseszköz és állatsont darabok a 15. század elejére kelteznek. A félbe maradt várat 15. század második felében, az új várossal építése előtt lebontották. A Váci utca É-i végén álló várkapu alsó részét azonban, meghagyták, és ráépítették a 15. századi várossal északi, Váci kapuját.³³

Újbécs ÉK-irészen, a várépítkezéssel egy időben, szabályos alaprajzi elhelyezkedésben faszerkezetes, paticsfalú házak épültek. Három ház részleteit feltártuk a Károly körút 30. sz. telken. Mind a három a 15. századi várossal nyomvonalába esett, ami azt mutatja, hogy már a 15. század korábbi évtizedeiben szabályozták a terület beépítését. A házak elhelyezkedéséből rekonstruálható utca párhuzamosan haladt a Városház utcában végighaladó, 1241 előtti várossal.³⁴

A nagy építkezések közben a pesti polgárok folytatták az önálló városi életért vívott küzdelmeiket. Fokozatosan elérték, hogy az 1469–1476 közötti években 12 tagú városi tanácsot választhattak, majd néhány év múlva Pest a tárnokszék tagja lett és ezzel visszanyerte szabadságát. 1506-ban a szabad királyi városok közé emelkedett.³⁵ A 15. századi folyamatos fellendülés meghozta a városigazgatás, az ipari és a kereskedelmi élet önállóságát, de Pest és környezete egyre jobban zsúfolt, rendezetlen városképet mutatott. A város É-i oldalán nagy, kihasználatlan területet foglalt el a félbe maradt pesti vár, egyre jobban körbeépült és összeszorult a ferences kolostor melletti állatvásártér, és déli irányban a Duna parton, Pest és Szentfalva között nagy területet elfoglalt a bőrfeldolgozó ipartelep.³⁶ Az Árpád-kori várossal körüli szabad területek különböző minőségű házakkal kezdtek beépülni. Ezek között létesült a Szent Miklós templom és kórház (Városház u. 9–11). A 16. században a törökök lebontották. 1996-ban a Városháza északi udvarán az egyik 16–17. századi ház pince betöltésében néhány mérműves ablakkeret töredék is előkerült, feltehetően a közeli Szent Miklós templomból származtak.

Pesten a 15. század második felére megérett a helyzet egy nagyszabású városrendezésre. Rendkívül érdekes lenne, de sajnos nem tudjuk, hogy Mátyás király milyen feltételeket szabott a pesti, szentfalvai és újbécsi polgároknak, és azt sem tudjuk, hogy a három település ingatlan tulajdonosai milyen egyezséget kötöttek az új várossal felépítésével kapcsolatos kérdések rendezésére. Mint ismeretes, az érdekelt felek megegyeztek és felépítették a 15. századi várossal (1. kép). Az építkezést városszerte nagyméretű földmunkák és több épület lebontása előzte meg. Ekkor tűnt el az 1241

4. A városház belső oldala
és metszete, 15. század.
Horler Ferenc, 1960

előtti városház, a félbe maradt pesti vár, és lebontották az új városház nyomvonalába eső szentfalvai és újbécsi házakat. A város déli oldalán (Havas utca – Fővám tér közötti terület) megszüntették a bőrfeldolgozó telepet, az egész műhely átkerült a 15. századi városház külső oldalára. Egy helyszínrajz tanúsága szerint a 18. században még működtek a városház melletti tímárműhelyek.

Az új városház helyét nagyjából a 13. századi városházalával párhuzamos irányban jelölték ki. A Városház utca vonalában haladó 13. századi, és a felépítendő 15. századi városház között 140–160

m széles területsáv húzódott, és ez elegendő volt ahhoz, hogy átvezessenek rajta egy új utcát, amelynek mind a két oldalát házhelyekre osztották. A Városháza északi udvarán feltárt utcarészlet a középkori eredetű Semmelweis utca folytatása, a Sütő utcánál befordult az ugyancsak a 15. századi városházalával párhuzamos, középkori eredetű Fehér Hajó utcába. A 15. század végére kialakult városházalaprész, az úthálózat és telekbeosztás a mai napig fennmaradt. A késő középkori Pest alapterülete 55 hektárra nőtt.³⁷ Ebből a városház nyomvonala közel 5 hektárnyi terület, amely az építkezés előtt, mint említettük, nagyrészt beépített volt. Adatok hiányában nem tudjuk a városház építési költségét megbecsülni, csak a felhasznált építőanyag mennyiségét lehet nagyjából kiszámítani. A városház 2200 m hosszú 1,9 m széles, 10 m magas kötőgátjait 2,2 m széles és 1,6–1,8 m mély alapokra építették, a külső tornyok, kaputornyok és a kaputornyok támpillérei további 400 m hosszú falszakaszt jelentenek. A kő építőanyag becsült mennyisége cc. 54 000 m³. A pártázat mögötti fából készült, fedett folyosóhoz 1–2 000 m³ fára is szükség volt. Jelentősen megnövelte a felhasznált fa mennyiségét a Duna-parti paláncsok, bár lehetséges, hogy a közel 700 m hosszú kerítés nagyobb része, már korábban, mint árvízi töltés, megépült a pesti parton. Az építkezés költségeit rendkívüli mértékben megnövelték azok a földmunkák, feltöltések, amelyekkel a városház egész vonalán közel azonos tengerszint feletti magasságon kellett kialakítani a járószintet.³⁸

A 16. századi városház teljes hossza, a Duna-parti résszel együtt, cc. 3 km lehetett. Három kapuja volt, amelyek a városházra átvezető, országos főútvonalakon álltak. Északon, a Váci kapu, keleten a Hatvani kapu és délen a Kecskeméti kapu tornyai magasodtak. A Duna-parton két rondella, a kapuk között külső tornyok, a kapuk előtt rondellák növelték a városház katonai erejét. A városház tömbje szabálytalan alakú,

különböző nyersanyagú kövekből épült. A járószint feletti falsíkot, sima felületű, elnagyolt kváderekkel borították, a köveket lazább szerkezetű, homokos, mészszegény habarccsal rakták fel, amelynek a nagy része a háborús események következtében már a 16–17. században leomlott. Az alapfal 1,60–1,80 m mély és 2,20 m széles volt, mindkét oldalán általában 20 cm széles falkiugrás mutatta a 15. századi járószintet. A 10 m magas városhatár 1,8–1,9 m széles volt. A külső tornyok és a városhatár falai ugyanilyen szélesek voltak, a rondellák falai azonban 4–6 m szélesek lehettek.³⁹ A külső oldalon egymástól 70 cm-re, lőréses párták zárták le a fal koronáját. A pártázat egy-egy foka 1,35 m magas, 2,55 m széles és 70 cm vastag volt. A pártafokok közepén befelé tölszerűen táglós, 65 cm magas, külső oldalán 10 cm széles, keskeny lőrések voltak. A városhatárt teljes szélességében csak a gyilkjáró szintjéig építették, majd a fal külső felére építették fel a 70 cm vastag pártafokokat. A pártázat belső oldalán a 120 cm széles faltetőre, fa védőfolyosót ácsoltak, amelyre létrán, vagy a városhatár belső oldalára épített, keskeny kölépcsőn lehetett felmenni (4. kép).⁴⁰ A tornyok közötti falrészletek nagy része fennmaradt a 18. század végéig.

A 15. században épült városhatárokat, közöttük a pesti határt, Gerő László a magyar várak külső tornyos típusába sorolta. Ilyen volt a kolozsvári városhatár, amelynek a pesti határral megegyező részletei voltak. A kolozsvári Szabók bástya (Bethlen bástya) melletti falrészlet pártázata, méreteiben is megegyezik a pestivel. Hasonló a gyilkjáró belső oldala.⁴¹ Bizonyára a 15. század közepén épített városhatárokon, Kolozsvár, Kiszében, Zsolna, stb., több hasonló részlet volt, de ezek is, mint a pesti határ, a későbbi évszázadokban vagy átépültek, vagy teljesen megsemmisültek.⁴² Ha a középkori magyar városokat ábrázoló metszeteket, városhatárajzokat vizsgáljuk, szinte minden rajzon megtaláljuk a kapuk közé épített külső tornyokat. Különböleg, félkör, kör, patkó alakú, vagy négyszögletes városhatárajzok voltak. A Pestet ábrázoló metszeteken és a térképeken a városhatár íves hajlását kialakító tompaszögű sarkokon félkörös és négyszögletes tornyok helyezkedtek el. Egyelőre egyetlen, a Múzeum körút 27–29. házak udvarára eső torny részletét kutatták. Bebizonyosodott, hogy a torny a városhatárral egyszerre épült, belső átmérője a városhatárnál 6 m, a városhatárra merőleges sugara 5 m volt. A többi külső torny pontos helyét még nem ismerjük. A városhatárral együtt épültek a kaputornyok, a régészeti kutatás feltárta a Váci és a Kecskeméti kapukhoz csatlakozó városhatár részleteket. A 18. századi adatok szerint a Hatvani kapu városhatárajza feltehetően azonos volt a feltárt kapuk városhatárajzával. A városhatár előtti rondellák és más külső erődítmények közül csak a Hatvani kapu előtti rondellából került elő egy 20 méteres részlet, ezt azonban 1962-ben az Astoria aluljáró építése miatt nagyrészt elbontották.

A régészeti adatok azt mutatták, hogy a városhatár Mátyás király uralkodása alatt, az 1460–1480 közötti időszakban épült.⁴³ Alátámasztja ezt a városhatár első, 1493-as okleveles említése, amikor határozottan leírták, hogy nem sokkal korábban épült a város köré. 1512-ben említették a Hatvani kaput (Kossuth Lajos utca 19. előtt, úttest), a városhatár északi, Bécsi-, Váci kapuja (Váci utca 1–3. előtt, úttest) 1516-ban és 1522-ben jelent meg oklevelekben.⁴⁴ Röviddel ezután, 1526 őszén, tragikus eseményeket élt át a város, a Mohácsról érkező török sereg nemcsak Budát, hanem Pestet is feldúlta és felégette. A nagy török sereg nem sokkal ezután elvonult, de török helyőrség maradt a városban. II. Lajos halála (1516–1526) után Szapolyai Jánost (1526–1540) és Habsburg Ferdinándot

(1526–1563) magyar királlyá választották. A királyi hatalomért viaskodó pártok küzdelmei és az újabb török támadás veszélye között Pest már nem tudott újjáépülni, örökre elvesztette középkori nagyságát. Az elkövetkezendő két évtizedben Pest sokat szenvedett a budai királyi palota birtokolásáért vívott küzdelmekben, az egymás ellen küzdő két magyar király Szapolyai János és Habsburg Ferdinánd, valamint a velük szövetséges magyar, német, török csapatok heves csatákat vívtak a pesti oldalon is. Pest 1526-tól szinte folyamatosan háborús események színtere volt, de az 1526-os tűzvész és a harci események még nem okoztak kijavíthatatlan károkat a városfalban.

1536-ban Oláh Miklós történeti munkájában röviden írt a pesti falakról, de a falak állapotával nem foglalkozott. Úgy látta, hogy a falak széles körben öveztek a várost, és a városfalat még a Duna egyik ága is körbevette. A városfal alul-fölül a Dunát érintette, és hosszan csatlakoztak hozzá a Duna-parti külvárosok.⁴⁵ Oláh Miklós érdeklődését bizonyára jobban felkeltette volna, ha láthatta volna a kapuk előtti külső védőműveket, a rondellákat. Ezek azonban, néhány évvel később épültek.

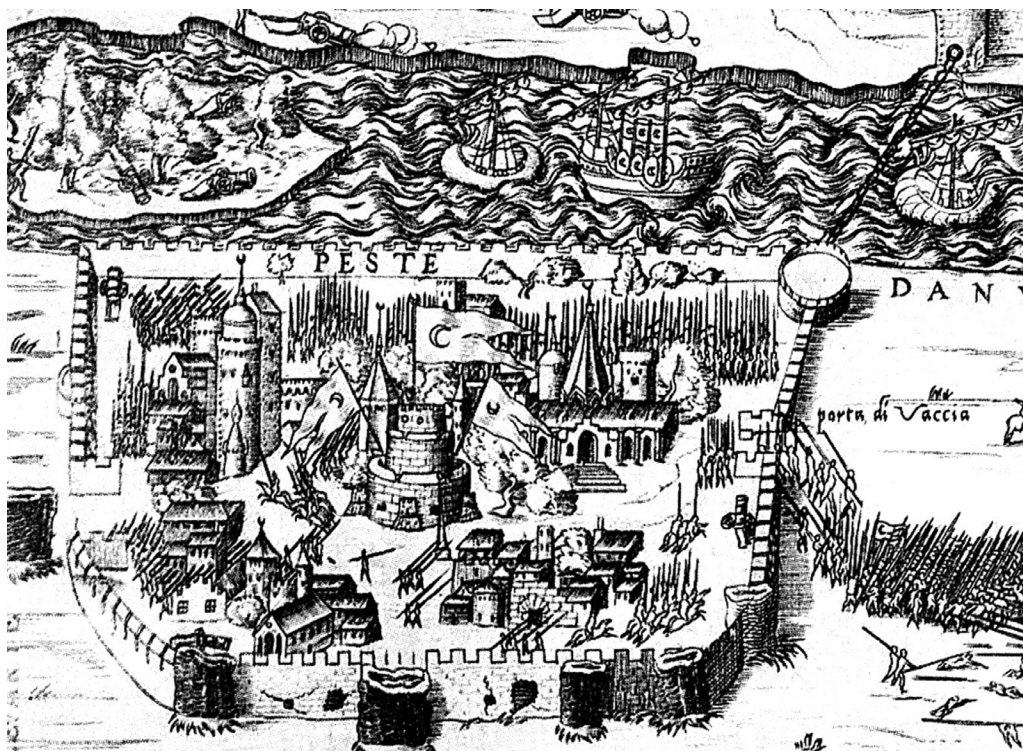
A városfal 17. században ábrázolt erődítményeiről a kutatók általában azt gondolják, hogy azokat a török hódoltság idején, a törökök építették.⁴⁶ A pesti rondellák kutatásának azonban, az a legnagyobb problémája, hogy eddig csak a Hatvani kapu előtti rondella részlete került elő. A rondella északi oldala mellett látható volt, hogy a rondella járószintjéhez kapcsolódó rétegben csak néhány 16. századi magyar eredetű kerámia edénytöredék volt. Az utolsó, középkori városfal építkezések és az ezzel járó színtemelések ideje arra az időszakra tehető, amikor a két király között fegyvernagyvadás volt, és közös erővel próbáltak felkészülni a török veszély elhárítására. A tárgyalások eredménye az 1538-as nagyváradi béke, amelyben Szapolyai János és Habsburg Ferdinánd, a két magyar király elhatározta, hogy a török ellen együtt védik Budát és Pestet, és erődöt építenek a Gellért-hegyen.⁴⁷ Ez volt az utolsó időszak, amikor a városfal hadierejét a kapuk elé épített külső védőművekkel, a kor haditechnikai követelményei szerint megerősíthették. A békesség azonban, rövid ideig tartott. 1540-ben, Szapolyai János halála után, ismét fellángoltak az ellentétek, mert Habsburg Ferdinánddal szemben Szapolyai párthívei királlyá választották a csecsemő János Zsigmondot. Az özvegy Izabella királyné és János Zsigmond a budai királyi palotában tartózkodtak, és Ferdinánd várható támadása ellen megerősítették a budai királyi palota katonai védelmét. Erre Ferdinánd sereget küldött Buda ellen, de a németek csak Pestet tudták elfoglalni. 1541 tavaszán Fráter György megkísérelte Pest visszafoglalását, de amikor Ferdinánd seregei Rogendorf vezetésével Buda alá érkeztek, Fráter György abbahagyta a pesti ostromot. Ezt követően rövidesen megérkezett Mehmed bég felmentő segédhada és Török Bálint csapata, két tűz közé fogták Rogendorfort és szétverték a német csapatot. 1541. augusztus 21-én Buda felszabadult az ostromzár alól, ugyanakkor Pestről is kivonultak a németek. Augusztus 26-án Szulejmán szultán hatalmas sereggel Buda alá érkezett, tárgyalások kezdődtek, és a tárgyalások alatt, augusztus 29-én Buda török kézre került. Szeptember 5-én Izabella királyné János Zsigmonddal eltávozott Budáról.⁴⁸ A törökök Pestre is bevonultak, és elkezdődött a 150 évig tartó török hódoltság időszaka.

A 16. század első felében, a pesti hadi események szereplői között jelentős szerepet játszott Joannes Maria Specieca olasz hadi építész, aki I. Ferdinánd király szolgálatában állt. 1540 novemberében Ferdinánd a Szapolyai uralma alatt álló Buda elfoglalására

készült. Az ostrom előkészítésére ideküldött dunai naszádosok parancsnoka feltehetően az a Jhann Maria (Joannes Maria Speciecasa) mester lehetett, aki már 1538-ban több szakértővel együtt megvizsgálta Ferdinánd pozsonyi és komáromi várát. 1540-ben Buda ostroma elmaradt, Ferdinánd részére csak Pestet sikerült elfoglalni. A téli hónapokban hozzákezdtek Pest védőműveinek, bástyáinak megerősítéséhez, a munkálatok 1541 tavaszán megszakadtak, amikor Fráter György seregei körbefogták Pestet. Rogendorf vezetésével Ferdinánd serege is ideérkezett, és Fráter György elvonult Pest alól. Fels Lénárt főkapitány leveleiből bővebben értesülünk az eseményekről. 1541. február 8-án Ferdinánd király utasította magyarországi tábori fizetőmesterét, hogy Joannes Maria Speciecasának, mint királyi építőmesternek pesti megélhetésére fizessen 32 forintot. Egy 1541. április 23-án keltezett, olasz nyelvű levélben Joannes Marius Speciecasa megköszönte Ferdinánd királynak fizetése felemelését: „Az elmúlt napokban Rogendorf uram tudatta velem, miszerint Felségtek havi 40 forintot engedélyezett számomra fizetésemül ennek a Pest városnak az erősítéséért. Amivel nagyon elégedett vagyok.”⁴⁹ A kortárs olasz történetíró, Paulus Jovius csak annyit jegyzett fel, hogy a Nápolyból való Marius Spiccasius Pest városában, „az ellenség táborának ellenében itáliai módra négyszögben, akár egy igen széles tornyot, sáncot emeltetett, és a tetejére ágyúkat helyeztetett.”⁵⁰ Ez a négyszögletes Duna-parti sánc több városképi metszeten látható.⁵¹ Istvánffy Miklós (1535–1615) nagy történeti munkájában az 1541 körüli események ismertetése közben többször kitért Marius Speciacasius tevékenységére, különösen érdekes a Török Bálint vezette ostrommal kapcsolatos megjegyzése. „Marius Speciacasius a hajóhad parancsnoka a város belsejében itáliai módra emelt erődítményekkel és sáncokkal az ellenség (itt Török Bálintról van szó) próbálkozásait megghiúsította.”⁵² Kétségtelen, hogy Istvánffy jelentős katonai ismeretekkel rendelkezett, de az idézetben nem egészen pontosan helyezi el a pesti építményeket. Az 1535-ben született Istvánffy csak jóval később láthatta Pestet, amikor a pesti törökök a középkori városfalat és a védőműveket az 1542-es, nagy pusztulásokkal járó visszafoglalási kísérlet után saját elképzeléseik szerint állították helyre. A megerősített városfal már nem a budai vár felől, hanem a Duna mentén Észak felől közeledő császári seregek ellen védte a pesti helyőrséget.

A 15. SZÁZADI VÁROSFAL FELÁRT RÉSZLETEI

A 15. századi városfal félkör alakban veszi körül a várost, de a valóságban a falvonulat hét különböző hosszúságú, egyenes falszakaszból áll, amelyek tompaszögben kapcsolódnak egymáshoz (*1. kép*). Az északi szakasz a Duna-parti nagy rondellától indul (Apáczai Cseres János u. 6. előtt, úttest) és véget ér a Deák téren, ahol a falvonulat 1. és 2. sarka között egy kör, vagy négyszög alaprajzú külső torony állt. A fal külső oldalán állt a Váci kapu (Váci utca 1–3. előtt, úttest). A városfal északkeleti oldala a Deák téri külső torony (a városfal 2. sarka) és a városfal 3. sarka közötti egyenes falszakasz. A középső részén (Károly körút 28–30.) egy félkör alakú külső torony állt, majd a 3. tompaszögű falsarkon (feltehetően a Károly körút 14–16. házak helyén), egy újabb félkör alaprajzú külső torony következett. Itt kezdődik a városfal keleti oldala.

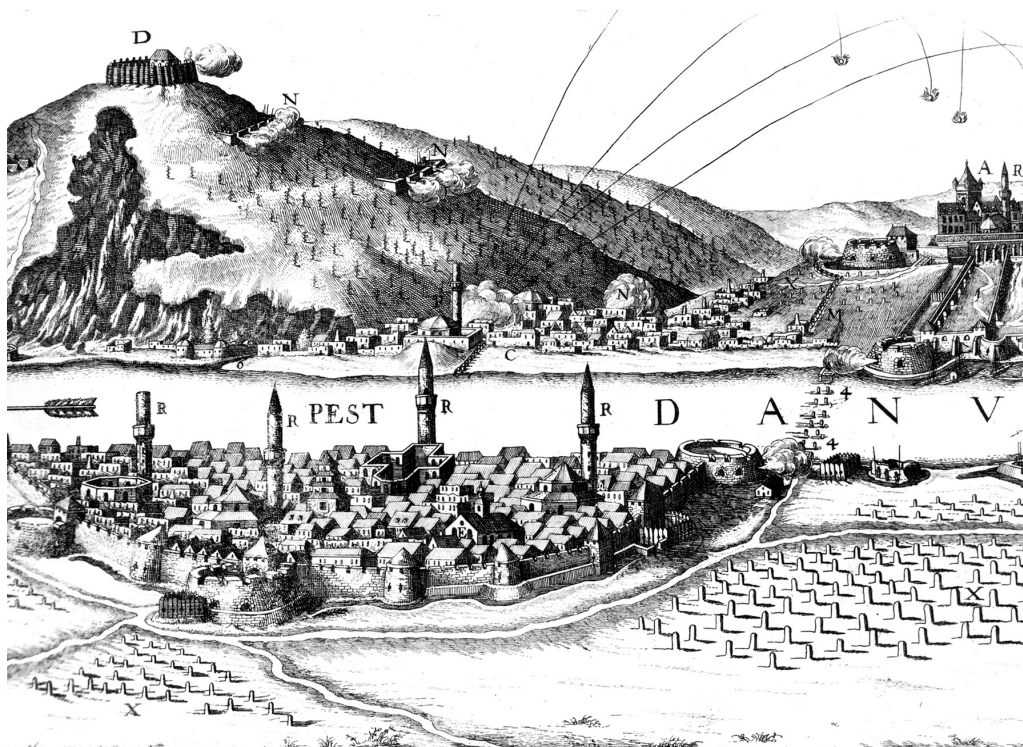

5. Pest keletről. Enea Vico: Buda ostroma, 1542. Részlet

Ezen állt a városhatár legnagyobb, legforgalmasabb Hatvani kapuja (Kossuth Lajos utca 17–19, úttest). A közelében (feltehetően a Múzeum körút 13. ház helyén) egy külső torony helyezkedett el, majd a városhatár leghosszabb egyenes szakasza a Múzeum körút 29. ház helyén Délnyugatra fordult. Ez volt a városhatár 4. tompaszögű sarka és itt is állt egy külső torony. A városhatár déli oldala az 5. tompaszögű sarok (Kecskeméti kapu) és a Duna-part közötti falrészlet. A városhatár 6. tompaszögű sarkán (Vámház körút 16.) állt a városhatár 7. külső tornya. Közeliében épült fel a déli, Duna-parti rondella (Fővám tér 5–6.). A városhatár nyugati oldala a Duna-parton helyezkedett el. Az északi oldalán a két rondella között, kőfal emelkedett, ettől délre erőteljes palánkkerítés húzódott. Egyelőre nem tudjuk, hogy a palánkfal déli vége hogyan kapcsolódott össze a déli városhatár nyugati végével.

Pest egyik, középkori főutcája a K-Ny-i irányban haladó Hatvani utca volt, amely azonos a jelenkori Kossuth Lajos utcával. Északi és déli részre osztotta a várost és kettévágta az É-D-i irányban haladó utcákat. Napjainkban a Kossuth Lajos utca két oldalán kialakult utcákban a házak számozása a Kossuth Lajos utcánál kezdődik, ezért nem lehet a városhatár részleteit a földrajzi É-D-i irányban haladó elhelyezkedés szerint bemutatni. A pontos azonosítás érdekében a jelenkori utcanévek és házszámok szerint ismertetjük a városhatár egyes szakaszait.

A pesti városhatár első középkori, hitelesnek tekinthető ábrázolása Enea Vico 1542-ben készült látképén maradt fenn (5. kép). 17. század elején, Wilhelm Dilich rézkarcán

6. Pest keletről. M. Wening – L. N. Hallart: *Buda ostroma keletről, 1684. Részlet.*

7. Az 1996–97-es ásatás helyszíne az 1684-es látképen. Pest keletről.
M. Wening – L. N. Hallart: *Buda ostroma keletről, 1684. Részlet*

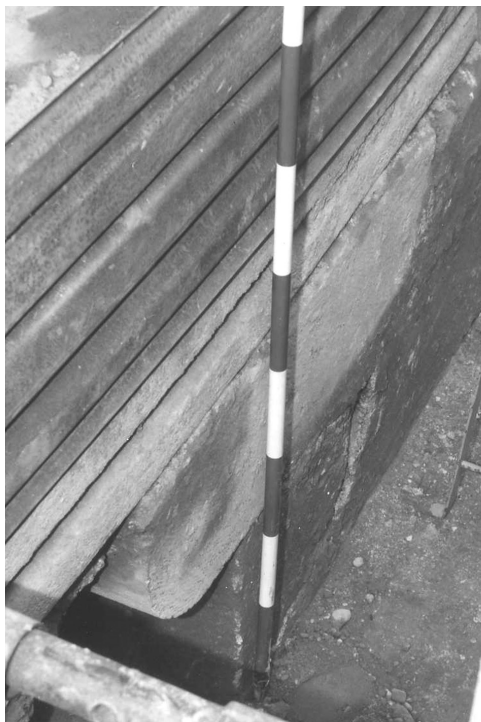
(1600)⁵³ és Georg Keller Buda 1602-es ostromát megörökítő látképén Pest szabálytalan négyszög alaprajzú városnak látszik, erőteljes rondellákkal, és a várost nagy vizesárok is védelmezi.⁵⁴ A legjobb látképek Buda 1684-es ostroma idején készültek, amelyek elsősorban Budát ábrázolták a négy égtáj felől, de Pest látképét és a városfalat is nagy gondossággal megrajzolták.

A VÁROSFAL ÉSZAKI ÉS ÉSZAKKELETI OLDALA

A Pestet ábrázoló látképek közül azok ábrázolják a legrészletesebben a városfalat, amelyek az 1684-es ostrom előtti időszakban készültek. A törökök által karbantartott városfal teljes épségében állt. Az eredménytelen 1684-es, török alóli felszabadítási hadműveletek után a császári hadvezetés parancsára kiürítették, lerombolták és felgyújtották Pestet, és feltehetően a városfal is megsérülhetett.⁵⁵ Hallart–Wening: Buda ostromát keletről bemutató, 1684-es látképén látható az egész pesti városfal. A kinagyított részlet a városfal É-ÉK-i oldala (6. 7. kép).⁵⁶

Váci városkapu. Váci utca 1–3, 2–4. előtt, úttest. Feltárva és visszatemetve.

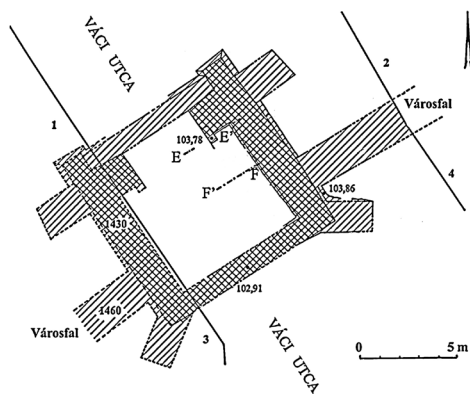
A középkori Pest É-D-i főutcája a Dunával párhuzamosan haladó országos főútvonal egyik szakasza, amely azonos a mai Váci utcával (1. kép). A középkori utca északi végén, a Vác felé vezető országúton álló városkaput 1516-ben Bécsi kapunak, 1522-ben Váci kapunak nevezték.⁵⁷ A Bécsi kapu elnevezés a Pest ÉK-i oldalán elhelyezkedő

13. századi Bécs-Újbécs település emlékét idézi, amely a 14. század első felében Zsigmond király birtokába került. A 15. század második felében Bécs-Újbécs nagyobb részét bekerítette az új városfal, de a városrész és a városkapu Bécs nevét a 18. században is használták.⁵⁸ A Belvárosban a városkapu közelében ma is van Bécsi utca.

A 19. században lebontott kaputorony falai az 1860-as években, közmű árkokban bukkantak elő. Rómer Flóris megtekintette a régi falakat, de nem jegyezte fel, hogy az újonnan kiásott vízvezeték árok a kapu melyik részén haladt át.⁵⁹ Száz évvel később, 1968-ban, majd 1975-ben három, korábban kiásott árokban kicserélték a csöveket és a vezetékeket. Az 1 m széles és 1,7 m mély közműárkok a kaputorony

8. V. Váci utca 1–3. előtt, úttest. ÉNy-i konzol a Váci kapu belső terében, 15. század.
Bakos Margit, 1975

10. V. Váci utca 1–3. előtt, úttest.
A vár és a Váci kapu alaprajza, 15. század.
Héjjas Pál, 1985

9. V. Váci utca 1–3. előtt, úttest.
A Váci kapu keleti oldala, 15. század.
Bakos Margit, 1985

belső területén haladtak át, átvágták a torony északi és déli falát. Az 1975-ös árokban kibukkant a kapu belső terének az ÉNy-i sarkába falazott konzol (8. kép). A falrészletek alapján kiderült, hogy a kapu maradványai a Váci utca nyugati felében helyezkednek el és a torony nyugati oldala elpusztult a Váci utca 1–3. házak, és a pincék építése közben. A kaputorony belső tere É-D-i irányban 7,8 m széles volt, 0,5 méterrel rövidebb, mint a Kecskeméti kapu belső tere. A leletmentések során látszott, hogy a feltárt falak különféle építőanyagokból (kövek, habarcs, vakolat) állnak, de csak a 10 évvel későbbi régészeti feltárás eredményei adtak erre magyarázatot (9. kép). Az 1985-ös régészeti kutatás a kaputorony keleti oldalát érintette, de a korábbi leletmentések eredményeivel kiegészítve, rekonstruálni lehetett a kaputorony teljes alaprajzát (10. kép). A kaputorony falai az úttest alatt 0,8 m mélyen jelentek meg, a falak alja a faltetőtől számítva 3,4 m mély volt. A kutatás befejezése után a régi csöveket a korábbi árkokban hagyták, és az új csöveket a középkori falakba, légkalapáccsal kibontott új árkokba helyezték.

A régészeti adatok összegezése közben kiderült, hogy a 15. századi Váci kaput egy korábbi torony alapfalaira építették. Még a feltárás évében a Váci utca – Régiposta utca kereszteződésében, ugyancsak közműárkokban, előkerültek a középkori pesti vár félbe maradt öregtoronyának a falai. A 23×23 m alapterületű öregtorony és a Váci városkapu alatti, 10×10 m alapterületű kaputorony maradványainak a járószintje és mindkét épület maradvány pusztulási rétegeinek a teteje azonos geodéziai mérési adatot mutattak. A Váci kapu alatti torony maradványai Zsigmond király uralkodása (1387–1437) alatt, a 15. század elején elkezdett és félbe maradt pesti vár északi kapujából származtak. A torony külső oldalán az ÉK-i és az ÉNy-i sarkon, a toronyfalak meghosszabbításaként

11. V. Váci utca 1–3. előtt, úttest.
A várkapu ÉK-i támpillér, 1430 körül.
Bakos Magit, 1985

12. V. Váci utca 1–3. előtt, úttest.
A Váci kapu belső tere, ÉK-i sarok, 15. század.
Bakos Margit, 1985

ben az úttest alatt 0,8 m mélységben jelent meg. A kaputorony 10,5 m (É–D)×10,5 m (K–Ny) kiterjedésű területen állt. A 4 m széles kapunyílásban 1,8 m széles akna, farkasverem volt. A külső sarkokon kettős támpillérek, a belső oldalon a sarkokra 45 fokos szögben épített támpillérek álltak. A kaputorony kétharmada a városfal

támpillérek álltak, amelyek változatlan formában megmaradtak a 15. század végi városkapu északi oldalán (11. kép). A városkapu 18. századi bontási szintjén 140 cm hosszú és 120 cm szélesek voltak, az alapozás aljára 1,70 × 2,5 méterre növekedtek. 1985-ben az ÉK-i sarkon álló támpillér teljes egészében előkerült, és látható lett, hogy a támpillér falsíkja és az armírozott sarkok egészen a fal aljáig 6 sorban, 40–55×65–160 cm különösen nagy, simára csiszolt felületű mészkő kváderekből épültek (12. kép). A 15. század végi városkapu járószintjétől 2,5 m mélyen előkerült a támpillér alja. A kváderek alatt egy sorban 16–20 cm vastag, szabálytalan alakú kőlapok voltak lerakva, amelyek a bolygatatlan homokba mélyedtek, 17–20 cm széles sávban körbevették a kvádereket. A torony belsőtere 6,25 m hosszú (É–D) és 7,2 m széles (K–Ny) volt, az északi oldalán helyezkedett el a 4 m széles kapunyílás (10. kép). A falak alja a 15. század végi járószinthez képest, 3,7 m mély volt. A kapunyílásban, a 15. század végi járószint alatt 0,8 m mélyen egy szabályos téglalap alakú, 70 cm magas, 50 cm széles, faltörmelékkel betöltött üreg volt, ebben helyezkedett el a kapu zárására szolgáló berendezés, felvonóhid, gerendája. A kapunyílás északi záró falát a 15. század második felében, a városkapu építése előtt teljesen elbontották. A várkapu felépítményéből semmi sem maradt.⁶⁰

A Váci városkapu É–D-i tengelye merőleges a városfalra (10. kép). A kváderkövekkel borított fal teteje 1985-

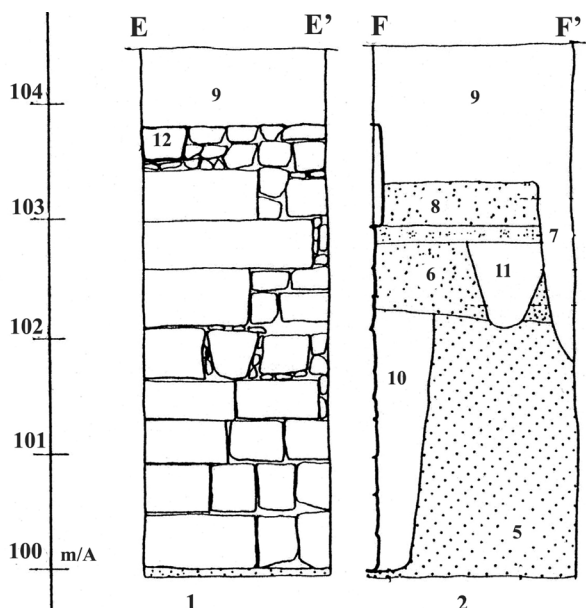
13. V. Váci utca 1–3. előtt, úttest. A Váci kapu belső tere. 1. ÉK-i fal.

9. feltöltés, 16–20. század. 12. konzol, 15. század. 2. Keleti fal. 5. bolygatatlan homok. 6. szürke homok, 1430 körül. 7. habarcsos közézalék a zsaluzott fal alatt, 1460 körül. 8. épülettörmelék, 1538 körül. 10. alapozási árok, 1430 körül, 11. cölöplyuk, 1460 körül. Kuczogi Zsuzsanna, 1985

külső oldalán helyezkedett el, a városfal derékszögben indult a kapu oldalfalaiból. Alaprajza ugyanolyan volt, mint a Kecskeméti kapué, de a méretekben kisebb eltérések mutatkoztak. A városkapu felépítése előtt a korábbi torony falai között, faltól-falig szétterítették a bontásból származó kőporos

közüzalékot és a tetejére szilárdítás céljából habarcsot öntöttek. Ezután a keleti és feltehetően a nyugati alapfalat a külső oldalon kváderekből álló köpenyfallal 180–190 cm-re megvastagították, a belső oldalon pedig zsaluzott törtköves falat emeltek (12. 13. kép 2). Az ÉK-i és az ÉNy-i sarkon a korábbi támpillérekhez K–Ny-i irányban új, 2,7 m hosszú, 1,8 m széles támpilléreket építettek (10. kép). A korábbi várkapu támpillérei között felépítették a városkapu 130 cm széles északi záró falát, amellyel a belső tér északi oldalán, a kapunyílásban 4 m×1,8 m kiterjedésű akna keletkezett. Az új falak elnagyolt kváderekkel borított falsíkja épségben maradt. Különösen jó minőségű volt a torony keleti alapozásához épített köpenyfal, amelyet ugyancsak nagyobb 30–40×40–60 cm-es kávéderékből építettek. Az ÉK-i sarkon álló új támpillér falsíkjai függőlegesek voltak, a városkapuhoz kapcsolódó külső járószintet mutató falkiugrást (103,50 m/Adria) a köpenyfalon alakították ki. A Váci kapu déli fala a 120 cm széles, a korábbi falra épült, zsaluzott fal volt, egyik oldalon sem volt köpenyfal. Jól látszott, ahogy a korábbi várkapu sarkához hozzáépítették a DK-i sarkon álló, 2,3 m hosszú, 1,6 m széles támpillért.

1975-ben a kapu belső teréből, előkerült egy 118 cm hosszú, 37 cm vastag, lekerekített sarkú konzol, amely a farkasverem DNy-i sarkába volt beépítve és 30 cm-re benyúlt a kapu belső terébe (8. kép). 1985-ben a farkasverem DK-i sarkán egy másik, ugyanolyan keresztmetszetű 122 cm hosszú, 37 cm vastag, tetején 40 cm alján 36 cm széles konzol került elő, amely ugyancsak 30 cm-re benyúlt a kapu belső terébe (12. kép). A konzolok egyforma, szürke, kemény kőből készültek és ugyanolyan simára csiszoltak voltak, mint a korábbi várkapu különösen nagy, téglatest alakú kváderei. Feltételezhető, hogy először a várkapuban voltak beépítve, és a Váci kapuban másodlagos helyzetben, új helyen kerültek elő. A bolygatatlan 1430-as falakban, a kváderek rés nélkül illeszkedtek egymáshoz, és a falfelület teljesen sima volt. A feltárás idején azonban, a konzolok 6–8 cm vastag, apró, törtköves habarcsrétegbe voltak fektetve, és a konzolok mellett a simára

csiszolt kváderek helyett tört kövek és elnagyolt kváderek voltak beépítve. A belső tér ÉK-i sarkában jól látszott, hogy a nagy konzol körül milyen mértékben bontották el a korábbi falat (12. kép). A várkapu bontásából származó kőporos közúzalék réteg teteje a konzol alatti, második, különösen nagy (40×134 cm) kváder tetejével volt egy szintben (13/1. kép). A konzolok azt mutatták, hogy a városkapuban más kapuberendezés volt, mint a várkapuban. A konzollal szemben, a Váci kapu déli falát a konzolhoz, illetve a 15. századi járószinthez képest, mélyebbre bontották, és csak az alapfal sima falsíkja látszott.

A kaputorony belső terében nem volt pince, ezért több helyen megmaradtak a különböző régészeti rétegek. A kapu keleti falához kapcsolódó metszetben előkerültek a várkapu és a városkapu közötti kapcsolat jellegzetességei. A várkapu fala mellett, a bolygatatlan homokban megjelent a 45 cm széles, 2,2 m mély alapozási árok metszete, az árkot a kiásott sárga homokkal töltötték vissza (10. 13/2. kép). A homokra szürkés sárga homokos földet döngöltek, amelynek a tetejét a városkapu építése előtt vízszintesre lenyesték. A várkapu járószintje alatti homokos feltöltésben, a faltól 80 cm-re, megmaradt egy cölöplyuk 35 cm mély, 40 cm széles alsó része. A várkapu bontásához szükséges állványzatot tartotta. A 60 cm vastag, homokos földréteg tetején megjelent a várkapu bontása után szétterített 20 cm vastag kőporos közúzalék réteg, amely áthaladt a betemetett cölöplyukon. A közúzalék tetejére ráfeküdt a Váci kapu 10 cm-rel szélesebb zsáuzott falának az alja.

A Váci kapu belső terében, a DK-i sarokban, a déli falhoz futó rétegsorban a 15. század végi járószint alatt megmaradtak a várkapun átvezető I. út részlete. A budai Várhegyen feltárt legkorábbi utakhoz hasonlított. ⁶¹ A pesti kőkeményre döngölt, letaposott, 10–15 cm vastag útrétegben jellegtelen cserép, állatsont és vas darabok voltak beszórva. A kerámatöredékekről annyit lehetett megállapítani, hogy hiányoztak azok a jellegzetes fehér engobe-os, mázas vörös kerámia töredékek, amelyek Budán és Pesten Mátyás király uralkodása (1458–1490) alatt, a 15. század második felében jelentek meg. Az I. útrétegre ráterítették a várkapu bontása közben keletkezett 30–35 cm vastag kőporos, közúzalékos réteget, amelynek a tetejét híg habarccsal megkötötték. A következő II. útréteg a Váci kapun áthaladó út részlete volt, amelyet a kapuval egy időben, az 1460–1480 közötti időszakban építettek. A II. útba szórt régészeti leletek még apróbbak voltak, mint az I. útból származók, de a két leletegyüttes egészében azonos összetételű volt. A Váci kapu belső terében kialakított III. út maradványait nem találtuk meg, csak az út építése alatti szürkés-homok feltöltés alsó része maradt meg. A szintemelési rétegeből már több felismerhető, a 15. század vége és a 16. század közepe között használt, jellegzetes edénytöredék került elő, de még nem volt közöttük egyetlen török cserép sem. Az itt elpusztult III. útréteget, a 16. század első felében alakították ki, amikor a Váci kapu elé is valamilyen külső erődítményt építettek. A Váci kapun áthaladó 16–17. századi, török hódoltság kori feltöltés-rétegek és a járószintek a 18. század végén, a kapu lebontása közben megsemmisültek.

A Váci kapu keleti oldalán a közműárkok darabokra szabdalták az ÉK-i sarkon álló, K-Ny-i támpillért (9. kép), a kapu DK-i sarkán álló támpillért és a kaputorony falából induló városfalszakaszt. Ezeknek a falaknak a mélyebb részleteit és a mélységét nem tárhattuk fel, mert közműárkokban fekvő, használatban lévő vezetékek közvetlen környezetét nem lehetett bolygatni.

A Váci utca 2–4. számú házak előtti közműárkokban előkerült a kaputorony keleti oldalához épített városfal 3,5 m hosszú szakasza (9. kép). A falcsonkok a közműárkok aljától mérve 90–110 cm magasak voltak, az alsó csövek a városfalba vésett árkokban feküdtek. A városfal és az ÉK-i sarok K-Ny-i támpillére között 3,5 m volt a távolság, a külső járósíntet mutató 25 cm széles falkiugrást csak a városfal külső oldalán építették meg. A közműárkokkal átvágott falak belső része alaktalan kövekből épített tömör fal volt, mind a két oldalát elnagyolt kváderekkel borították. Ugyanilyen falszerkezete volt az ÉK-i sarok K-Ny-i támpillérenek, a DK-i sarok támpillérenek, a torony É-i és D-i falának. A DK-i sarok támpillére a városfaltól 100 cm-re indult, és a városfallal egy kifelé bővülő, keskeny falzugot alkotott.

Leletmentés. Irásné Melis Katalin, 1968. 1975. Régészeti feltárás. Irásné Melis Katalin, 1985.

Károly körút 6. Városfal maradványa. Külső oldal. Helyreállítva.⁶²

1961-ben az itt állott ház lebontása után, a Semmelweis u. 1–3. tűzfalában előkerült a városfal külső oldalának részlete (1. kép). A telekhatáron húzódó falrészlet a gyilokjáróig maradt meg, a pártázatot már korábban lebontották. A középkori falsíkot vakolat borította, ez lehet, hogy a városfal XVIII. sz. eleji újjáépítéséből maradt meg. Az üres telket 1969-ben beépítették, és a földmunkák során a középkori városfal alapozásához épített újkori pincefalat meghagyták. A fal folytatódik a Károly körút 8. sz. telken. (Lásd ott.)

Falkutatás. Feuerné Tóth Rózsa, 1961. Régészeti megfigyelés. Irásné Melis Katalin, 1969.

Károly körút 8. Városfal maradványa. Külső oldal. Helyreállítva.⁶³

A ház világítóudvaraiban a Semmelweis utca 1–3. és 7. sz. házakkal közös telekhatáron a gyilokjáró magasságáig fennmaradt a városfal két rövid, 2–3 m hosszú szakasza (1. kép). A déli világítóudvarban konzervált felületű középkori falrészlet látható. A gyilokjáró szintje felett későbbi újkori kőfal maradványa emelkedik.

Falkutatás. Irásné Melis Katalin, 1969.

Károly körút 10–12. Városfal maradványa. Külső oldal. Feltáratlan.

Az épületeknek a Semmelweis utca 9–11–13. sz. házakkal határos tűzfalaiban a városfal összefüggő szakasza maradt fenn (1. kép). Egy szakasz a Semmelweis utca 9. világítóudvarából feltáratlanul, a többi a Semmelweis utca 11–13. sz. telkek felől feltárt állapotban látható. (Lásd ott.)

Károly körút 24. Városfal maradványa. Külső oldal. Feltáratlan.⁶⁴

Az épület hátsó telekhatára mentén végighúzódó keskeny világítóudvar egész hosszában, a csatlakozó Semmelweis utca 21. és 23. sz. házak tűzfalának alsó részén kb. 2 m magas bevakolt falrészlet húzódik. Valószínűleg a városfal feltáratlan maradványa (1. kép).

Károly körút 26. Városfal maradványa. Külső oldal. Feltáratlan.⁶⁵

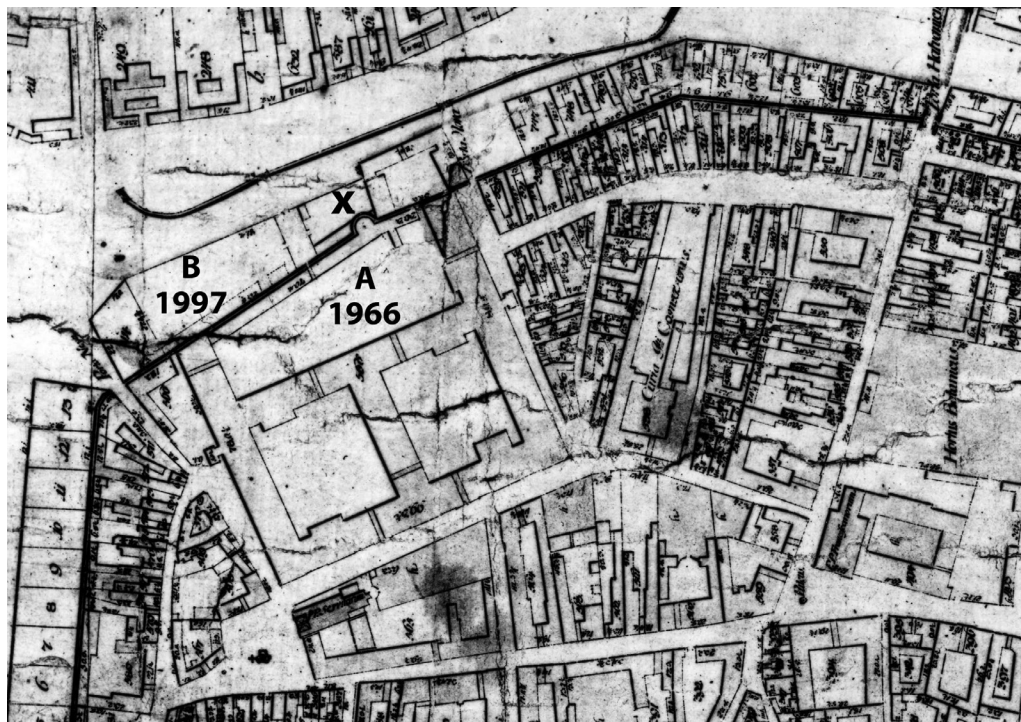
A ház hátsó világítóudvarán a Semmelweis utca 23. és 25. sz. házak tűzfalában

feltáratlan városfal részlet látszik (*1. kép*). Kis szakasza a Semmelweis utca 25. sz. világítóudvarában szabadon áll.

Károly körút 28-30. Városfal maradványa, külső oldal. Feltárva és visszatemetve. Külső torony. Elbontották. ⁶⁶

A Budapesti Főpolgármesteri Hivatal, a Városháza, a pesti Belváros legnagyobb kiterjedésű barokk épülete. Déli homlokzata, egyben főbejárata, a Városház utcára nyílik, északi, hátsó udvarát a Károly körút 28–30. számú telkek alkotják, nyugati oldala a Bárczy István utcára, keleti oldala pedig, a Gerlóczy utcára néz (*14. kép*). A 190×190 m, négyszögletes alaprajzú palota 1716–1741 között épült, 2000 személy, beteg, vagy rokkant katona és az ápoló családtagok, befogadására tervezték. 1716-ban elkezdődtek az építkezések, majd 1724-ben, E. A. Martinelli bécsi építőmester megbízást kapott a tervezett épület megnagyobbítására. 1741-re, Martinelli halála idejére, az építkezés befejeződött

1996-ban, a feltárás előtt a 19. század végén lebontott városfalból semmi sem látszott. A 18–19. századi történeti és levéltári adatokból, térképekből, helyszínrajzokból azonban, ismert volt a fal pontos iránya. A Városháza északi udvarán keresztül haladó 160 m hosszú városfalszakasz a középkori eredetű Semmelweis utca és a Károly körút közös telekhatárán álló városfal folytatása volt, majd a Bárczy István utca útteste alatt tovább haladt a Deák tér felé (*1. kép*). A 18–19. századi helyszínrajzok, térképek pontosan

14. A városfal a Deák tér és a Hatvani kapu között. Balla Antal 1785. A–B. feltárt terület, X. külső torony a városfalon

*15. V. Károly körút 28–30.
A 15. századi városfal
maradványa a 20. századi
épülettörmelékcs feltöltésben.
Tihanyi Bence, 1996*

feltüntették a kerítéssé alakított, szabadon futó, 120 m hosszú városfalrészletet, a fal belső oldalához épített melléképületeket. A külső oldal a 18. század első felében még beépítetlen maradt.

Az 1997. évi régészeti feltárás a középkori városfal külső oldalának és a városfal előtti, átlagosan 22 m széles területsávnak a kutatására szolgált. A városfal a Városháza ÉNy-i szárnya előtt haladt, nyugati oldalon kifutott a Bárczy István utcára és az úttest alatt továbbhaladt a Sütő utca felé (15. kép). A falrészlet keleti részében, a 20. század első felében a tűzoltó laktanya (2011: Merlin Színház) építése közben 15 m hosszan a városfal alapjait is kiszedték. A Merlin Színház keleti oldalán újra előbukkant a városfal 2 m hosszú szakasza, egy használatban lévő szennyvíztároló akna volt hozzáépítve. A Városháza ÉK-i szárnya ráépült a városfalra, illetve a városfalnak egy újabb 9 m hosszú szakaszát elbontották a városházi pince építése miatt. A városfal maradványai áthaladtak a Gerlóczy utca útteste alatt és a Károly körút – Semmelweis utca határán megmaradt falrészletekben folytatódnak.

A városfal beépítetlen, 75 m hosszú külső oldalán a legkorábbi építmények a 11–12. századból származtak. A korai Pest településhez tartozó, árkokkal elválasztott külső kertek építményei, a földbe mélyített kisebb házak, külső kemencék, gabonás vermek, olyanok voltak, mint amilyenek a Pest körüli falvak külső kertjeiben is előkerültek.⁶⁷ A 13. század első felében a Városház utca vonalában felépült az első pesti városfal. A külső oldalán, a mai (2011) Városháza északi udvarára eső területen,

a pesti külső kertek között, fazekas műhelyt és egy nagy kiterjedésű, fémfeldolgozó városi ipartelepet létesítettek. A fémfeldolgozás különböző objektumai, a fémtisztítás és a bronzkészítés kemencéi között a bronzöntés nagy gödrei, különböző hamus és hulladékgödörök helyezkedtek el. A 15. századi városfal alapozását ezen a területen, három, nagy 1241 előtt betemetett műhelygödörbe építették.⁶⁸ Az ipartelepet 1241-ben a tatárok felégették. A tatárok elvonulása után a pestiek az égett romokat eltüntették, és új kovácsműhelyeket építettek, ezek a 13. század végéig működtek. A 14. században az ipartelep helyén szabályos alaprajz szerint házhelyeket mértek ki. Gerendavázás, tapasztott vesszőfonatos falú házakat építettek, amelyek közül három a 15. századi városfal kijelölt nyomvonalába esett. 1997-ben a városfallal kettévágott házhelyek közül kettőnek a keleti oldalát feltártuk.⁶⁹ A 3. házhely a városfaltól 80 cm-re helyezkedett el.

A lebontott házhelyek azonban, a városfal tervezett járószintjéhez képest, mélyebben feküdtek, és ezért a házhelyeket a városfal járószintjét mutató falkiugrásig homokos földdel feltöltötték. A feltöltés tetejére egy a középkori útrétegekhez hasonló feltöltést hordtak, amelybe szilárdító anyagként számos régészeti lelet: cserepek, állatcsontok, kovácsoltvas töredékek, apró kő és tégladarabok volt bekeverve. Az edénytöredékek készítési és használati ideje a városfal építési idejét mutatta. A cserepek a 15. század első felének, közepének a jellegzetes magyar és osztrák import edényeiből származtak. Hiányoztak az 1460-as évek körül megjelenő, jellegzetes vörös anyagú, kívül fehér engobe-os, élénkzöld mázas edénytöredékek. Tehát a városfal építése, ennek a kerámiacsoportnak a megjelenése és nagy tömegben való elterjedése előtti időszakban kezdődött. (Ugyanilyen kerámiatöredékek voltak beépítve a városfal belső oldalán kialakított új utca legalsó, vastag útrétegébe.)⁷⁰ A régészeti leletekkel kevert réteg tetejére nagyobb kavicsokkal kevert sódert döngöltek. A városfaltól 22 m széles területen középkori árok nem került elő.

A városfal melletti rétegek azt mutatták, hogy közvetlenül a városfal mellett széles utat alakítottak ki. Egy helyen a városfal külső oldalához földbemélyített patkoló-kovácsműhelyt építettek (*16. kép*). A műhely kétszer leégett, először 1526-ban, majd 1542-ben, a második pusztulás után a törökök már nem építették újjá. A műhely gödrét kevert földdel feltöltötték.⁷¹

A városfal külső oldalán a 15. századi járószint felett egy épülettörmeléken feltöltés, szintemelés, mutatkozott, amelybe szilárdító anyagként a 16. század első felében használt magyar háztartási hulladékok voltak bekeverve. A régészeti leletes feltöltés tetején pedig, mint a korábbi járószinten, bedöngölt, nagyobb kavicsokkal vegyített sóderből kialakították az új járószintet. Ezt a nagy földmunkát a városfal 1541 előtti, utolsó középkori megerősítése során végezték. Ugyanilyen 15–16. századi rétegek (a 15. és a 16. századi útréteg közötti szintemelés feltöltése) kerültek elő a Váci és a Kecskeméti városkapunál. A Hatvani kapu előtti rondella külső oldalán is megjelent a 16. századi feltöltés és a sóderes járószint részlete.

Régészeti feltárás. Irásné Melis Katalin, 1996–1997.

Deák Ferenc utca 15. Városfal maradványa, külső-belső oldal. Feltárva, részben elbontva és helyreállítva.⁷²

A telken álló ház DK-i és DNy-i világítóudvarainak pincés szintje újkori épülettörmelékkel

16. V. Károly körút 28–30.
A városfal külső oldala. Kovácsműhely
maradványai. 14. század – 1526.
Bakos Margit, 1997

volt feltöltve (1. kép). Ennek kihordása után mindkét helyiségben előkerült a városfal alapjának egy-egy szakasza, melyek hossza kb. 3,5–3,5 m. A helyiségek padlószintje alacsonyabban volt, mint a falazat alja. A fal legnagyobb mérhető magassága kb. 3,5 m (17. kép). Az alapozás mélysége 102,775–102,965 m/A volt. A sárga homokra alapozták, amely alatt löszös-agyagos réteg következett. A falsík nagyobb méretű, durván megmunkált kövekből áll, közöttük sok habarccsal. A falmag apró törtkövekből készült, melyek között erős, meszes, sóderos habarcs van. A telekhatáron álló városfal belső oldalát a dél felől szomszédos ház építésekor megbontották, ezért teljes szélessége nem volt mérhető. A megmaradt falszélesség 1 m. Mindkét helyiségben újkori, kőtégla ráfalazásokat lehetett megfigyelni, melyekhez a városfal bontott kőanyagát is felhasználták. A K-i helyiségben téglaboltozat indítása is megmaradt. Ezek az építészeti elemek a XVIII. század végén épült ház részei voltak. A kőművesmunkák során kiderült, hogy a városfalat a ma álló ház déli zárófalába beépítették, ezeket a részleteket azonban téglaköpenyezés fedi. A helyiségek aljzatát kitisztítva, korábbi régészeti jelenségek, vagy a városfalat övező árok nyomát nem találtuk.

Régészeti feltárás. Kovács Eszter, 2004.

17. V. Deák Ferenc utca 15. A városfal maradvány, 15. század.
Kovács Eszter, 2004

Bécsi utca 4. Városhal maradványa, elbontották⁷³

A Bécsi utca és a Deák Ferenc utca mai kereszteződése. A XVIII. sz. végén a Fehér Hajó fogadó telkének az északi határán húzódó városhalrészletet 1870 körül, a fogadó épületével együtt lebontották (1. kép). 1959-ben a Bécsi u. 4. sz. üres telek beépítése során a földmunkák közben előkerült városhalrészletet részben elbontották, részben bebetonozták. Falkutatás. Feuerné Tóth Rózsa, 1960.

Semmelweis utca 1–3. Városhal maradványa, belső oldal. Feltáratlan.⁷⁴

Az épület északkeleti sarkában lévő világítóudvarban, a Károly körút 6. 8. számú házakkal közös telekhatáron, a városhal maradványa látszik (1. kép). Folytatása az épület tűzfalában, a Károly körút 6. felől látható. (Lásd ott.)

Falkutatás. Feuerné Tóth Rózsa, 1960.

Semmelweis utca 5–7. Városhal maradványa, belső oldal. Feltáratlan.

Az épületnek a Károly körút 8. sz. házzal határos tűzfalában, feltehetően a városhal egy szakasza maradt fenn feltáratlanul (1. kép). A Károly körúti világítóudvarokból látható. (Lásd ott.)

Semmelweis utca 9. Városhal maradványa, belső oldal. Feltáratlan.⁷⁵

A ház udvaráról nyíló hátsó világítóudvarában szabadon áll a középkori városhal maradványa (1. kép). A szomszédos Károly körút 10. és 12. sz. világítóudvarai felől is szabadon áll.

Semmelweis utca 11. Városhal maradványa, belső oldal. Helyreállítva.⁷⁶

Az itt állott ház lebontása után szabaddá vált a városhal belső oldala a Károly körút 12. és 14. sz. házak tűzfalában (1. kép). Az üres telek hátsó udvarán kb. 3–4 m magasságban látható a fal maradványa a telek teljes hosszában, rendkívül töredékes állapotban lévő falkoronával. A falsík feltáratlan, és a lebontott házak fal- és boltvállmaradványai takarják, melyek alól több helyen kilátszik a kőfal szerkezete. Összefüggő folytatása a 13. sz. ház udvarának a hátsó oldalán látható.

Semmelweis utca 13. Városhal maradványa, belső oldal. Helyreállítva.⁷⁷

Az itt állott ház lebontása után, falkutatás során előkerült a városhal belső oldalának nagyobb összefüggő szakasza. Az új beépítés szabadon hagyta, így a Károly körút 16. ház tűzfalában az 1970-es évek udvarszintjétől 3–4 m magasan látható a városhal. A pártázatot és a belső falsíkot már korábban elbontották. Helyenként még észrevehető a gyilokjáró szintjének a belső sarka. A Semmelweis utca 11. felé eső részen egy pártafal-maradvány látszik. Összefüggő folytatása a 11. telek hátsó oldalán látszik.

Falkutatás. Irásné Melis Katalin, 1970.

Semmelweis utca 15. Városhal maradványa, belső oldal. Feltáratlan.⁷⁸

A ház hátsó, világítóudvarában látható a városhal részletének a belső oldala, amelynek a külső oldala a szomszédos, Károly körút 16. sz. ház világítóudvara felől is szabadon áll (1. kép).

Semmelweis utca 21. Városház maradványa, belső oldal. Helyreállítva.⁷⁹

A V. Semmelweis utca 21. számú telek keleti határfalában a Károly körút 24. és 26. sz. házakkal határos tűzfalában a városház belső oldalának egy összefüggő szakasza került elő (1. kép). A városház külső síkja a telekkel határos Károly körút 24. számú épület nyugati záró falában feltáratlan állapotban látható. A falmaradvány rendkívül rossz állapotú, mivel a 18–19. század fordulóján a falba belebontva építették fel a telken álló – jelenleg már lebontott – lakóházat. A 21. század első éveiben, telek beépítése során a városház maradványait letisztították, a konzerválásról és helyreállításról nem készült dokumentáció.

Semmelweis utca 23–25. Városház maradványa, belső oldal. Feltáratlan.

Az épületeknek a Károly körút 24. és 26. sz. házakkal határos tűzfalában feltehetően a városház összefüggő szakasza maradt feltáratlanul (1. kép). A Károly körúti világítóudvarokból látható. (L. ott.)

Károly körút 28–30. Városház maradványa, belső oldal. Feltárva és visszatemetve.⁸⁰

A Budapesti Főpolgármesteri Hivatal, Városháza, északi udvarán keresztül haladó városházrészletet a pesti tanács bontatta le a 19. század végén. A fal belső oldalát 1996-ban tártuk fel. (18. kép). A Bárczy István utcától (a falszakasz Ny-i végétől) számítva 81 m hosszan a középkori járószintet mutató falkeletétől számítva 220–200 cm magas volt a fal, az utolsó 27 méter hosszú szakaszt a 20. században tovább bontották, és keleti

18. V. Károly körút 28–30. Javítás a városház falán, 1542 után. Bakos Margit, 1996

végénél (a Merlin Színháznál) a felmenőfal csak 80 cm magas volt. Szélessége 180–190 cm, a külső és a belső oldalon, azonos szinten került elő a 15. századi járósíntet mutató falkiszögellés. Négyzetes, sima felületű kváderek borították a felmenő fal mindkét oldalát, ezekből 3–8 kősor maradt meg. A falmag ún. öntött fal, amely alaktalan puha mészkő és homokkő darabokból áll. A járósíntet mutató falkiszögellést 28–30 cm széles, elnagyolt kváderekből, a 180 cm mély alapozást szabálytalan alakú, faragott felületű kövekből építették.

A Bárczy István utcától számítva, a városhatár 37–47 m-es szakaszához épített öt 18. századi helyiségnak nem volt pincéje, és a fal belső oldalán megmaradtak a régészeti rétegek. Kiderült, hogy a 18. század elejéig a városhatár belső oldala cc. 15 m széles sávban beépítetlen maradt. A városhatár építésével megbolygatott régészeti jelenségek a 11–15. századi Pest és Újbécs építményeinek, házaknak, kemencéknek, árkoknak a maradványai voltak, amelyek az első 13. századi városhatár külső oldalán helyezkedtek el. A lebontott építmények maradványain ugyanolyan feltöltések és lejárt szintek voltak, mint amilyenek a városhatár külső oldalán is előkerültek. A városhatár belső oldalához kapcsolódó, 15. századi, sóderes járósínten égett épülettörmeléket, főként paticsdarabokat, faszén és égett gerendadarabokat tartalmazó feltöltés volt, amely az ÉK-i városrész 1526-ban bekövetkezett leégése utáni tereprendezésből keletkezett. Az égett törmelék nagyobb része a városhatár melletti ház sor fagerendás szerkezetű, tapasztott vesszőfonatos falú házaiból származott, amelyek a városhatár felépítése után kimért középkori utca északi oldalán álltak. Az utcának ez az oldala 1741-ig, az Invalidus ház felépüléséig beépítetlen maradt. A középkori utca déli oldalán kőházak voltak, ezeket újjáépítették, de 1604-ben a császári csapatok ezeket is felgyújtották és lerombolták.

Az 1526-os tűzvész nyomait a városhatár 1538 körüli megerősítésével járó szintemeléssel feltöltés-rétegeivel eltakarták. A közel 30 cm vastag, döngölt homokos földrétegben 16. század első felére jellemző kályhaszem, vastag falú cserépedény, kovácsoltvas eszközök és állatcsont töredékek voltak a szilárdító anyagok.

Régészeti feltárás. Irásné Melis Katalin, 1996.

A városhatár keleti oldala

A Hatvani és a Kecskeméti kapu közötti falrészlet a városhatár keleti oldala (1. 6. kép). A középkori város két legjelentősebb kapuja között két külső torony helyezkedett el. A Hatvani kapuból induló egyenes szakaszon félkör alaprajzú torony állt (Múzeum körút 13.) és a városhatár 4. tompaszögű sarkán (Múzeum körút 29–31.) helyezkedett el a városhatár egyetlen, régészeti feltárással megismert toronyrészlete. A tornyok és városhatárszakaszok középkori nevei nem maradtak fenn. A városhatár ötödik tompaszögű sarkára építették a Kecskeméti kaput. A városhatár keleti oldala is bizonyára többször megrongálódott a török hódoltság idején, de kijavítható állapotban maradt a német császári csapatok kudarcba fulladt visszafoglalási kísérletei után. A városhatár keleti oldalát Hallart–Wening: Buda ostroma keletről (6. kép),⁸¹ és a Buda ostroma délről,⁸² 1684-ben készült látképeken részletesen megrajzolták. Mindkét grafikán a két városkapu közötti falon csak egy külső torony áll. Ebből a részletből ugyanarra lehet következtetni, mint ami már az 1542-es Vico rézmetszettel kapcsolatban is felmerült (5. kép). A művészek csak

a városfalnak a Budához közelebb álló, északi felét tüntették fel pontosan, hiszen a rajzok elsősorban Buda ostromát illusztrálták. Az 1684-es látképeken feltüntetett külső torony a két kapu közötti falszakasz közepén áll, és nem azonosítható az itteni külső tornyok egyikével sem.

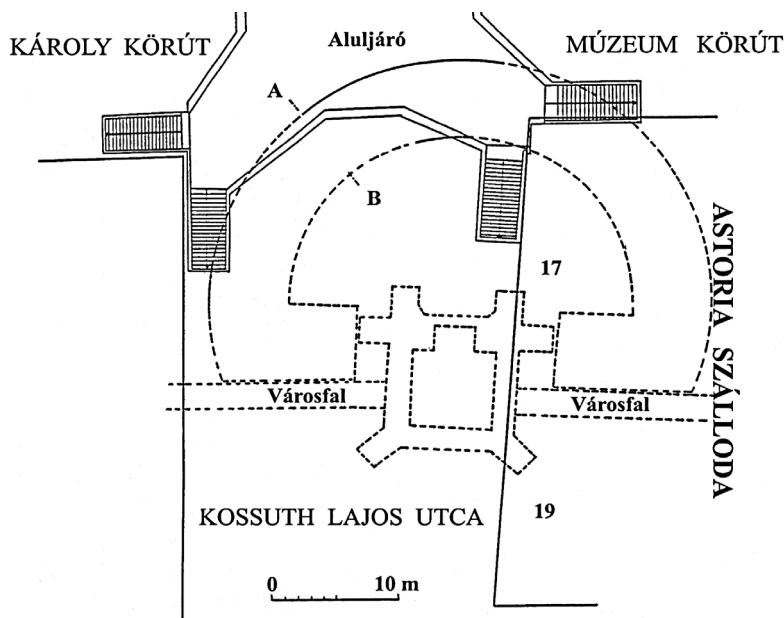
Hatvani kapu. Kossuth Lajos utca 17–9. előtt, úttest. Városkapu és a rondella maradványa. Részben feltárva, lebontva és visszatemetve.

A középkori Pest K-Ny-i főutcája az ország ÉK-i részéből a pesti révhez vezető országos főútvonal része volt (1. kép). A középkori Hatvani utca a keleti végén álló városkapuból indult, elhaladt a középkori alapokon álló ferences templom északi oldala mellett, és a városközpontban (Március 15. tér) a Duna-parthoz ért. Az országút a pesti rév budai oldalán továbbhaladt a nyugati országrészek felé. A pesti főutca keleti végén álló, Hatvani városkapu 1512-ben jelent meg a történeti forrásokban, amikor az állatvásárteret a kapu mellől áthelyezték a Rákosmezőre.⁸³ A 16–17. századi városképeken a Hatvani kapu, a Váci és a Kecskeméti kapuhoz hasonló, emeletes, csúcsos tetejű, négyszögletes alaprajzú torony. Előtte nagyméretű, majdnem félkör alaprajzú rondella látható.⁸⁴ Enea Vico 1542-ben készített rézmetszetén feltüntetett „porta d’agria” – egi kapu – a Hatvani kapuval azonos (5. kép).⁸⁵ A kapu és az előtte álló rondella részletesebb rajza 1684-ben készült: a rondella alsó szintjén széles lőrések látszanak, az északi oldalon külső ágyúállás húzódik, amely a rondella déli oldalára épített kapuig tartott. A rondella kapuja előtt egy palánkokkal körbevett előkapu látható (6. kép).⁸⁶

1963-ban a Kossuth Lajos utca és a Kiskörút kereszteződésében hozzákezdtek

19. V. Astoria aluljáró. A Hatvani kapu előtti rondella részlete az építkezés munkagödrében, 1538 körül. Molnár János, 1963

20. V. Kossuth Lajos utca 17–19. előtt, úttest. A Hatvani kapu és a rondella alaprajza, 15–16. század. Horler Ferenc, 1963

az Astoria aluljáró építéséhez. Az útkereszteződésben kiásott nagy munkagödörben előkerült a kapu előtti rondella 20 m hosszú külső köríve, amely a rondella középső részéből származott (19. kép). A rondella alapfala 2 m mély és 6 m széles volt, a rekonstruált átmérő 40 m. Építőanyaga más volt, mint a városfalé, a törtkövekből álló tömör falmag vegyes, nagyrészt keményebb mészkő darabokból állt, a külső falsíkot pedig, 40 cm-es kváderekkel borították. A falrészlet nyugati oldalán megmaradt a középkori járószintet mutató 30 cm széles falkiugrás, de a tengerszint feletti magasságát nem ismerjük, mert a geodéziai felmérést nem engedélyezték. A felmenő falból megmaradt két kősor, és megmaradtak a fal külső oldalára épített sima felületű kváderek. A külső járószinttel egy magasságban a rondella falában előkerült egy köríves lezáródású, cc. 70×60 cm-es lőrés, feketefölddel volt betöltve. A 17. századi grafikák, a 18. századi adatok és a falmaradványok alapján Horler Ferenc rekonstruálta a kapu és a rondella alaprajzát (20. kép), és korábban, a látképek alapján Lux Kálmán rekonstruálta a Hatvani kaput és a rondellát (21. kép). Az Astoria szálló főbejárata előtt, a járdán (a pontos helye nem ismert), egy közmű árokban az 1963-as járószinttől 1,2 m mélyen előbukkant a kapu egyik, félköríves gyámköve, amely a leletmentést végző Feuerné Tóth Rózsa szerint a kapu külső falsíkján helyezkedett el.⁸⁷ Ez az adat nem segíti a kapu alaprajzának a rekonstruálását, mert nem lehetett megállapítani, hogy fal melyik részlete volt a kaputoronynak. Az előkerülés körülményei arra mutatnak, hogy a Hatvani kapu keleti oldala megsemmisült az Astoria szálló építése idején.

A leletmentés legnagyobb eredménye a rondella elhelyezkedésének és a méreteinek a megismerése volt, de továbbra is feltárássra várnak a Hatvani kapu maradványai. A kapu és a rondella kapcsolatáról, az építés idejéről a városfal egészen lezajlott régészeti

kutatások alapján feltételezhetjük, hogy a kaputorony a városfallal egyszerre az 1460–1480-as évek közötti időszakban, a rondella pedig a 16. század első felében, Buda török kézre kerülése (1541) előtt épült. A régészeti kutatás és a történeti adatok alapján úgy látszik, hogy a városkapuk közül csak a Hatvani kapu előtt volt rondella. A 18. századi adatok szerint, méreteiben és alaprajzában a városfal DNy-oldalán álló rondellához hasonlított. A városfal rondellái Vico 1542-es ostromképén már állnak, és a 17–18. századi metszeteken, városalaprajzokon a városfalnak mindig ugyanazon a részén láthatók.

Leletmentés. Feuerné Tóth Rózsa, 1963.

Múzeum körút 3–5. – Magyar utca 6. Városhal maradványa, helyreállítva.

A Múzeum körút 3–5. házak nyugati tűzfalában megmaradt a városhal 17,2 m hosszú szakasza (1. kép). A Múzeum körút 3. számú ház világítóudvara és a Magyar utca 6. udvara között a fal mindkét oldala szabadon állt.

Falkutatás és régészeti feltárás. Feuerné Tóth Rózsa, Horler Ferenc, 1961.

Múzeum körút 9. Városhal maradványa, külső oldal. Helyreállítva.⁸⁸

A Múzeum körút 9. számú üres telken 1959-ben lebontották a korábbi épület maradványait, és a Magyar utca 8–14. házak tűzfalában megjelent a városhal 18 m hosszú szakaszának a külső oldala (1. kép). Az újkori és legújabb kori építkezésekkel nagyon megrongálódott, több helyen lebontottak és a kutatótt falszakasz nagy részét újkori téglaköpeny borítja. A sértetlen, középkori falsík egy részét összefüggő, nagyobb területen vakolat borította, amely a városhal 18. sz. eleji újjáépítéséből származott.

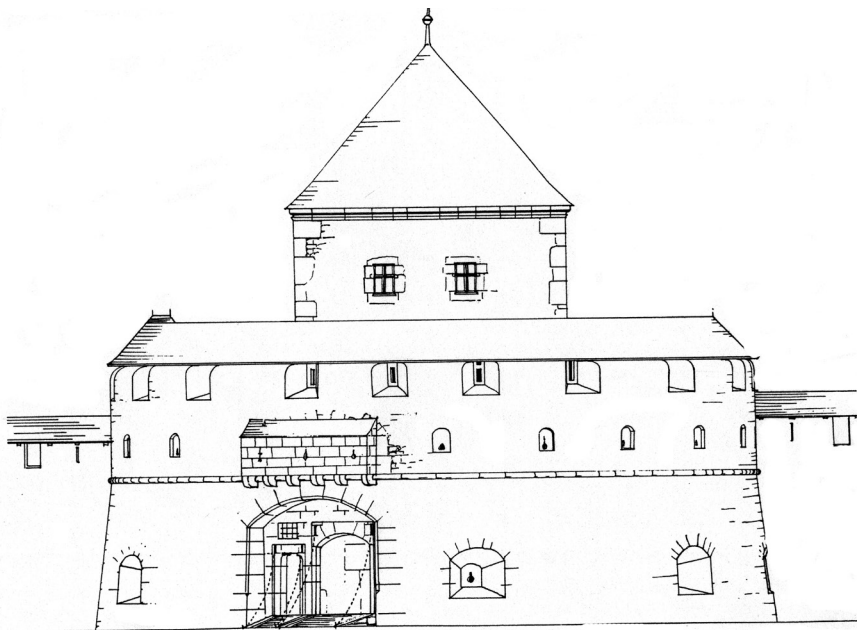
A fal építőanyaga a 19. századi téglafal betoldásoktól eltekintve, kőbányai és promontori mészkő. A városhalrészlet az udvarszinttől (1959) átlagosan 4 m magas, ebből látszik, hogy nemcsak a pártázatot, hanem gyilkjáró folyosó alatti falat is 1,5–2 m mélyen lebontották. A falrészlet északi oldalán 25–30 cm vastagon a falsíkot is lebontották (22. kép).

Falkutatás. Feuerné Tóth Rózsa, Horler Ferenc, 1959–1960.

Múzeum körút 11. – Ferenczy István utca 28. Városhal maradványa, külső oldal. Helyreállítva.⁸⁹

Az udvartér közös a Múzeum körút 9. számú ház udvarával. A városhalrészlet a Múzeum körút 9. számú ház udvarán látható falszakasz folytatása (23. kép). A 8,5 m falszakaszt az 1940-es években feltárták és konzerválták. 1960-ig ez volt a városhalnak egy olyan részlete, amelynek a pártázattal együtt mind a két oldala megközelíthetően szabadon állt. A ház udvarán az 1960-as udvarszinthez képest, 8,4 m magas a városhal, a tetején megmaradt a pártázat. A feltárt szakasz északi oldalán, szabadon áll egy pártafok $\frac{3}{4}$ része, benne van a lőrés. Mellette két, teljesen ép 1,35 m magas, 2,55 m széles pártafok következik, amelyekben szintén jól láthatók a 65 cm magas, 10 cm széles lőrések. A pártázat szélén kifelé lejtő fedőkövek vannak. A falszakasz déli oldalán a 4. pártafoknak csak a fele maradt meg. A két telken feltárt, 22 m hosszú falszakaszt az 1960-as években restaurálták.

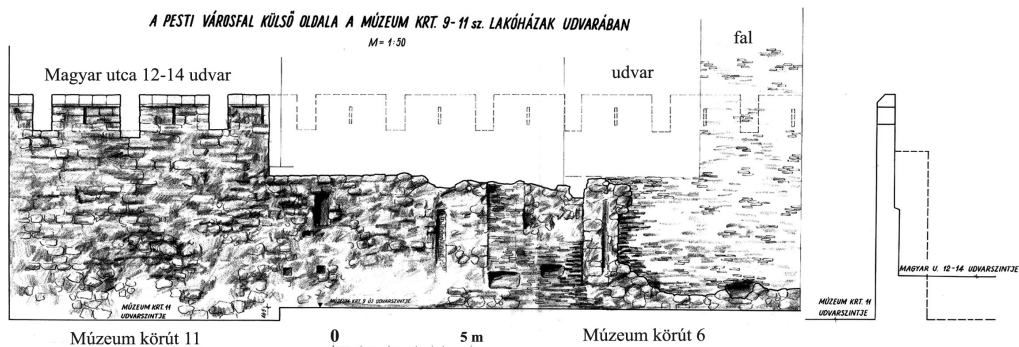
Falkutatás. Feuerné Tóth Rózsa, Horler Ferenc, 1960.

21. V. Kossuth Lajos utca 1-2. előtt, úttest. A Hatvani kapu és a rondella külső oldala, 1538 körül. Lux Kálmán, 1942

22. V. Múzeum körút 9–11. A városfal külső oldala, 15. század. Molnár János

23. V. Múzeum körút 9–11. A városfal külső oldala, 15. század. Horler Ferenc, 1960

Ferenczy István utca 26. – Magyar utca 14. Sarokház. Városfal maradványa, külső oldal. Helyreállítva.⁹⁰

1939-ben, a Múzeum körút 11. udvarán fennmaradt városfalrészlet műemléki felújítása során a Ferenczy István 26. ház keleti tűzfalából is kibontották a városfal külső oldalának 3,5 m hosszú szakaszát (1. kép). A pártázat elpusztult. A falrészlet a Ferenczy István utcában látható (23. kép).

Ferenczy István utca 5–7. előtt, úttest. Városfal maradványa. Részben feltárva és visszatemetve.⁹¹

Az 1990-es években a közmű felújítások során kiderült, hogy az utca valamennyi közműárka átvágta a városfalat, a különböző csövek a városfalban fekszenek (1. kép). Az úttest teljes szélességében csak a városfal maradványai haladtak át, a Hatvani kapu közelében álló külső torony távolabb, a Ferenczy István utcától délre helyezkedett el.

Leletmentés és megfigyelés több alkalommal. Irásné Melis Katalin.

Múzeum körút 13.–Ferenczy István utca 7. Sarokház. Városfal maradványa, külső oldal. Feltáratlan.⁹²

Az épületnek a Ferenczy István utca 5. és a Magyar utca 16. sarokházzal határos tűzfalában fennmaradt a városfal egy szakasza, mely a Magyar utca 16. és 18. házak közös világítóudvarából látható (1. kép). A Pestet madártávlatból ábrázoló 1686-os látkép feltünteti a Hatvani és a Kecskeméti kapu közötti külső tornyokat. A grafikán mind a két torony egyforma, a bal oldali torony a Múzeum körút 13. ház helyére tehető. (25. kép)

Múzeum körút 15. Városfal maradványa, külső oldal. Feltáratlan.

Az épületnek a Magyar utca 20–22. sz. házakkal közös telekhatárán az udvarból látható határfal áll, bevakolva, mely a Magyar utcai házak világítóudvarai felől is szabadon áll (1. kép). Feltehetően a városfal maradványa. (Lásd Magyar utca 20–22.-nél is.)

24. V. Ferenczy István utca 28. előtt. A városfal külső oldala, 15. század.
Írás Krisztina, 2015

Múzeum körút 19.

Városfal maradványa, külső oldal. Feltáratlan.⁹³

Az 1873–74-ben Ybl Miklós tervei szerint épült lakóház U alakú belső udvarának a Magyar utca 26. sz. házzal közös hátsó telekhatárán egyemeletes neoreneszánsz architektúrával kialakított zárófal áll (*1. kép*). Lehetséges, hogy a középkori városfal mögötte rejtőzik. A földszinten a baloldali ívmezőben ajtó nyílik a Magyar utca 26. udvarára.

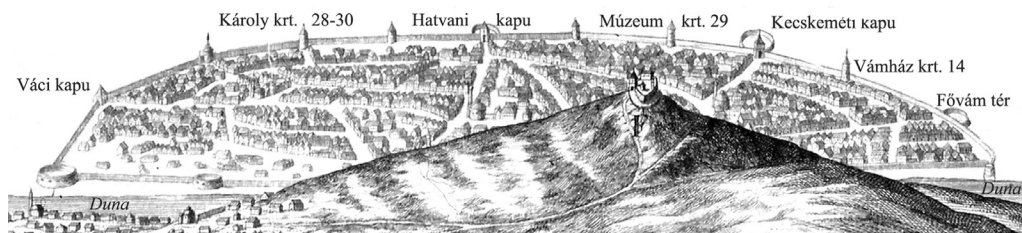
Múzeum körút 21. Városfal maradványa, külső oldal. Helyreállítva.⁹⁴

Az U alakú beépítésű ház udvarán, 1963-ban, a ház helyreállítása során lebontották a Magyar utca

28–30. sz. épületek tűzfalához épített toldalék épületeket, és a Magyar utcai házak tűzfalában látható lett a városfal 22,7 m hosszú szakaszának a külső oldala (*1. kép*). A pártázatból 6 és fél pártafok megmaradt, a párták tetején pótolták a fedőköveket (*26. kép*). A pártafokok külső oldalán a keskeny lőrészek alatt kifelé lejtő kör alakú bemélyedések voltak, amelyek a nyílvesztő különböző irányokba való mozgatását tették lehetővé. A 19. században Bergh Károly is ilyen lőrészeket rajzolt az általa felmért városfal részletére, de a legtöbb helyen ez a lőrészek alatti részlet elpusztult. A városfal részletét 1968-ban konzerválták, az udvarokat rendezték. A műemléki helyreállítást az V. kerületi Ingatlankezelő Vállalat végezte, falkutatásról nem készült dokumentáció.

Múzeum körút 23–25. Városfal maradványa, külső oldal. Helyreállítva.⁹⁵

A ház nyugati, udvari szárnyát 1959–1960-ban lebontották és a Magyar utca 32. és 34. sz. házak tűzfalában napvilágot látott a városfal külső oldalának egy újabb 17,8 m hosszú szakasza (*1, 27. kép*). Az egész fal erősen átépített, rongált. A középkori falsík kváder borítása elpusztult, és az alaktalan kövekből álló középkori falat is különböző mértékben levésték. A feltárt falszakasz átlagos magassága az udvarszinttől számítva (1960) 6,4 m, még magában foglalja a pártázat alsó egyharmadát. 4 teljes szélességű, de magasságban és vastagságban megcsonkított pártafok van, a két szélső ettől sokkal nagyobb mértékben elpusztult. A kőfalban egymástól 35–40 cm távolságban 16–20 cm mélységű gerendalyuk sor van, ezek a fal mellé épített, XVIII. századi házak gerendáit jelzik. Helyenként a lebontott ház boltválcsonkjai látszanak a téglakifalazásokban. A

25. A pesti városhatár belső oldala madártávlatból. De la Vigne: Buda ostroma, 1686. Részlet

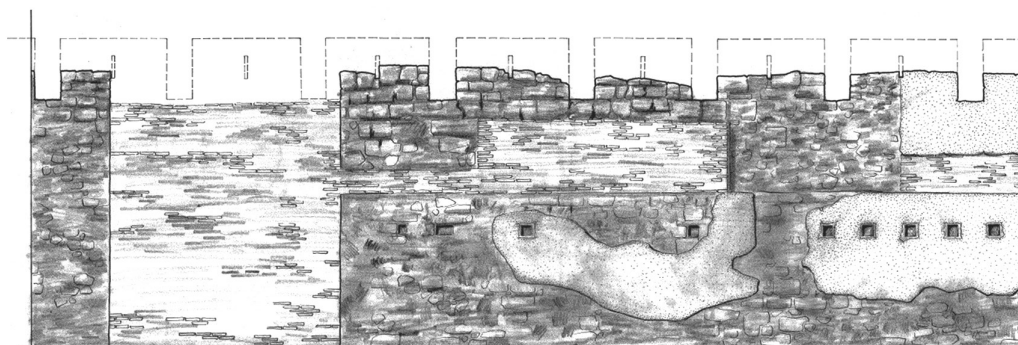

26. Budapest V. Múzeum körút 21. A városhatár külső oldala, 15. század. Molnár János, Héjjas Pál, 1980

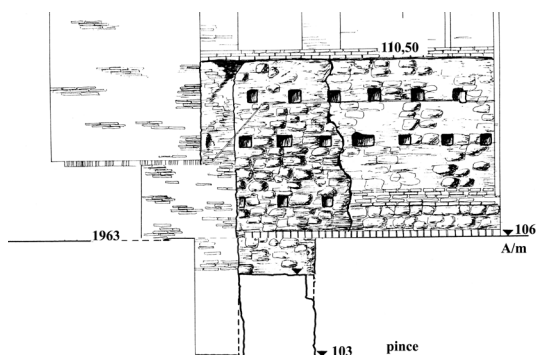
Múzeum krt. 27. sz. ház világítóudvarán látható a városhatár folytatása, viszonylag ép pártafokban lőréssel. Falkutatás. Feuerné Tóth Rózsa, Horler Ferenc, 1961.

Múzeum körút 27. Városhatár maradványa, külső oldal. Részben helyreállítva.

Az épület DNy-i sarkánál a Magyar utca 36. házzal közös telekhatáron egy 2 m széles kis udvar helyezkedik el (1. kép). Ebben megmaradt a városhatár külső oldalának 2 m hosszú, feltáratlan részlete, tetején egy fél pártafokkal. A Magyar utca 36. számú ház elbontása után a Múzeum körút 27. számú ház nyugati falában, a ház teljes szélességében napvilágra került a városhatár részlete belső oldala. A falkutatás után a déli oldalból 6 m hosszú szakaszt helyreállítottak, a többit beépítették.

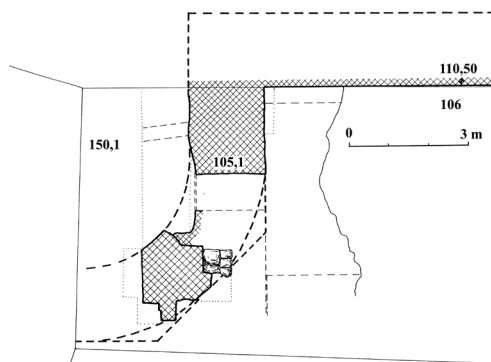

0 5 m

27. V. Múzeum körút 23–25.
A városház külső oldala, déli szakasz,
15. század.

Horler Ferenc, 1960

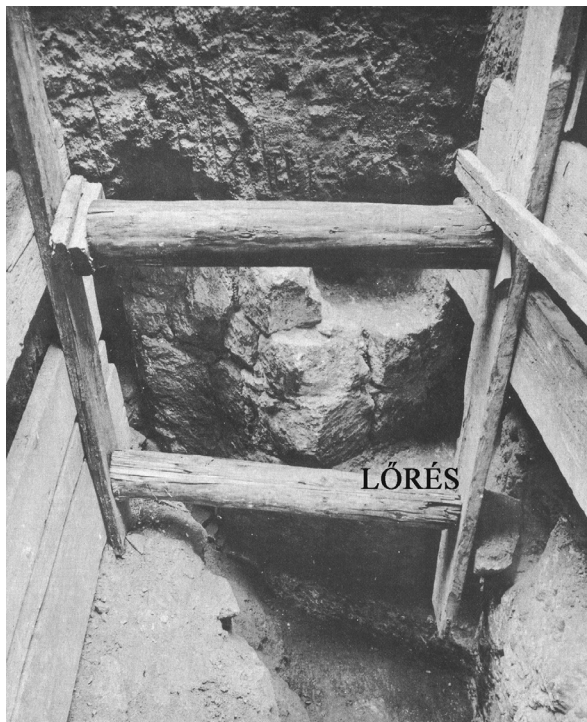

28. V. Múzeum körút 29.
A városház külső oldala és a torony feltárt
részlete, 15. század.
Horler Ferenc, 1960

Múzeum körút 29. Városház, külső torony maradványa. Helyreállítva.⁹⁶

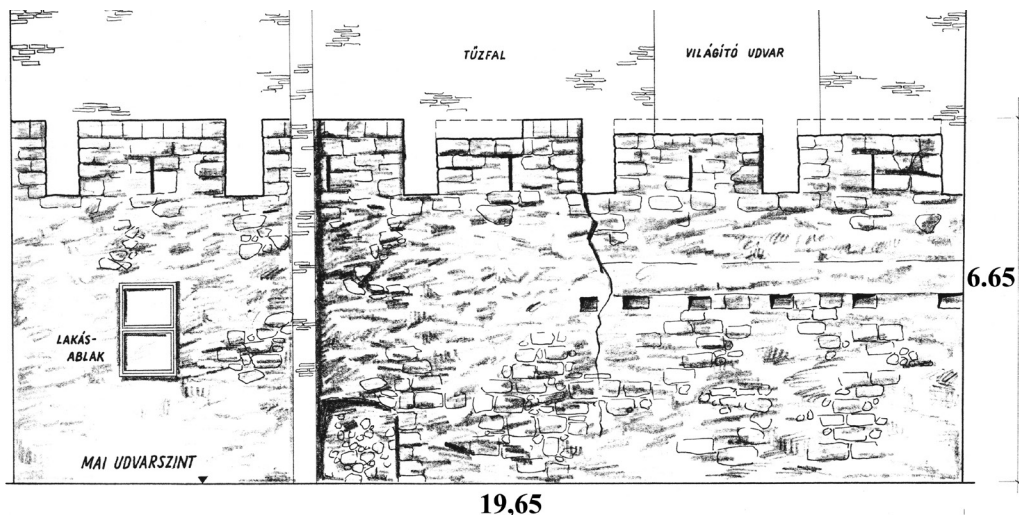
A Pestet madártávlatból bemutató 1686-os grafikán, a Kecskeméti kapu mellett egy kerek torony helyezkedik el (1, 25. kép). Pontos elhelyezkedése 1960-ban, a falkutatás és a régészeti feltárás alapján vált ismertté. Az északi fele a Múzeum körút 29. számú telken, a déli fele a Múzeum körút 31. számú telken helyezkedik el. A városház az udvarszíntől 4,5 m magasan maradt meg, felső részét a gyilkosjárótól is mélyebbre bontották (28. kép). A bontott területű középkori fal a déli telekhatár előtt 2,5 méterre

29. V. Múzeum körül 29.
 Lőrés a torony északi falában, 15. század.
 Molnár János, 1960

véget ért, és a jelenkori házfal további részlete téglából készült. A 19. századi téglafal másik oldalán megjelent a városfal függőleges falsíkja. A kváderekkel borított függőleges falsík a városfalra merőlegesen kiásott kutatóárokban 80–90 cm mélységig folyamatosan haladt és ezen a szinten előkerült a lebontott középkori torony 190 cm széles északi falmaradványa. A külső-belső falsíkot borító kváderek helyzetéből egyrészt az látszott, hogy a torony északi fala merőleges volt a városfalra, másrészt bebizonyosodott, hogy a torony fala kiágazott a városfalból és a városfal nyomvonalán nem volt belső, épített zárófala. Az északi toronyfal kutatására mindössze egy 3 m széles, 6 m hosszú kutatóárkot lehetett kiásni. A toronyfal mindkét oldalán újkori pince volt. A déli, 210 cm mély pincének az északi oldala a toronyfal volt. A falkutatást a pincepadlóig lehetett elvégezni, a középkori fal alja ettől mélyebb volt. Rekonstruálni lehetett a torony északi oldalának az alaprajzát (28. kép). A toronyfal belső oldala a városfaltól 150 cm-ig egyenes, és a városfalra merőleges irányú volt. Innen félkörívben folytatódott, de a pince építése idején a körívet 180 cm hosszan levágták. A pince ÉK-i sarkában a városfaltól 3,5 méterre, előkerült a torony ÉK-i köríves belső oldalának egy kisebb részlete, amelyben egy északra nyíló, földszinti lőrés volt (29. kép). Megmaradt a lőrés nyugati oldala, amely a városfaltól 3,5 m-re és a 15. századi járószint felett cc. 70 cm magasan helyezkedett el. A torony északi oldalán lévő 2 m mély pince déli fala a középkori fal. A városfaltól 4,2 m-re, a toronyfalba 110 cm mély, 120 cm széles árkot bontottak, ez lett a két újkori pince közötti átjáró.

A feltárt adatok alapján a torony alaprajza: a belső tér nyújtott félkör alaprajzú, amelynek az átmérője a városfalnál 6 m, a városfalra merőleges sugara 4,5 m, a fal

30. V. Múzeum körút 33. A városház külső oldala, 15. század. Horler Ferenc, 1960

szélessége 1,9 m, így a torony alapterülete cc. $9,8 \times 6,4$ m volt. A városházra merőleges kutatóárok keleti felében előkerült a torony ÉK-i oldalának a külső falsíkja. A 60 cm hosszú falrészlet a belső oldallal ellentétben nem köríves, hanem egyenes volt. A toronyfal északi oldalán lévő pincében nem került elő a külső oldal félköríves részlete, ezért feltételezhető, hogy a külső oldal nem félkörben, hanem a nyolcszög három oldalával zárult. Falkutatás és régészeti feltárás. Feuerné Tóth Rózsa, Horler Ferenc, 1960.

Múzeum körút 31–33. Városház maradványa, külső oldal. Helyreállítva.⁹⁷

A Múzeum körút 31–33. üres telken 1963-ban új házat építettek (1. kép). Az udvaron, a Magyar utca 42. ház tűzfalában előkerült a városház külső oldalának 18 m hosszú szakasza. A műemléki helyreállítás előtt, 1960-ban falkutatást végeztek. A fal magassága az udvar járószintjétől mérve átlagosan 6,65 m, és a városház pártázata 5 pártafokkal szinte teljes magasságban fennmaradt (30. kép). A telek ÉNy-i sarkánál, a Magyar utca 42. ház világítóudvarán az 1. és a 2. pártafok belső oldala szabadon áll.

Falkutatás. Feuerné Tóth Rózsa, Horler Ferenc, 1960.

Múzeum körút 37–39. Városház maradványa, külső oldal. Helyreállítva.

A városház feltárásáról és a műemléki helyreállításról készült dokumentáció magánkézben maradt. A városház belső oldala helyreállítva a Magyar utca 46–48. házakban, a Merkur Budapest Korona Szálló garázsában látható (1. kép).

Múzeum körút 41. Városház maradványa, külső oldal.

A városház belső oldala helyreállítva a Magyar utca 52. házban, a Merkur Budapest Korona Szálló garázsában látható (1. kép).

Magyar utca 6. Városház maradványa, belső oldal. Beépítve.⁹⁸

A Magyar utca 6. házat 1945-ben lebombázták (1. kép). A romok eltakarítása után,

az üres udvar keleti oldalán, a Múzeum krt. 3–5. házak tűzfalában előbukkant a vastag vakolatréteggel borított középkori városfal részlete. A Múzeum körút 5. ház világítóudvara és a Magyar u 6. udvara között a fal egy kis szakaszának mind a két oldala szabadon állt. 1961-ben a telek beépítés előtt falkutatásra és régészeti kutatásra került sor, amely a városfal belső oldalának 17,2 m hosszú szakaszát tárta fel. A városfal kváderekkel burkolt belső falsíkját és a fal alaktalan kövekből álló belső részét lebontották. A falrészlet az udvarszíntől (1961) átlagosan 3,85 m magasan, cc. a gyilokjáró szintjéig maradt meg. A Magyar utca 8. tűzfalától 4 méterre kiásott kutatóárokban 50 cm mélyen (a faltetőtől 4,35 m) előkerült a városfal sértetlen belső falsíkja, amely azt mutatta, hogy a középkori fal belső oldalából 52 cm vastag falrészletet bontottak le. A kutatóárok további mélyítése közben a városfalnál késő barokk - kora klasszikus építésmódot mutató pinceboltozatok kerültek elő. A pince DK-i sarkában, az udvar szintjétől számított 4,15 m mélyen előkerült a városfal alja. Az Astoria szálló új, gazdasági épülete a városfal feltárt maradványait teljesen eltakarja.

Falkutatás, régészeti feltárás. Feuerné Tóth Rózsa, Horler Ferenc, 1961.

Magyar utca 12–14. Városfal maradványa, belső oldal. Helyreállítva.⁹⁹

A ház udvarának a Ferenczy István utca 28. sz. házzal közös határvonalán a városfal belső oldala látható, szabadon áll (22. kép). A pártázat két egész és két fél eleme a fedőkövekkel együtt megmaradt, alattuk a belső falsíkot annyira levésték, hogy a gyilokjáró folyosónak a nyomai sem látszanak.

Falkutatás. Feuerné Tóth Rózsa, Horler Ferenc, 1957.

Magyar utca 16.–Ferenczy István utca 5. Sarokház. Városfal maradványa, belső oldal. Feltáratlan.

Az épület hátsó udvarán látható a Múzeum körút 13. ház tűzfalában fennmaradt városfalrészlet feltáratlan belső oldala (1. kép).

Magyar utca 18. Városfal maradványa, belső oldal. Feltáratlan.¹⁰⁰

Az épület hátsó udvarán látható a Múzeum körút 13. ház tűzfalában fennmaradt városfalrészlet feltáratlan belső oldala (1. kép).

Magyar utca 20. Városfal maradványa, belső oldal. Feltáratlan.¹⁰¹

Az épület Magyar utca 18-cal határos ÉK-i sarkánál, a lépcsőháztól északra eső kisebb udvarban szabadon álló, vastag fal látható, amely a Múzeum krt. 13. világítóudvarából is megközelíthető (1. kép.) A Magyar utca 20. ház DK-i sarkánál lévő udvar és a Múzeum körút 15. ház udvara közötti telekhatáron kb. az I. emelet magasságáig szabadon áll egy másik, vastag falrészlet. Mindkét falszakasz valószínűleg a városfal maradványait rejtí magában.

Magyar utca 22. Városfal maradványa, belső oldal. Feltáratlan.

Az épület ÉK-i sarkánál lévő kis udvarban látható bevakolt vastag fal feltehetően a Magyar utca 20. udvarán álló középkori városfal folytatása (1. kép).

Magyar utca 24. Városhal maradványa, belső oldal. Feltáratlan.¹⁰²

Az épület kis udvarán, a Múzeum körút 17. sz. házzal közös hátsó telekhatáron, a Múzeum körúti ház tűzfalában, a földszinti szakaszban kiütközik egy a többitől eltérő felületű bevakolt falrészlet, amely feltehetően a középkori városhal részlete (1. kép).

Magyar utca 26. Városhal maradványa, belső oldal. Feltáratlan.¹⁰³

Az udvar hátsó határfala a Múzeum krt. 19. sz. ház Ybl-féle sgraffitto-díszes falának hátoldala (1. kép). A földszint közepén ajtó nyílik a Múzeum krt. 19. udvarába. Feltehető, hogy a szabadon álló, közös határfalban a középkori városhal maradványa rejlik.

Magyar utca 28. Városhal maradványa, belső oldal. Feltáratlan.¹⁰⁴

A ház kis udvarának a Múzeum krt. 21. sz. épülettel közös határvonalán a városhal belső oldala látható (1. kép), egy egész és két fél épségben maradt pártaelemmel, rézsús fedő kövekkel, bevakolva, feltáratlanul (30. kép). A pártafalakban egy-egy téglalap alakú rézsús lőrés nyílik. A falakban ajtónyílás vezet át a Múzeum krt. 21. sz. ház udvarába, ahonnan a fal hosszabb szakaszának a külső oldala látszik (31. kép).

Magyar utca 36. Városhal maradványa, belső oldal. Részben helyreállítva és beépítve.¹⁰⁵

1945-ben a Magyar utca 36. házat bombatalálat érte, de a háború után az épület földszintjét és pincéit átalakították, raktárként használták (1. kép). A Múzeum körút 27. ház tűzfalában előtűnt a városhal belső oldalának az egyik leghosszabb és legjobb állapotban maradt, 27 m hosszú részlete (32. kép). A városhal tetején öt teljes pártafok és a 6. pártá nagyobb része is megmaradt, csak a fedőlapok hiányoztak. A két középső

31. V. Magyar utca 28. A városhal belső oldala. Bevakolt pártafokok, 15. század. Héjjas Pál, 1980

32. V. Magyar utca 36. A városfal belső oldala, 15. század. Bakos Margit, 1991

pártafok felületét 20 cm mélyen lefaragták. A telek DK-i sarkában, a Múzeum körút 27. ház felé volt egy 2 m széles világítóudvar, amelyben feltáratlanul megmaradt a városfal külső oldala egy pártafokkal. A városfal belső oldalán, a gyilokjáró szintjétől a városfalat belső oldalát átlagosan 1 m szélességben lebontották, és a pártázat előtt a városfal belső oldala mindössze 15–30 cm szélesen maradt meg. Az 1991-es udvarszínen a feltárt falrészlet közepén egy 3×3 m-es téglával befalazott áttörés volt. Az egész házhelyen különböző, egymásba épített, 18–20. századi pincék voltak. A telek ÉK-i sarkában, hogy a gyilokjáró szintjétől 4 m mélységig lefaragták a városfal belső falsíkját, majd ettől 2 méterrel lejjebb előkerült a városfal 15. századi járószintjét mutató falkiugrás. A városfal 2 m mély alapozása a bolygatatlan talajba mélyedt.

Falkutatás. Irásné Melis Katalin, 1991.

Magyar utca 46–48–50. Városfal maradványa, belső oldal. Helyreállítva.¹⁰⁶

1970–1973-ban a Múzeum körút 37–39. sz. házak tűzfalában 28 m hosszan szabaddá vált a városfal megbontott belső oldala (1. kép). A 48–50. sz. telek határán mindössze 70 cm széles sávban maradt meg a kváder borítású ép, középkori falsík, a többi részen 40–80 cm vastag réteget lefaragtak. A megmaradt fal magassága a mai (1980) járószinttől 2,6–2,8 m, ebben a magasságban még a gyilokjáró járószintje sem jelentkezik. A városfal mellett különböző, újkori pincék épültek, amelyeknek a keleti fala a lefaragott felületű városfal volt. A falrészlet helyreállítva látható a Merkur Szálló garázsában.

Falkutatás és régészeti feltárás. Irásné Melis Katalin, 1970, 1975.

Magyar utca 52. Városfal maradványa, belső oldal. Helyreállítva.¹⁰⁷

A ház udvarán, a Múzeum körút 41. sz. ház tűzfalában a középkori városfal maradványa (1. kép). Az udvar járószintjétől számítva, 2–3 m magas volt. A középkori falsíkot 70 cm szélesen lefaragták. A helyreállítás során a bontott fal egyenetlenségeit kipótolták. Helyreállítva a Magyar utca 52. házban, a Merkur Budapest Korona Szálló garázsában látható.

33. Pest nyugatról.
M. Wening – L. N. Hallart:
Buda ostroma nyugatról,
1684. Részlet

A városhatár déli oldala

A városhatár déli oldala a Kecskeméti kapu és a Duna-parti falsarok közötti falszakasz. A Kecskeméti kaputól délre, a városhatár 6. tompaszögű sarkán (Vámház körút 16.) köralaprajzú külsőtorony állt, majd a középkori Pest É-D-i fő utcájának (Váci utca) déli végén álló rondella következett. A Duna-parti városhatársarok alakja bizonytalan. Enea Vico 1542-ben készített rézmetszetén a megnevezett „porta d’agria”-tól (Hatvani kapu) délre csak két, kör alaprajzú erődítmény van feltüntetve (5. kép).¹⁰⁸ Az egyik a Hatvani kapu közelében áll, valamelyik külső torony, a másik kör alaprajzú erődítmény a Kecskeméti kapuval azonosítható. A városhatár déli oldala Hallart–Wening: Buda ostroma keletről (1684) látképe is vázlatos (6. kép), a Hatvani kapu és a Kecskeméti kapu közötti falszakaszon hiányzik a Kecskeméti kapu melletti külső torony, de még ettől is hiányosabb a Kecskeméti kapu és a Duna-part közötti falrészlet ábrázolása.¹⁰⁹ Az 1684-ben készült Buda ostroma délről Hallart–Wening látképe viszont, teljes részletességgel megrajzolták a városhatár déli oldalát (33. kép). Feltüntették a Kecskeméti kapu előtti barbakánból kivezető utat, amely a városhatár előtti temető és a Duna-parti állóvizek között kanyarog. A 15. századi városhatár déli szakasza a késő középkorban a mezővárosi rangra emelkedett Szentfalva, korábban Szentersébetfalva, határán haladt, és érintette a déli pesti határ építményeit is. A tervezett városhatár Dunához közeli szakaszát a 15. század első felében létesített bőrfeldolgozó ipartelep és a Dunához közeli Molnár tó között jelölték ki, és ezért elhatározták az ipartelep áthelyezését a városhatár külső oldalára. A Molnár utca 36. és 38. számú telken előkerült három cserzőgödör és a cserzőgödörre épített, egy 15. század-végi, és egy másik, 16. századi lakóház maradványa.¹¹⁰ A városhatár felépítése után a fal belső oldalán közel 15 m széles sávot szabadon hagytak.

A Kecskeméti kapu. Kecskeméti utca 17–19. előtt, úttest. Városkapu maradványa. Részben feltárva és visszatemetve.¹¹¹

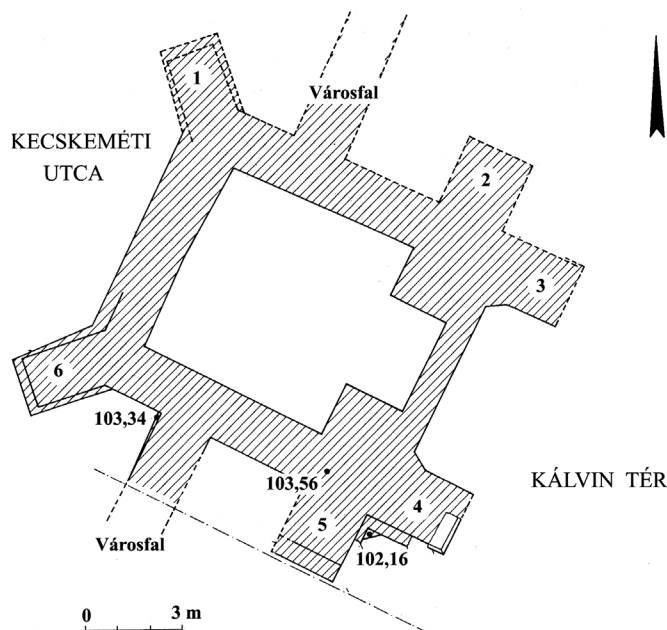
Pest DK-i városkapuja, a Kecskeméti kapu, a városból kivezető középkori főútca, a mai Kecskeméti utca végén, a Kálvin tér nyugati oldalán helyezkedett el (1. kép). Középkori történeti forrás nem maradt fenn a kapuról, de a 16–17. századi, Budát és Pestet

ábrázoló metszeteken jól látható, hogy a kaputorony és az előtte álló rondella-szerű külső erődítmény megőrizte középkori formáját. Négy 1684-ben készült grafikán Buda ostromát a négy égtáj felől ábrázolták és ezeken a Kecskeméti kapunak is minden oldala látszik. (6, 33. kép).¹¹² A Hallart–Wening rajzokon egyformának rajzolt pesti városkapuk a valóságban is egyformák lehettek. Ez látszik a városkapukat feltüntető, 18. századi városrendezési alaprajzokon.¹¹³ A Kecskeméti kapu lebontása előtti alaprajzán és a kapu belső homlokzatán jól szétválaszthatók a középkori és a 18. századi részletek.¹¹⁴

A legtöbb 17. század végi, a városfal külső oldaláról készült látképen két teljes kör és három félkör alakú rondella látható, a három egyforma, félkör alakú rondella a Hatvani kapu, a Kecskeméti kapu és a városfal déli oldalán a Váci utca déli végén helyezkedik el. Ezzel szemben, De la Vygne ugyancsak 1684-ben, másként látta a Kecskeméti kaput (25. kép).¹¹⁵ A pesti látképet a Gellérthegyről készítette, és bár a városfalnak a belső oldalát látta, a Kecskeméti kapu elé teljes kör alakú erődöt rajzolt. Barbakán látható Rossi rézkarcán,¹¹⁶ és egy, a kaputorony környékét ábrázoló 18. századi helyszínrajzon.¹¹⁷ 1970-ben a Kálvin téri metró állomást és az aluljárót úgy tervezték, hogy elkerüljék a középkori kaputorony és a városfal maradványait. 1973-ban azonban, az egyik kivitelező az aluljáró munkagödreből Kecskeméti utca felé kiásatott egy ideiglenes kivezető utat, acéllemezeket vertek a kaputorony falaiba, és markolóval kiemelték a falakat. A torony keleti oldala 2,50 m-rel, a város felőli nyugati fala pedig, 40 cm-rel alacsonyabb lett, mint a 18. századi faltető. A leletmentés az acéllemezek közötti területre korlátozódott. 1975-ben a kaputorony déli oldalán ismét leletmentésre került sor, de csak a kivitelezők által kiásott gödrökben előkerült falak letisztítására és dokumentálására volt lehetőség.

A kaputorony maradványai a Kecskeméti utca 17–19. előtt az úttest és a járda alatt helyezkednek el (33. kép). A középkori kapu hosszabb, K-Ny-i tengelye merőleges volt a városfalra, a kaputorony 2/3-ad része a városfal külső oldalán, 1/3-ad része a belső oldalon állt. A négyszögletes, 10,7×9,6 m kaputorony, a támpillérekkel együtt, 14×14 m-es területet foglalt el. A belső tér két részből állt. A torony alja négyzet alaprajzú, amelynek egy-egy oldala 6,3 m. Az 1973-as, 3,20 m mély munkagödörben, a feltörő talajvízben nem került elő a falak alja.¹¹⁸ A külső, keleti oldalon a 2,70–2,80 m széles falban egy 3 m hosszú, 2 m széles, 3 m mély akna, farkasverem volt, amelynek az alját kikövezték (34. kép). A középkori járószinten az északi és a déli fal 1,90 m, a város felőli nyugati fal 1,80 m széles volt. A keleti falból csak az alapozás alsó része maradt meg, a járószint feletti fal szélességét nem ismerjük. Az északi fal belső oldala épségben maradt, déli oldalt egy 19–20. századi csatorna hozzáépítésével, majd elbontásával tönkretették. Az ÉNy-i sarokban megmaradt a középkori járószintet mutató 30 cm széles falkiszögellés, felette be volt építve a felvonóhid keresztgerendáját tartó perselykő. A beleilleszthető gerenda átmérője cc. 30 cm lehetett. A négyzet alaprajzú, belső térség északi falában, a középkori járószintet mutató falkiszögellés alatt, 35–40 cm-ként, 30–34 cm széles, 12 cm mély mélyedések voltak, a mélyedések habarcsában farost maradványok voltak beleragadva (35. kép). A palánkok funkciója egyelőre ismeretlen.

1975-ben a kaputorony déli oldalán előkerültek a kaputorony támpillérei (34. kép). A városfalon kívül az ÉK-i és a DK-i sarkon egymásra merőleges, kettős támpillérek álltak, amelyek a kaputorony falaival együtt épültek. A 2. támpillér feltáratlan maradványai az úttest közepére esnek, az alaprajza rekonstrukció. A falak alja a középkori járószinttől

34. V. Kecskeméti utca
17–19. előtt, úttest.
A Kecskeméti kapu
alaprajza a támpillérekkel,
1460–1480.
Héjjas Pál, 1975

2,20 m mélyen került elő. A 4. és az 5. támpillérek maradtak meg a legjobb állapotban. A 4. támpillér a középkori járósínt 2,70 m hosszú volt, a szélességét nem ismerjük. Az alapozás alsó része 2,70 m széles. A többi adat ismeretében a támpillér a járósínt felett cc. 2,10 m széles lehetett. A 18. századi bontás után megmaradt a 15. századi járósíntet mutató, 30 cm széles falkiugrás feletti első kősor, amely egyben a támpillér profilált lábazata volt (34. 36. kép). A keleti oldal déli sarkán egy 128 cm hosszú, 60 cm széles, 42 cm magas, rézsűsen lementszett, simára csiszolt lábazati kő feküdt. A támpillér alapfala 80 cm mélységig derékszögben csatlakozott az 5. támpillérhez, de ez alatt, a két alapfalat 80 cm széles falrészlet kötötte össze.

A kaputorony építéstörténetét a 4. támpillér déli sarkához futó régészeti rétegsor mutatta (36. kép). Az úttest alatt 1,10 m mélyen bukkant elő a faragott lábazati kő teteje. Ezután egy kötörmelékes, kőporos réteg következett, amely 1794-ben, a torony lebontása idején keletkezett. A kőpor alatt 30 cm vastag tömör, kevert földben néhány, 16–17. századi jellegtelen magyar és török edénytöredék került elő, ez a réteg azt mutatta, hogy 1794-ben a torony körül elvitték a 17–18. századi feltöltés felső részét, amely, mint a városfal más részeinél, a Kecskeméti kapunál is 50–70 cm magasan körbevette a lebontandó falakat. A 16–17. századi feltöltés alatt egy keskeny vízi üledék mutatkozott. Ez azonban nem a középkori árokból, hanem egy nagyobb árvízből származhatott, amely kiöntött abból a holtágból, amely a mai Kiskörúton (Múzeum, és Vámház körül) a 19. században feltöltött, Fővám téri, Molnár tavon keresztül torkollott a Dunába. A vízi üledék alatt tömör, épülettörmelékkel kevert járósínt csatlakozott a támpillér falához, amely befedte a támpillér sárga homokkal feltöltött alapozási árkát. A városfal kutatása során először itt került elő a városfal építését megelőző, nagymértékű feltöltés, amely a Kecskeméti kapu körül 0,80–1 m vastag lehetett. Az építők ezzel azt kívánták elérni, hogy a városfal egész vonalán a 15. századi járósínt közel azonos szinten, cc.

103,30 m (Adria) tengerszint feletti magasságon legyen. A toronybelső, nyugati oldalán, a sarkokra 45 fokos szögben épített támpillérek álltak. (34. kép). A belső támpillérek rövidebbek és keskenyebbek voltak, mint a külsők. A 6. támpillér alapfala 2,50×1,90 m, a járószint feletti mérete 2,20×1,60 m volt.

Az 1. támpillértől északra, a Kecskeméti utca 14. (1945-ben lebombázott ház helye) előtt kiásott közműakna aljában, a 15. századi járószinthez képest 1,60 m mélyen előkerült egy pincefal alja, és az elbontott kövezett padló 90 cm széles részlete. Annyit lehetett megfigyelni, hogy a köves padló részlet a bolygatatlan homokba volt építve. A középkorban a pincefaltól 2 m-re húzódott a városfal. A Kecskeméti kapu belső oldaláról készült, 18. századi rajzon az ÉNy-i támpillér mögött egy kis földszintes épület volt. Feltételezhető, hogy a városkapu északi falához épített helyiség a középkorban épült és hozzátartozott a kapuhoz.

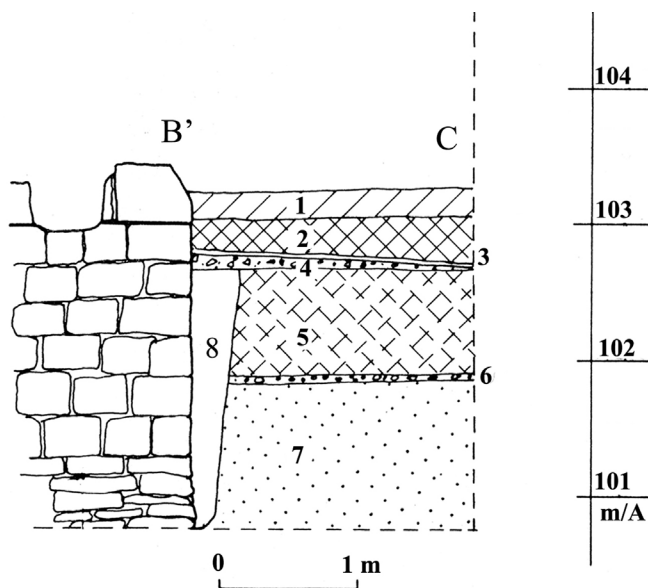
A pesti városkapuk legközelebbi analógiája a budai királyi palota déli erődrendszerében állt. A déli rondellában álló kapu egy korábbi, a 15. század első felében lebontott kapu alapfalaira épült, amely a pestiekhez hasonló, ugyancsak billenő hidas kapu volt.¹¹⁹ Hossza 7,25 m, szélessége a gyalogos kapuval együtt 11,12 m. A kaputorony belső terében a négyszögletes terület (3,49×4,4 m) a kocsút részlete, a déli oldalon keskeny, téglalap alaprajzú előtér, akna, csatlakozott hozzá, amely a torony 2,45 m széles, külső falába illeszkedett. A gyalogkapu a torony nyugati oldalán volt.

A Kecskeméti kapu felépítményét nem lehet pontosan rekonstruálni. Nem ismerjük a középkori kapunyílásokat, mert 1975-ben a kapunak azt a két oldalát pusztították

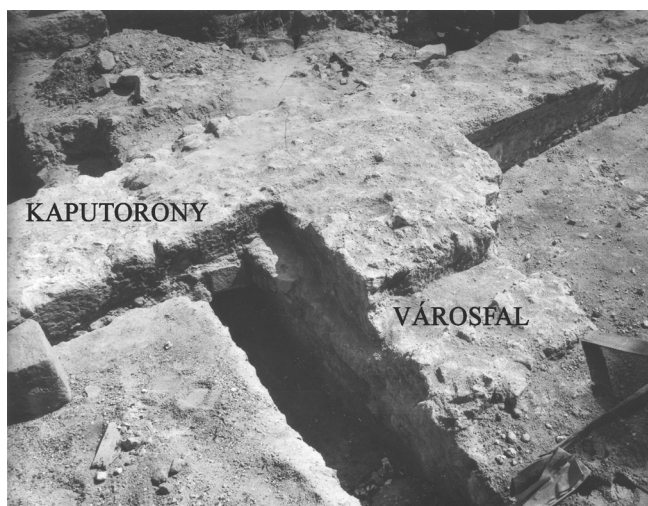

35. V. Kecskeméti utca 17–19. előtt,
úttest.

*Farostos palánknyomok a Kecskeméti
kapu északi falán, 16–17. század.
Molnár Ilona, 1972*

36. V. Kecskeméti utca 17–19. előtt, úttest.
Kecskeméti kapu, 4. támpillér.
1. faltörmelék, 18. század.
2. feltöltés, 16–17. század.
3. vízi üledék, 4. útréteg alja, 5. feltöltés, 6. épülettörmelék, 1460.
7. bolygatatlan homok.
8. kapu alapozási árka, 1460–480.
Kuczogi Zsuzsanna, 1975

37. V. Kecskeméti utca 17–19. előtt, úttest.
A városfal a Kecskeméti kapu déli oldalán, 1460–1480.
Tihanyi Bence, 1975

el. A kaputorony belső tere 630 cm széles volt, és ebből még az is feltételezhető, hogy a torony mindkét oldalán keskeny gyalogkapu volt. A városfallal foglalkozó kutatók a Kecskeméti kapu előtti külső erődítményt rondellának nevezik, és eltekintenek egy alig észrevehető, de lényeges részlettől, amely az 1684-es, Buda ostromát keletről ábrázoló Hallart–Wening látképen tisztán felismerhető (33. kép). A Kecskeméti kapu majdnem teljes kör alakú külső erődítményét nem a városfalhoz, hanem a kaputorony kettős, külső támpillérehez építették. A kaputorony városfalon kívüli 3–3,5 m hosszú fala és a K-Ny-i támpillérek a külső erődítményt barbakánná alakították.¹²⁰ Az előbbi megállapítást erősíti, hogy az 1970-es években a Kálvin téren a teljesen felbolygatott talajban csupán egyetlen 2,5 m széles alapfalrészlet került elő, amely a 18. századi kapu előtti vámházból maradt meg.¹²¹ A kérdés eldöntésére lehetőség kínálkozott, amikor a

Kecskeméti utca keleti végén az 1945-ben lebombázott házak helyére szálloda építésébe kezdtek. A Kecskeméti utca 19–Kálvin tér 1. üres saroktelek nyugati oldalán, a Bástyá utca 35. számú ház Kálvin téri felmenőfalát végig a városfal járószint alatti alapfalára építették. Ez 34,5 m hosszú városfalszakasz az 1945 utáni romeltakarítás közben vált ismertté. A szálloda mélygarázsának a földmunkálatai közben feltárult városfalrészlet alapozása szinte teljes épségben megmaradt. Nyoma sem látszott annak, hogy valahol hozzáépítettek volna bármilyen falat. Bizonyosságot nyert, hogy ha volt a kapu előtt külső erődítmény, azt csak a kaputoronyhoz, illetve a kaputorony külső sarkán álló támpillérekhez építhették. A kaputorony északi oldalán a Kecskeméti u.14.–Múzeum körút 43. saroktelek lebombázott háza alatt mélypince volt. A telekre eső középkori városfal szakaszt, teljes egészében elbontották.¹²²

A városfal és a kaputornyok közötti összefüggés feltárása a városfal kutatás egyik fontos kérdése volt. 1975-ben a Kecskeméti kapu déli oldalán előkerült a városfal 2,5 m hosszú szakasza és látszottak azok az építéstechnikai jegyek, amelyek a városfal és a kaputorony egy időben történő építését mutatták (37. kép). A külső oldalon újkori pince volt, de mélyebben előkerült a kaputorony és a városfal egybeépített alapfala.

A városfal kutatás során először a kecskeméti kapunál sikerült feltárni és felmérni a városfal és a kaputorony külső, belső, középkori járószintjeit (103,35 m/Adria).

Leletmentés. Irásné Melis Katalin, 1972. 1975.

Kálvin tér 1. Városfal maradványa, külső oldal. Feltárva és visszatemetve.¹²³

A Kálvin tér 1.–Kecskeméti utca 19. sarokházat a második világháborúban lebombázták (1. kép). Az elpusztult lakóház maradványainak lebontása után, a Bástyá utca 35. sz. ház tűzfalában szabaddá vált a városfal maradványainak egy hosszabb szakasza. A falmaradványokat pártázattal együtt, téglából kiegészítették és bevakolták.

Régészeti megfigyelés. Irásné Melis Katalin, 1991.

Kálvin tér 2. Városfal maradványa, külső oldal. Feltáratlan.

Az épületnek a Bástyá utca 33. sz. telekkel határos tűzfalában a városfal egy szakasza maradt fenn, mely a Bástyá utca felől látható (1. kép. Lásd ott.)

Kálvin tér 4. Városfal maradványa, külső oldal. Feltáratlan.

Az épületnek a Bástyá utca 27–29. sz. házakkal határos tűzfalában valószínűleg a városfal egy szakasza maradt fenn (1. kép).

Kálvin tér 5. Városfal maradványa, külső oldal. Feltáratlan.¹²⁴

A ház hátsó része U alakú, egyemeletes, 1800 körüli épület, mely minden valószínűség szerint nekiépült a városfalnak (1. kép). A városfal ma nem látható. A hátsó szárny a Királyi Pál utca 18. és Bástyá utca 25. sz. házak tűzfalaihoz csatlakozik.

Kálvin tér 6. Városfal maradványa, külső oldal. Feltáratlan.

Az épületnek a Királyi Pál utca 18. sz. házzal határos tűzfalában valószínűleg a városfal egy szakasza maradt fenn (1. kép), feltáratlanul.

38. V. Vámfal körút 16. A városház külső oldala, 15. század. Héjjas Pál, 1980

Vámfal körút 16. Városház és torony maradványa, külső oldal. Helyreállítva.¹²⁵

A 16–17. századi városképek a városház déli oldalán feltűntetik a Kecskeméti kapu és a Déli nagy rondella közötti külső tornyot (33. 25. kép). A telek déli oldalán a Vámfal körút 14. házzal határos falban kibukkant a középkori városház itteni külső tornyának az északi oldala (38. kép). A Vámfal körút 16. sz. ház hátsó szárnya a második világháború alatt megsérült, majd 1979-ben a ház tatarozása során lebontották, és a városház külső oldalát helyreállították. A faltetőn 6 és fél pártafok szabadon állóan látható, egyes pártaelemek tetején a rézsűs fedőköveket betonból pótolták. A városház műemléki helyreállítását megelőzően sem falkutatásra, sem régészeti feltárássra nem került sor.

Vámfal körút 10–14. Városház maradványa, külső oldal. Feltáratlan.

Az épületeknek a Bátya utca 5–7–9–11. sz. telkekkel határos tűzfalában a városház összefüggő hosszabb szakasza maradt fenn (1. kép), a belső oldal a Bátya utca felől, a lebontott házak telkéről látható.

Vámfal körút 8. Városház maradványa, külső oldal. Feltáratlan.

Az épületeknek a Bátya utca 1–3. telkekkel határos tűzfalában a városház összefüggő hosszabb szakasza maradt fenn, mely a Bátya utca felől a lebontott házak telkéről látható (1. kép). 1965-ben, a Vámfal körút 8. épület nyugati oldalán, két világítódudvarban előkerült a városház 2 kisebb szakasza. A gyilokjáró szintjéig lebontott 2–3 m hosszú falfszakasz belső oldala épségben maradt.

Feuerné Tóth Rózsa jelentése 1965.

39. V. Bástyá utca 3–5. A városfal belső oldala, 15. század. Bakos Margit, 1985

Só utca 5. Városfal maradványa, külső oldal. Feltárva és visszatemetve.¹²⁶

1967-ben a területen állt ház lebontása után előkerült a városfal 24 méter hosszú maradványa (1. kép). A faltető az 1967. évi járószinten jelentkezett. A telek a városfal külső oldalán helyezkedik el, de látható volt, hogy a városfal mindkét lefaragott oldalán épülettörmelékkel feltöltött 18–20. századi pincék helyezkedtek el. A leletmentő ásatás a külső oldalon a pince aljától, 2,1 m magasan feltárta a városfal bontott falsíkját.

Régészeti megfigyelés. Feuerné Tóth Rózsa, Irásné Melis Katalin, 1967.

Déli rondella. Fővám tér 5–6. előtt, úttest. Rondella maradványai. Lebontva, feltáratlan. Pest É-D-i középkori főutcájának (Váci utca) a déli végén a fennmaradt adatok szerint, nem épült városkapu (33. kép). A városfalra csak egy, a Hatvani kapu előttihez hasonló félkör alaprajzú erődítményt, rondellát építettek. Építési idejét nem ismerjük.

Bástya utca 1–3. Városfal maradványa, belső oldal. Helyreállítva.¹²⁷

A Fővám tér 19. századi kialakítása előtt Duna-partra kifutó középkori falnak cc. 200–250 m szakaszát lebontották, a feltáratlan falcsonkok a Fővám tér burkolata alatt helyezkednek el (1. kép). Az 1970-es évek elején egymás után lebontották a Bástyá utca 1–3–5. telken álló házakat és ezután látható lett a városfal belső oldalának közel 40 méteres szakasza. A Vámház körút 8–10. házak tűzfalában 12 pártafok megmaradt. Mivel ez a falszakasz négy Bástyá utcai telek keleti határát jelentette, a középkori falat különböző mértékben bontották el.

A Bástyá utca 1. telken a Vámház körút 8. ház tűzfalában megmaradt a középkori városfal déli szakaszának a részlete. A ház nyugati oldalában látható törésvonal a városfal déli oldalának az utolsó látható szakasza (39. kép). A városfalon két és fél pártafok megmaradt, de hiányoztak a fedőlapok, és csak a 3. pártafokban maradt meg

eredeti állapotában a lőrés. A 18. században a városfalhoz épített ház pincéjéig, a gyilokjáró szintjétől, cc. 100 cm vastagon lebontották a városfal belső oldalát.

A Bástyá utca 3–5. telken megmaradt a városfal belső oldalának egy-egy jellegzetes részlete (39. kép). Egy kisebb szakaszon az udvar szintjétől (1975) a gyilokjáró szintjéig a két, 20. századi gerendalyukat kivéve, sértetlen a városfal kváderekkel borított középkori falsíkja, és a 120 m széles gyilokjáró enyhén kifelé lejtő, középkori járószintje. Öt és fél pártafok esik erre a falszakaszra. A felső részek hiányoznak, a lőréseket elbontották, de a pártafokok belső oldalán megmaradt a kváderes középkori falsík. A telek északi felén 19-20. századi köpenyfal borítja a városfal bontott belső oldalát

Falkutatás. Irásné Melis Katalin, 1970.

Bástyá utca 5–7. Városfal maradványa, belső oldal. Helyreállítva.¹²⁸

A Bástyá utca 5–7. telken a Vámház körút 10. számú ház tűzfalában megmaradt a városfal részlete (40. kép). A belső falsíkot a gyilokjáró szintje alatt 60–80 cm vastagságban lefaragták. A gyilokjáró járószintje 40-60 cm széles maradt. Négy pártafok helyezkedett el ezen a falszakaszon. A párták felső részét elbontották, de nagyrészt megmaradt a párták középkori falsíkja. Egy kivétellel a lőréseket is megbolygatták.

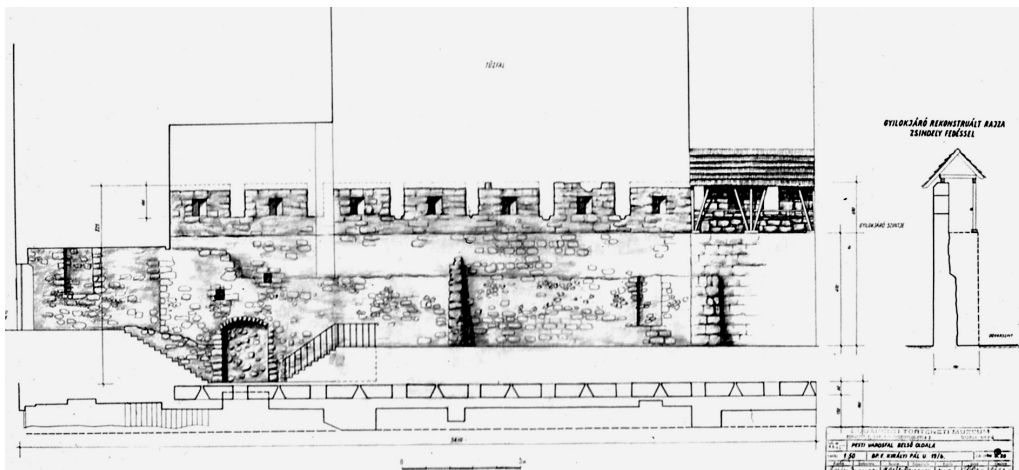
Falkutatás. Irásné Melis Katalin, 1970.

Bástyá utca 9–11. Városfal maradványa, belső oldal. Helyreállítva.¹²⁹

1959-ben az itt álló házak lebontása után a Vámház körút 12. ház tűzfalában előkerült a városfal belső oldala, amely a két telek teljes szélességében látható (1. kép). Az udvar szintjétől mért átlag 5,25 m magas falon, rongált, átépített állapotban maradtak meg a párták, melyek felső részéből 70 cm hiányzik. A gyilokjáró az udvar szintjétől (2011) 4 m magas volt. A gyilokjáró járószintje alatt a pártá belső falsíkjával egy mélységben,

40. V. Bástyá utca 5–7. A városfal belső oldala, 15. század. Bakos Margit, 1985

41. V. Királyi Pál utca 13/b. A városfal belső oldala, 15. század. Horler Ferenc, 1960

tehát kb. 1,2 m vastagságban lefaragták a városfal belső oldalát. A párták belső, ép középkori síkja belesimul a Vámház körút 12. ház tűzfalába.

Falkutatás. Feuerné Tóth Rózsa, Horler Ferenc, 1960.

Bástya utca 17–19.–Királyi Pál utca 13/b. Városfal maradványa, belső oldal. Helyreállítva.¹³⁰

A Bástya utca 17–19. és a Királyi Pál utca 13/b. sz. házak közös udvara felől a városfal belső oldalának mintegy 26 m hosszú, rekonstruált, kiegészített szakasza és 6 és fél pártafok látszik (41. kép). Hat és fél párta szabadon áll, a két párta a Királyi Pál utca 13/b. kapualjában kialakított kiállítási helyiség (kapualj) falába esik. A gyilokjáró szintje csak a falszakasz két végén maradt meg, a többi helyen a belső falsíkot levésték. 1958-ban a városfalnak a Vámház körút 16. sz. tűzfalában fennmaradt szakaszát újra konzerválták, és szabadon látható lett a városfalrészlet mindkét oldala (42. kép).

Falkutatás. Lux Kálmán, 1941. Falkutatás. Feuerné Tóth Rózsa, Horler Ferenc. 1958.

Bástya utca 17–19–21. Városfal maradványa, belső oldal. 15. század. Helyreállítva.¹³¹

A két ház udvara közös a Királyi Pál utca 13/b. sz. modern ház udvarával. A Vámház körút 16. sz. házzal közös telekhatáron a telkek teljes hosszában fennáll a városfal összefüggő szakasza. (Bővebben lásd Királyi Pál u. 13/b. alatt.)

Falkutatás. Lux Kálmán, 1941. Feuerné Tóth Rózsa, Horler Ferenc. 1963.

Bástya utca 23.–Királyi Pál utca 18. Városfal maradványa, belső oldal. Feltáratlan.¹³²

Az udvar világítóudvarában a városfal egy rövid bevakolt szakasza látható a Kálvin tér 6. sz. ház tűzfalában (1. kép).

Bástya utca 25. Városfal maradványa, belső oldal. Feltáratlan.

Az épületnek a Kálvin tér 5. sz. telekkel határos tűzfalában feltehetően megmaradt a városfalnak egy szakasza. (Lásd Kálvin tér 5. sz. alatt.)

42. V. Királyi Pál utca 13/b. A városfal belső oldala a rekonstruált pártafokokkal, 15. század.
Molnár János, 1963

Bástya utca 27–29. Városfal maradványa, belső oldal. Feltáratlan.¹³³

Az U alakú beépítésű lakóház hátsó telekhatára beépítetlen (1. kép). A Kálvin tér 4. sz. ház tűzfalán két egymás feletti lépcsős visszaugrással, valószínűleg a városfal maradványa húzódik.

Bástya utca 33. Városfal maradványa, belső oldal. Falkutatás nélkül beépítve.¹³⁴

A lebontott ház helyén a telek hátsó oldalához csatlakozva két földszintes épületmaradvány áll (1. kép). Köztük a falsíkból kissé kiállva, bevakolva és feltáratlanul a városfal maradványai látszanak a Kálvin tér 2. sz. ház tűzfalában. A 35. sz. felé eső részen magasabban fennmaradt csonk látszik, valószínűleg pártázat maradványa. A többi szakaszon a városfalat a gyilokjáró szintjéig lebontották. A telket régészeti megfigyelés és falkutatás nélkül beépítették. A helyszíni szemlén látható volt, hogy az építkezés miatt, a városfalat ismét nagymértékben lefaragták.

Bástya utca 35. Városfal maradványa, belső oldal. Feltáratlan, beépítve.

Az épületnek a Kálvin tér 1. sz. telekkel határos tűzfalában fennmaradt a városfal egy szakasza. Látható a Kálvin tér felől, valamint az épület világítótúdváraiból (1. kép).

Régészeti megfigyelés. Irásné Melis Katalin, 1992.

A városfal nyugati oldala, a Duna-part

A városfal nyugati oldala a Duna-parton húzódott. A 17. századi látképek és ostromképek szerint csak a két északi rondella között volt épített kőfal, a városfal többi része palánkkerítés volt (33. kép).¹³⁵ A Duna-parti építmények, a rondellák és a palánkkerítés a dunai árvizek ellen is védték a várost, hiszen a Duna a középkorban is évente megáradt. A 18. század folyamán a Duna-parti építményeket is lebontották, a védelmi rendszer nyomai is eltűntek.

Északi rondella, Apáczai Csere János utca 7–9. előtt, úttest. Rondella maradványai. Feltáratlan¹³⁶

A pesti városfal északon a Duna-parti nagy rondellából indult (1. kép). A 18. századi helyszínrajzok szerint a városfal ÉNy-i sarkán álló, északi nagy dunai rondella a Türr István (18. század: Kishid) utca északi oldalán, részben az Apáczai Csere János utca 6. (1945 előtt 9.) épület és az úttest helyén helyezkedett el. A rondellát korábban, Rokken Ferenc és mások a volt Angol Királynő szálló (2011: Apáczai Csere János utca 9.) telkére helyezték, de a szálloda pincéjében előkerült falak a leletmentést végző Garády Sándor szerint nem a rondella részletei voltak.

Színházi rondella, Régiposta utca 2–4. Rondella maradványai. Lebontották és beépítették.¹³⁷

Az itt álló az épület falait ráépítették az ún. Színházi Rondella maradványaira (33. kép) majd 1979-ben a ház tatarozása során lebontották, és a városfalat helyreállították. A rondella építési ideje ismeretlen. Lehet, hogy már a 13. századi városfalhoz tartozott, más feltételezés szerint a török korban építették.

Belgrád rakpart 5. Falrészlet. Lebontva.¹³⁸

Az itt álló ház építésekor a lebontott korábbi ház tűzfalában előkerült egy középkori fal, amelynek minősége, állaga, sokkal rosszabb volt, mint a városfal többi szakaszán. Annak ellenére, hogy a 17. századi grafikák nem kőfalat, hanem palánkkerítést mutatnak a déli Duna-parton, egyes kutatók szerint ez a dunai városfal maradványa lehetett.

Régészeti megfigyelés. Garády Sándor, 1940.

- ¹ *Rupp* 1888, 239, 266–268; *Györffy* 1973, 259–260, 283.
- ² *Nagy* 1946, 102, 44–45.
- ³ *Írásné Melis* 1976/I, 313–315.
- ⁴ *Nagy T.* 1950, 359–360.; *Írásné Melis* 1976/I, 317–218.
- ⁵ *Írásné Melis* 1994, 66–67.
- ⁶ *Írásné Melis Katalin* (1967–1996) és *Zádor Judit* (1996–2012) belvárosi ásatásai.
- ⁷ *Pais* 1926, 82–83.
- ⁸ *Györffy* 1973, 295–297.; *Györffy* 1998, 539, 544–546.
- ⁹ *Írásné Melis* 1976/I, 313–315.
- ¹⁰ *Katona* 1981, 180–182.
- ¹¹ *Rómer* 1873, 33–35.
- ¹² *Györffy* 1973, 266, 310.; *Kubinyi* 1973, 15. 177.
- ¹³ *Jankovich* 1817, 57–64.
- ¹⁴ *Feuerné Tóth* 1963, 551.; *Írásné Melis* 1976/I, 313–315.
- ¹⁵ *Szamota* 1891, 93–95.
- ¹⁶ *Haraszti – Pethő* 1963, 58.
- ¹⁷ *Feuerné Tóth* 1963, 551.
- ¹⁸ *Schoen* 1934, 157–159.; *Gerevich* 1966, 29.; *Írásné Melis* 1976/I, 314.; *Írásné Melis* 1994, 69–70.
- ¹⁹ *Írásné Melis* 1976/I, 314.; *Írásné Melis* 1994, 69 – 70.; *Írásné Melis* 2014, 137.
- ²⁰ *Írásné Melis* 1976/I, 314.
- ²¹ *Írásné Melis* 1976/I, 314–315.
- ²² *Jankovich* 1817, 59–62.
- ²³ *Írásné Melis* 1976/I, 315.
- ²⁴ *Írásné Melis* 1976/I, 313–315.
- ²⁵ *Írásné Melis* 1976/I, 315.
- ²⁶ *Györffy* 1973, 308.
- ²⁷ *Rómer* 1873, 70–71.
- ²⁸ *Írásné Melis* 1976/I, 319–320.
- ²⁹ *Györffy* 1973, 310.
- ³⁰ *Kubinyi* 1973, 14–15. 57. jegyzet.
- ³¹ *Gerő* 1956.; *Gerevich* 1971, 90–92.; *Radocsay* 1977, 126. 14–16. kép.
- ³² *Haraszti – Pető* 1963, 58.; *Bánfi* 1956, 120.
- ³³ *Írásné Melis* 1994, 66–68, 70.
- ³⁴ *Írásné Melis* 2014, 156–159.
- ³⁵ *Kubinyi* 1973, 164–165.
- ³⁶ *Írásné Melis* 1996, 215–226.
- ³⁷ *Írásné Melis* 2014, 161–168.; *Csorba* 1976/I, 362–363.
- ³⁸ *Írásné Melis* 2014, 161–164.
- ³⁹ *Bergh* 1870, 46–50.; *Nagy* 1975, 239.
- ⁴⁰ *Lux* 1941, 401–402.; *Horler Ferenc* felmérése és rekonstrukciós rajza. 1963.
Feuerné Tóth Rózsa – Horler Ferenc jelentése. Budapesti történeti Múzeum. Középkori Osztály. Rajztár.
- ⁴¹ *Gárdonyi* 1941, 5–6.; *Gerő* 1968, 23–26.
- ⁴² *Csorba* 1976/I, 355–356.
- ⁴³ A 15. században épült városfalak a magyar várak külső tornyos típusába tartoznak. *Gerő* 1968, 23–26.
- ⁴⁴ *Kubinyi* 1973, 13. 41.; *Csorba* 1976/I, 360.
- ⁴⁵ *Eperjessy – Juhász* 1938, 17.
- ⁴⁶ *Csorba* 1976/I, 357–358.
- ⁴⁷ *Iványi* 1941, 32–84.; *Csorba* 1976/I, 357.
- ⁴⁸ *Kubinyi* 1973, 201–231.
- ⁴⁹ *Détszhy* 1994, 227–228.

- ⁵⁰ *Détschy* 1994, 228.
- ⁵¹ Buda ostroma. 1542. E. Vico rézmetszete. *Rózsa* 1995, 3. kép. 14. 155.
- ⁵² *Bánfi* 1936, 119–122.
- ⁵³ *Rózsa* 1995, 11. kép. 22. 155.
- ⁵⁴ *Rózsa* 1995, 15. kép. 25. 155.
- ⁵⁵ *Károlyi – Wellmann*, 1936, 208–209, 248.
- ⁵⁶ *Rózsa* 1995, 22. kép. 32. 156.
- ⁵⁷ *Kubinyi* 1973, 13–15, 41.
- ⁵⁸ *Kubinyi* 1973, 13.; *Csorba* 1976/1, 360.; *Rómer* 1873, 47–48.
- ⁵⁹ *Rómer* 1873, 156–159.
- ⁶⁰ *Írásné Melis* 1976/1, 321–322.; *Írásné Melis* 1994, 66–70.
- ⁶¹ *Bertalan Vilmosné – H. Gyürky* 1964, 345–363.
- ⁶² *Írásné Melis* 1976/1, 322.
- ⁶³ *Műemlékjegyzék* 1960, 43.; *Genthon – Zakariás* 1961, 126.; *Írásné Melis* 1976/1, 322.; *Műemlékjegyzék* 1976, 54.
- ⁶⁴ A falrészletet az 1951-es műemlékjegyzékbe felvették, és mindegyik későbbi (1952, 1953, 1960, 1961, 1976) jegyzékben szerepel. *Genthon* 1951, 5.
- ⁶⁵ A falrészletet az 1951-es műemlékjegyzékbe felvették, és mindegyik későbbi (1952, 1953, 1960, 1961, 1976) jegyzékben szerepel. *Genthon* 1951, 59.; *Gárdonyi*, 1929, 1. 7.
- ⁶⁶ *Írásné Melis* 2002, 549–585.
- ⁶⁷ *Írásné Melis* 2014, 138–142.
- ⁶⁸ *Írásné Melis* 2012, 24–25. 34.
- ⁶⁹ *Írásné Melis* 2014, 156–159.
- ⁷⁰ *Holl* 1963, 351–352.
- ⁷¹ *Írásné Melis* 2014, 179–181.
- ⁷² *Kovács* 2005, 194.
- ⁷³ *Rómer* 1873, 77.; *Feuerné* 1960, 243.; *Írásné Melis* 1976/1, 322.
- ⁷⁴ *Műemlékjegyzék* 1960, 42.; *Genthon – Zakariás*, 1961, 12 6. (Tanács /ma Károly/ körút 6–8.); *Írásné Melis* 1976/1, 322.
- ⁷⁵ *Műemlékjegyzék* 1960, 42.; *Genthon – Zakariás*, 1961, 123.; *Műemlékjegyzék* 1976, 53.
- ⁷⁶ A falrészletet az 1951-es műemlékjegyzékbe felvették, és mindegyik későbbi (1952, 1953, 1960, 1961, 1976) jegyzékben szerepel. *Genthon* 1951, 5.
- ⁷⁷ *Műemlékjegyzék* 1960. 42.; *Genthon – Zakariás* 1961, 123.; *Írásné Melis* 1976/1, 322.; *Műemlékjegyzék* 1976, 53.
- ⁷⁸ *Műemlékjegyzék* 1960. 42.; *Genthon – Zakariás* 1961, 123.; *Műemlékjegyzék* 1976, 53.
- ⁷⁹ A falrészletet az 1951-es műemlékjegyzékbe felvették, és mindegyik későbbi (1952, 1953, 1960, 1961, 1976) jegyzékben szerepel. *Genthon* 1951, 5.
- ⁸⁰ *Gárdonyi* 1929, 1–8.; *Schoen* 1930, több helyen.; *Genthon* 1951, 46.; *Holló* 1994, 12–13.; *Fekete – Nagy* 1973, 337–436.; *Írásné Melis* 2002, 549–585.; *Írásné Melis* 2002a 151–162.
- ⁸¹ *Rózsa* 1995, 22. kép. 32–33. 156.
- ⁸² *Rózsa* 1995, 24. kép. 35. 156.
- ⁸³ *Kubinyi* 1973, 13–14. 41.; *Csorba* 1976/1, 350. 357–358. 360.
- ⁸⁴ W. Dilich 1600, 1606. *Rózsa* 1963, 105. 114. Katalógus: 40. 43. X–XI. tábla.; De la Vygne. 1684. *Rózsa* 1963, 69–72. Katalógus: 21. XXXIV. Tábla.; Hallart–Wening 1684. *Rózsa* 1995, 20. kép. 30. 155–156. 22. kép. 32–33. 156.
- ⁸⁵ *Rózsa* 1995, 3. kép. 14. 155.
- ⁸⁶ *Rózsa* 1995, 20. kép. 30. 155–156. 22. kép. 32–33. 156.
- ⁸⁷ *Feuerné Tóth* 1966, 20–22.; *Írásné Melis* 1987, 215–217.
- ⁸⁸ *Feuerné Tóth Rózsa – Horler Ferenc* jelentése. Budapesti Történeti Múzeum. Középkori Osztály. Rajztár.; A falrészletet az 1951-es műemlékjegyzékbe felvették, és mindegyik későbbi (1952, 1953, 1960, 1961, 1976) jegyzékben szerepel. *Genthon* 1951, 59.; *Írásné Melis* 1976/1, 323.
- ⁸⁹ *Feuerné Tóth Rózsa – Horler Ferenc* jelentése. Budapesti Történeti Múzeum. Középkori Osztály. Rajztár.; A falrészletet az 1951-es műemlékjegyzékbe felvették, és mindegyik későbbi (1952, 1953, 1960, 1961, 1976) jegyzékben szerepel. *Genthon* 1951, 59.; *Írásné Melis* 1976/1, 323.

- ⁹⁰ *MOB Irattár 1939/221.*; A falrészletet az 1951-es műemlékjegyzékbe felvették, és mindegyik későbbi (1952, 1953, 1960, 1961, 1976) jegyzékben szerepel. *Genthon 1951, 59. Irásné Melis 1976/1, 323.*
- ⁹¹ *Irásné Melis 1976/1, 323.*
- ⁹² *Rómer 1873, 108, térképmelléklet. ; Gárdonyi 1929, 4.*
- ⁹³ A falrészletet az 1951-es műemlékjegyzékbe felvették, és mindegyik későbbi (1952, 1953, 1960, 1961, 1976) jegyzékben szerepel. *Genthon 1951, 59.*
- ⁹⁴ *Műemlékjegyzék 1953, 26. (Magyar utca 30.); Műemlékjegyzék 1960, 40.; Műemlékvédelem 1963, 256.; Műemlékvédelem 1965, 62; Irásné Melis 1976/1, 323.; Bergh 1870, 46–49.*
- ⁹⁵ *Feuerné Tóth Rózsa – Horler Ferenc* jelentése. Budapesti Történeti Múzeum. Középkori Osztály. Rajztár.; A falrészletet az 1951-es műemlékjegyzékbe felvették, és mindegyik későbbi (1952, 1953, 1960, 1961, 1976) jegyzékben szerepel. *Genthon 1951, 59. Genthon 1951, 52.; F. Tóth Rózsa, 1963, 551.; Irásné Melis 1976/1, 323–324.*
- ⁹⁶ *Feuerné Tóth Rózsa – Horler Ferenc* jelentése. Budapesti Történeti Múzeum. Középkori Osztály. Rajztár.; *Rómer 1873, 108. Térképmelléklet.; Gárdonyi 1929, 1–2, 4.*; A falrészletet az 1951-es műemlékjegyzékbe felvették, és mindegyik későbbi (1952, 1953, 1960, 1961, 1976) jegyzékben szerepel. *Genthon 1951, 59. Irásné Melis 1976/1, 324.*; Országos Levéltár. Pesti kamarai adminisztráció, 296. raktári csomó, 386.
- ⁹⁷ *Feuerné Tóth Rózsa – Horler Ferenc* jelentése. Budapesti Történeti Múzeum. Középkori Osztály. Rajztár.; A falrészletet az 1951-es műemlékjegyzékbe felvették, és mindegyik későbbi (1952, 1953, 1960, 1961, 1976) jegyzékben szerepel. *Genthon 1951, 59.; Műemlékvédelem 1965, 1. sz. 62., 3. sz. 175–176. 178.; Irásné Melis 1976/1, 324.*
- ⁹⁸ *Feuerné Tóth Rózsa – Horler Ferenc* jelentése. Budapesti Történeti Múzeum. Középkori Osztály. Rajztár.; A falrészletet az 1951-es műemlékjegyzékbe felvették, és mindegyik későbbi (1952, 1953, 1960, 1961, 1976) jegyzékben szerepel. *Genthon 1951, 59.; Irásné Melis 1976/1, 323.*
- ⁹⁹ *Genthon 1951, 50, 52.; Irásné Melis 1976/1, 323.*
- ¹⁰⁰ *Rómer 1873, Térképmelléklet.; Gárdonyi 1929, 4–5. sz. 4.*
- ¹⁰¹ *Műemlékjegyzék 1960, 39.; Genthon – Zakariás 1961, 110.; Műemlékjegyzék 1976, 49.*
- ¹⁰² *Műemlékjegyzék 1960, 39.; Genthon – Zakariás 1961, 110.; Műemlékjegyzék 1976, 49.*
- ¹⁰³ A falrészletet az 1951-es műemlékjegyzékbe felvették, és mindegyik későbbi (1952, 1953, 1960, 1961, 1976) jegyzékben szerepel. *Genthon 1951, 59.*
- ¹⁰⁴ A falrészletet az 1951-es műemlékjegyzékbe felvették, és mindegyik későbbi (1952, 1953, 1960, 1961, 1976) jegyzékben szerepel. *Genthon 1951, 59.; Irásné Melis 1976/1, 323.*
- ¹⁰⁵ A falrészletet az 1951-es műemlékjegyzékbe felvették, és mindegyik későbbi (1952, 1953, 1960, 1961, 1976) jegyzékben szerepel. *Genthon 1951, 59.*
- Genthon 1951, 52.;*
- ¹⁰⁶ *Irásné Melis 1976/1, 325.*
- ¹⁰⁷ *Genthon – Zakariás 1961, 111.; Műemlékjegyzék 1976, 49.*
- ¹⁰⁸ *Rózsa 1995, 22. kép. 32–33.*
- ¹⁰⁹ *Rózsa 1995, 24. kép. 35.*
- ¹¹⁰ *Irásné Melis 1996, 215–234.*
- ¹¹¹ *Kubinyi 1973, 13–15. 41.; Csorba 1976/1, 350.*
- ¹¹² *Rózsa 1995, 30–35. – 20. 22–24. kép.*
- ¹¹³ *Gárdonyi 1929, 6.*
- ¹¹⁴ Budapesti Történeti Múzeum, Középkori Osztály fotótár.
- ¹¹⁵ *Rózsa 1963, 69–72. XXXIV. tábla.*
- ¹¹⁶ Budapesti Történeti Múzeum, Kiscelli Múzeum. Metszettár, leltári szám: 54.
- ¹¹⁷ Országos Levéltár. Pesti kamarai adminisztráció, 296. raktári csomó, 386.
- ¹¹⁸ A pince alját és a toronyfalak alját azért nem tudtuk feltárni, mert a középkori járósinttől 3,20 m mélyen feltört a talajvíz, és a mélyítést abba kellett hagyni. Pest vízrajza a 19. században, a Duna és a Dunába folyó patakok szabályozásával, és a holtágak lecsapolásával megváltozott. Az átlagos vízállás esetén a középkorhoz képest, cc.1–1,20 m-rel felemelkedett a talajvízszint.
- ¹¹⁹ *Gerevich 1966, 349–352. A kaputorony rekonstrukciója Seitl Kornéltól. Gerevich 1953, 213.*
- ¹²⁰ *Rózsa 1995, 22. kép. 32–33.; Rossi rézkarca, Budapesti Történeti Múzeum, Kiscelli Múzeum. Metszettár: leltári szám 64.; 18. századi rendezési terv, Budapest Fővárosi Levéltár PB 37.*

- ¹²¹ Országos Levéltár. Pesti kamarai adminisztráció. 296. raktári csomó. 386.
- ¹²² *Írásné Melis 1987*, 200–206.
- ¹²³ A falrészletet az 1951-es műemlékjegyzékbe felvették, és mindegyik későbbi (1952, 1953, 1960, 1961, 1976) jegyzékben szerepel. *Genthon 1951*, 59.
- ¹²⁴ A falrészletet az 1951-es műemlékjegyzékbe felvették, és mindegyik későbbi (1952, 1953, 1960, 1961, 1976) jegyzékben szerepel. *Genthon 1951*, 59.
- ¹²⁵ A falrészletet az 1951-es műemlékjegyzékbe felvették, és mindegyik későbbi (1952, 1953, 1960, 1961, 1976) jegyzékben szerepel. *Genthon 1951*, 62.
- ¹²⁶ *Bergh 1870*, 46–49.; *Rómer 1873*, 75.; *Írásné Melis 1976/1*, 327.
- ¹²⁷ *Rómer 1873*, 75.; *Bergh 1870*, 46–49.; *Genthon – Zakariás 1961*, 96. 133.; *Írásné Melis 1970*, 282.; *Írásné Melis 1976/1*, 327.
- ¹²⁸ *Rómer 1873*, 75.; *Bergh 1870*, 46–49.; *Genthon – Zakariás 1961*, 96. 133.; *Írásné Melis 1970*, 282.; *Írásné Melis 1976/1*, 327.
- ¹²⁹ *Írásné Melis 1976/1*, 326.
- ¹³⁰ Országos Műemlékfelügyelőség Adattára: MOB 1937/109, 117, 377, 404, 411, 639.; *Rómer 1873*, Térképmelléklet.; *Gárdonyi 1929*, 1–4.; *Előterjesztés 1937*, 1106–1107.; *Horváth 1938*, 30, 74, 1. XXXVIII. t.; *Lux 1941*, 401–402.; *Genthon 1951*, 51.; A falrészletet az 1951-es műemlékjegyzékbe felvették, és mindegyik későbbi (1952, 1953, 1960, 1961, 1976) jegyzékben szerepel. *Genthon 1951*, 59.
- ¹³¹ *Műemlékjegyzék 1953*, 26.
- ¹³² A falrészletet az 1951-es műemlékjegyzékbe felvették, és mindegyik későbbi (1952, 1953, 1960, 1961, 1976) jegyzékben szerepel. *Genthon 1951*, 59.
- ¹³³ A falrészletet az 1951-es műemlékjegyzékbe felvették, és mindegyik későbbi (1952, 1953, 1960, 1961, 1976) jegyzékben szerepel. *Genthon 1951*, 59.
- ¹³⁴ A falrészletet az 1951-es műemlékjegyzékbe felvették, és mindegyik későbbi (1952, 1953, 1960, 1961, 1976) jegyzékben szerepel. *Genthon 1951*, 59.
- ¹³⁵ *Rózsa 1995*, 24. kép. 35.
- ¹³⁶ *Gárdonyi 1929*, 1, 6.; *Rokken 1932*, 112–123.; *Kovács 1934*, 73. 12. kép.; *Garády 1943*, 320–321.; *Írásné Melis 1976/1*, 320–321.; *Csorba 1976/1*, 349–359.
- ¹³⁷ *Kovács 1934*, 73. 1. 13. kép.; *Írásné Melis 1976/1*, 313.; *Csorba, 1976*, 358.
- ¹³⁸ *Genthon – Zakariás 1961*, 107–108.

IRODALOM

- Balla 1785.*
- Balla Antal: Mappa Specialis Intravillani Interioris Urbis.* Budapest Fővárosi Levéltár XV. 16.b. 221/1: Belváros.
- Bánfi 1936.*
- Bánfi Flório: Buda és Pest erődítményei 1686-ban. Tanulmányok Budapest Múltjából.* 5. (1936). 102–131.
- Bergh 1870.*
- Bergh Károly: A pestvárosi régi fal utolsó maradványa. Archeologiai Értesítő.* 1870. 46–50.
- Bertalanné – Gyürky 1964.*
- Bertalan Vilmosné – H. Gyürky Katalin: Középkori útrendszer kialakulása a budai Várnegyed területén. Budapest Régiségei.* 21. 1964. 345–363.
- Cselebi 1664.*
- Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664.* Fordította: *Karácson Imre.* Gondolat. Budapest. 1985.
- Csorba 1976.*
- Csorba Csaba: Pest városfalának vázlatos története. Budapest Régiségei.* 26. 1976. 349–368.
- Détsy 1994.*
- Détsy Mihály: Adatok Joannes Speciecasa hadiépítész életpályájáról. Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Művészettörténet – Műemlékvédelem.* 1994. 227–233.

- Eperjessy – Juhász 1935.*
Eperjessy Kálmán – Juhász László: Nicolaus Olahus: Hungaria-Athila. Budapest. 1935.
- Fekete – Nagy 1973.*
Fekete Lajos – Nagy Lajos: Budapest története a török korban. Budapest Története II. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1973. 337–436.
- Feuer 1960.*
Feuer Istvánné: Jelentés. *Archeologiai Értesítő.* 87. 1960. 243.
- Feuerné – Horler 1963.*
Feuer Istvánné – Horler Ferenc: A pesti városház. Kézirat. Budapesti Történeti Múzeum, Középkori Osztály, rajztár.
- Feuerné 1963.*
Feuerné Tóth Rózsa: V. Apáczai Csere János u. 2. *Budapest Régiségei.* 20. 1963. 551.
- F. Tóth 1966/4.*
F. Tóth Rózsa: A régi pesti városház, a Hatvani kapu és rondellája. *Budapest.* 1966/4. 20–22.
- Garády 1943.*
Garády Sándor: Jelentés az 1936–1942. évben végzett ásításokról. *Budapest Régiségei.* 13. 1943. 403–438.
- Gárdonyi 1924.*
Gárdonyi Albert: A pesti városház. *Historia, Pest-Budai emléklapok* 2. 1929/4–5. 1–8.
- Gárdonyi 1941.*
Gárdonyi Albert: Városaink erődjellegének kialakulása. *Hadtörténelmi Közlemények.* 1941/5–6. 1–21.
- Genthon – Zakariás 1949.*
Genthon István – Zakariás G. Sándor: Budapest műemlékjellegű építményeinek jegyzéke. Kézirat. Múzeumok és Műemlékek Országos Központja. Budapest. 1949.
- Genthon 1951.*
Genthon István: Magyarország műemlékei. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1951.
- Genthon – Zakariás 1952.*
Genthon István – Zakariás G. Sándor: Budapest műemlékjellegű építményeinek jegyzéke. Kézirat. Budapesti Városépítési Tervező Iroda. Budapest. 1952.
- Gerevich 1953.*
Gerevich László – Seitz Kornél – Holl Imre: Megjegyzések a budai vár XIII. századi építéstörténetéhez. *Művészettörténeti Értesítő.* 1953. 210–218.
- Gerevich 1955.*
Gerevich László: Az óbudai királynéi vár maradványai a Kálvin közben. Budapest Műemlékei. II. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1955–1962. 372–382.
- Gerevich 1966.*
Gerevich László: A budai vár feltárása. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1966.
- Gerevich 1971.*
Gerevich László: The Art of Buda and Pest in the Middle Ages. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1971.
- Gerevich 1973.*
Gerevich László: Budapest művészete az Árpád-korban. Budapest Története II. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1973. 353–401.
- Gerő 1956.*
Gerő László: A pesti belvárosi Plébániatemplom. Képzőművészeti Alap. Budapest. 1956.
- Gerő 1986.*
Gerő László: Magyar várak. Műszaki Könyvkiadó. Budapest. 1986.
- Györffy 1973.*
Györffy György: Budapest története az Árpád-korban. Budapest Története I. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1973. 217–349.
- Györffy 1998.* = *Györffy György:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. IV. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1998.
- Haraszi – Pető 1963.*
Haraszi Sándor – Pető Tibor: Útikalandok a régi Magyarországon. Táncsics Kiadó. Budapest. 1963.

Holl 1963.

Holl Imre: Középkori cserépedények a budai várpalotából (XIII–XV. század). *Budapest Régiségei*. 20. 1963. 355–394.

Holló 1994.

Holló Szilvia Andrea: Budapest régi térképeken. 1686–1896. Officina Nova. Budapest. 1994.

Horváth 1938.

Henrik: Budapest művészeti emlékei. Magyarország művészeti emlékei. 2. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest. 1938.

Irásné Melis 1976.

Irásné Melis Katalin: Beszámoló a középkori Pest város területén végzett régészeti kutatások eredményeiről. *Budapest Régiségei*. 24. 1976/1. 313–348. 24. 1976/2. 74–86, 193–198.

Irásné Melis 1987.

Irásné Melis Katalin: A pesti későközépkori városfal kutatása. *Archaeologiai Értesítő*. 112–113. 1987–1988. 199–225.

Irásné Melis 1994.

Irásné Melis Katalin: Régészeti kutatások a pesti vár területén. *Archaeologiai Értesítő*. 121–122. 1994–1995. 57–78.

Irásné Melis 1996.

Irásné Melis Katalin: Középkori lakóházak és egy XV. századi vargaműhely régészeti kutatása a pesti belvárosban. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1996. 211–239.

Irásné Melis 2002.

Irásné Melis Katalin: Régészeti kutatások 15. századi pesti városfal Károly körüti szakaszán (Budapest V. Károly körút 28–30). *Budapest Régiségei*. 35. 2002. 549–585.

Irásné Melis 2002.a.

Irásné Melis Katalin: Pest a török hódoltság idején. A hódoltság régészeti kutatása. *Opuscula Hungarica* III. Magyar Nemzeti Múzeum. Budapest. 2002. 151–162.

Irásné Melis 2012.

Irásné Melis Katalin: A pesti 13. századi fémfeldolgozó ipartelep régészeti kutatása. *Budapest Régiségei*. 45. 2012. 19–80.

Irásné Melis 2014.

Irásné Melis Katalin: Pest kialakulása és a középkori város építési periódusai. *Budapest Régiségei* 47. 2014. 135–238.

Iványi 1941.

Iványi Béla: Buda és Pest sorsdöntő éve (1526–1541). *Tanulmányok Budapest Múltjából*. 9. 1941. 32–84.

Jankovich 1817.

Jankovich Miklós: Pesth várossának hajdani helyheztetése. *Tudományos Gyűjtemény* 10. 181. 57–64.

Katona 1981.

Katona Tamás: A tatárjárás emlékezete. Magyar Helikon Kiadó. Budapest. 1981.

Károlyi-Welmann 1936.

Károlyi Árpád: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. A kétszázötvenéves évfordulóra átdolgozta Welmann Imre. Székesfőváros. Budapest. 1936.

Kovács 2005.

Kovács Eszter: Budapest V. Deák Ferenc utca 15. *Régészeti kutatások Magyarországon*. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal és a Magyar Nemzeti Múzeum. Budapest. 2005. 194.

Kubinyi 1973.

Kubinyi András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). Budapest Története II. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1973. 7–240.

Lux 1941

Lux Géza: A régi pesti városfal. *Technika* 1941. 401–402.

Műemlékjegyzék 1955.

Budapest műemlékjellegű építményeinek jegyzéke. III. javított kiadás. Kézirat. Budapesti Városépítési Tervező Iroda. Budapest. 1955.

Nagy 1946.

Nagy Lajos: Az Eskü téri római erőd, Pest város őse. Budapest Fővárosi Irodalmi és Művészeti Intézet. Budapest. 1946.

Nagy 1975.

Nagy Lajos: Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig. Budapest Története III. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1975. 27–217.

Nagy 1950.

Nagy Tibor: Római-kori kömlékek Transaquincum területéről. *Budapest Régiségei.* 15. 1950. 359–361.

Némethy 1890

Némethy Lajos: A pesti főtemplom története. Rudnyánszky Nyomda. Budapest 1890.

Pais 1926.

Pais Dezső: Magyar Anonymus. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Magyar Irodalmi Társaság. Budapest. 1926.

Radocsay 1971.

Radocsay Dénes: Falképek a középkori Magyarországon. Corvina Kiadó. Budapest. 1971

Rokken 1932.

Rokken Ferenc: A hajdani Angol Királyné-szálloda és az első Duna-parti sétány. *Tanulmányok Budapest Múltjából.* 1. 1932. 112–123.

Rómer 1873.

Rómer Flóris: A régi Pest. Eggenberger-féle Könyvkereskedés. Budapest. 1873. (reprint)

Rózsa 1963.

Rózsa György: Budapest régi látképei 1493-1800. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1963.

Rózsa 1995.

Rózsa György: Budapest legszebb látképei. HG és Társa Kiadó. Budapest. 1995.

Rupp 1868.

Rupp Jakab: Buda-Pest és környezetének helyrajzi története. M.T. Akadémia Történelmi Bizottsága. Pesten, 1868. (reprint)

Schoen 1930.

Schoen Arnold: A budapesti központi városháza. Székesfőváros közönsége. Budapest. 1930.

Szamota 1891.

Szamota István: Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. Franklin Társulat. Budapest. 1891.

Zakariás 1961.

Zakariás G. Sándor: Budapest. Magyarország művészeti emlékei. 3. Képzőművészeti Alap. Budapest. 1961.

*HISTORICAL, ARCHEOLOGICAL DATA TO THE RESEARCH
OF THE MEDIEVAL TOWN WALLS OF PEST*

ABSTRACT

Pest, the 1000-year-old historical section of Budapest is today's downtown in the 5th district. 19-20th century investigations have revealed that the contemporary division of land into lots and street network of the centre began to evolve in the 11th century and extended to its finite form around 1480 with the construction of the late medieval town wall. The medieval town plan of Pest is the most valuable historical relic of downtown.

An important station in city historical research was the finding of the 13th century town wall. It is still only known to the narrow archeological community, and since its entire line is under the roadway of streets, it is deteriorating with every utility operation. Its remains were demolished in the mid-15th century. The late medieval town wall was built in 1460–1480 – wall segments can be seen today on the plot boundaries of houses between Vámház körút – Bástyá utca, Múzeum körút – Magyar utca, and Károly körút – Semmelweis utca.

Only the well visible wall sections are under historic and archeological protection; there is no protection on uncovered remains of wall, town gates, round bastions, external towers under public spaces. By the end of the 20th century, the restored and reconstructed sections of the 15th century town wall went into private ownership and are locked away from the interested in courtyards of owner-occupied blocks of apartments.

THE 13TH CENTURY TOWN WALL OF PEST

Town- and settlement historical study, topographic development.

By the first half of the 13th century Pest at the Pest ferry (Március 15 tér) had evolved into a rich royal borough and the first town wall was built around 1230. Its details explored in Szervita tér, Városház, Károlyi, Cukor and Molnár street are under the pavements. The remains were pulled down prior to the building of the second town wall, in the mid-15th century.

EXPLORED SECTION OF THE 13TH CENTURY TOWN WALL

Presentation of the wall sections under the roadways, review of the 13–15th century town historical data of archeological research

THE 15TH CENTURY TOWN WALL OF PEST

Town- and settlement historical study, topographic development.

Emergence of town sections, changes in the town plan.

After the Mongol invasion (1241–42) the citizens of Pest moved to the new town founded on Castle Hill in Buda and Pest became an outskirt of Buda. By the mid-15th century, however, Pest had evolved into a rich commercial centre. The burghers of Pest gradually achieved to get the permission to elect a 12-member town council in 1469–76, and some years later Pest regained its independence with all the licences. In 1506 it rose among the free royal boroughs again.

In 1460–80 a 2.2 km long late medieval wall was built parallel with the 13th century wall, embracing the town in a semicircle. It had three gates, six external towers and three round bastions.

THE EXPLORED AND VISIBLE PARTS OF THE 15TH CENTURY TOWN WALL

Presentation of the visible and invisible sections of the wall under the pavements listed by plots. Description of internal and external wall sides, using mostly unpublished archeological, art historical research findings.

THE PEST TOWN WALL IN THE 16–17TH CENTURIES

During the Ottoman rule (1541–1686) Pest was the Turkish military garrison of Buda. The attempts to recapture Buda ended in burning down and destroying Pest (1604, 1684) in the course of which the wall was also badly damaged. Archeological research has explored details of the Ottoman fortification system, the external gun emplacement, the inner and outer trenches. The graphic views accurately indicating the town wall were made in 1684–86 prior to the campaign launched for the liberation of Buda.

RECONSTRUCTION OF THE TOWN WALL OF PEST AND ITS DEMOLITION IN THE 18–19TH CENTURIES

A study using 18–19th century historical sources (diplomas, historiographers' and travellers' accounts, records of the Pest council, townscapes, maps, town-plans, layout drawings).

After the recapture of Buda (1686) the Pest municipal council had the town wall mended and the inner and outer ditches widened. Against incidental anti-Habsburg kuruc attacks (by the troops of Rákóczi) guard was mounted at several points of the town wall.

The decay of the town wall began on the northeastern side (at today's Gerlóczi street). 1772: Mihály Chim's survey. Town planning layout drawings: the land on both sides of the wall are divided into plots. 1786: Balla's map shows the demolitions and the new gates. The gate towers, round bastions, outer towers were pulled down at the end of the 18th century.

In the 19th century the town wall was seen as a valueless fence. Its only defender was Flóris Rómer.

The first archeological research for monument protection and restoration took place in the first half of the 20th century. The wall remains were put on the list of protected buildings in 1952. 1960: urban development plan based on the investigations of Rózsa Feuer Tóth and Ferenc Horler.